

**ХУУЛЬ ТОГТООМЖ, ШҮҮХ ЭРХ МЭДЛИЙН
ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭ, СУРГАЛТ, МЭДЭЭЛЭЛ
СУРТАЛЧИЛГААНЫ ҮНДЭСНИЙ ТӨВ**

ХУУЛЬ ДЭЭДЛЭХ ЁС

№ 2

**Улаанбаатар хот
2003 он**

ЭРХЭМ УНШИГЧ ТАНАА

Хууль тогтоомж, шүүх эрх мэдлийн эрдэм шинжилгээ, сургалт, мэдээлэл, сурталчилгааны Үндэсний төв /ХЗҮТ/-өөс эрхлэн гаргаж байгаа хууль зүйн эрдэм шинжилгээ, судалгаа, онол, практикийн улирал тутмын хэвлэл "Хууль дээдлэх ёс" сэтгүүлийн хоёрдахь дугаар таны гарт очлоо. Энэ сэтгүүлийг шүүх эрх мэдлийн болон хууль сахиулах нийт байгууллагад ажиллагчид, төрийн болон төрийн бус байгууллага /иргэний нийгмийн ба бизнесийн байгууллага г.м/-ын хуулийн зөвлөх, эрдэмтэн судлаачид, хууль зүйн их, дээд сургуулийн багш, оюутан нарт зориулж байна.

Сэтгүүлд дараахь тогтмол булан байнга гарч уншигч, хэрэглэгчдэд гарын авлага болгох зорилго агуулж, сонирхсон судлаач эрдэмтэд, хуульчид хэн бүхэнтэй хамтран ажиллаж, таны бүтээл туурвилыг хэвлэхэд бэлэн байна.

- Үндсэн хууль ба Төрийн байгуулалтын хууль тогтоомж,
- Иргэний хууль тогтоомж,
- Олон улсын эрх зүй, харьцуулсан эрх зүй
- Криминологи
- Шүүх эрх мэдэл,
- Прокурорын хяналт,
- Эрх зүйн үйлчилгээ, хууль зүйн зөвлөгөө /өмгөөлөл, нотариат/
- Дугаарын зочин /Хуульчидтай хийсэн ярилцлага нийтлэл/

"Хууль дээдлэх ёс" сэтгүүлээр таны оюуны мэлхий гэгээрч, хууль зүйн мэдлэг зузаарч, мэдээлэл арвижих болтугай гэж ерөөгөөд таны захиалгад манай сэтгүүл багтана гэдэгт найдаж буйгаа уламжилъя.

"ХУУЛЬ ДЭЭДЛЭХ ЁС"

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦИ

СЭТГҮҮЛИЙН ЗӨВЛӨЛ

Ц.Бат-Орших	- Сэтгүүлийн ерөнхий эрхлэгч
А. Доржготов	- Улсын Дээд Шүүхийн шүүгч
Н.Ганбаяр	- Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн гүйцэтгэх нарийн бичгийн дарга
Б.Цэрэнбалтав	- Улсын ерөнхий прокурорын орлогч
Б.Балган	- ХЗДХЯ-ны Төрийн захиргаа, удирдлагын газрын дарга
Ж.Амарсанаа	- Хууль зүйн үндэсний төвийн захирал
Ж.Энхнасан	- Хууль зүйн үндэсний төвийн Захиргааны хэлтсийн дарга
Т.Мэндсайхан	- Хууль зүйн үндэсний төвийн Хууль зүйн сургалтын төвийн эрхлэгч
Э.Лхагвасүрэн	- Үндсэн хуудийн Цэцийн ажилтан
П.Цэцгээ	- Улсын Дээд Шүүхийн Судлагааны төвийн захирал
А.Энхжав	- Иргэний бүртгэл мэдээллийн улсын төвийн дарга
Ж.Сайнжаргал	- ЦЕГ-ын Тамгын газрын дарга
Б.Пүрэвням	- Монголын Өмгөөлөгчдийн холбооны ерөнхийлөгч
А.Оюунчимэг	- Монголын Нотариатчдын танхимын ерөнхийлөгч
Г.Сумъяа	- Сэтгүүлийн хариуцлагатай нарийн бичгийн дарга

ЭНЭ ДУГААРТ

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН БАЙГУУЛАЛТ

- Монгол улсад захиргааны хэргийн шүүх байгуулах асуудал 7
Улсын Их Хурлын Төмгөн газрын хуулийн хэлтсийн зөвлөх Н.Тунгалаг
- Захиргааны хэргийг урьдчилан шийдвэрлэх ажиллагаа 15
ХЗҮТ-ийн Төрийн байгуулалтын хууль тогтоомжийн секторын ЭША Н.Отгончимэг
- ✓ Монгол Улсын эрх зүйн шинэтгэл 22
Өмгөөлөгч Иммануэль Гёбхардт /ХБНГУ/
- ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх зөвхөн Үндсэн хуульдаа захирагдана 39
Үндсэн хуулийн Цэцийн ажилтан Э.Лхагвасүрэн

ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ ТОГТООМЖ

- ✓ Англи-Саксоны эрх зүй дэх хөрөнгийн барьцааны ойлголт, төрөл, баталгаажуулалт 45
ХЗҮТ-ийн Иргэний хууль тогтоомжийн секторын ЭША магистр Ж. Баттуяа

ОЛОН УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙ, ХАРЬЦУУЛСАН ЭРХ ЗҮЙ

- Чөлөөт бүсийн эрх зүйн зохицуулалтын зарим асуудал 54
Олон улсын эрх зүйч А.Энх-Амгалан
- ✓ Харьцуулсан эрх зүйн хөгжлийн чиг хандлага ба конвергенци 59
Хууль зүйн үндэсний төвийн Олон улсын секторын ЭША Б.Гүнбилэг

КРИМИНОЛОГИ

- Криминологийн судлагааны найдвартай байдал, түүнийг дээшлүүлэх арга зам 65

МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн багш Г.Эрдэнэбат

- Монгол улсад терроризмтэй тэмцэх эрх зүйн орчин бүрдүүлэх зарим асуудал 70

Хууль зүйн магистр Л.Батдолгор

ПРОКУРОРЫН ХЯНАЛТ

- Шүүн таслах ажиллагаанд прокурор яллах үүрэгтэй оролцдог 74

Нийслэлийн прокурорын хяналтын прокурор Е.Сагсай

ЭРХ ЗҮЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭ

- Бар-ын Нэгдсэн Холбооны үндсэн шинж /Монголын хуульчдад загвар болгох нь/ 78

*АНУ-ын Азийн эрх зүйн институтын захирал
Жой Спурлок*

- Нотариат иргэний эрхийг хамгаалдаг 87

*Монголын Нотариатын танхимын мэдээллийн
албаны ажилтан П.Отгонжаргал*

ДУГААРЫН ЗОЧИН 90

- Хуульчдын дундаас төрсөн анхны академич

*МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн захирал,
академич С.Нарангэрэлтэй хийсэн ярилцлага*

ШИНЭ НОМ, СОНИН, СЭТГҮҮЛ 95

МОНГОЛ УЛСАД ЗАХИРГААНЫ ХЭРГИЙН ШҮҮХ БАЙГУУЛАХ АСУУДАЛ

УИХ-ын Тамгын газрын хуулийн хэлтсийн
зөвлөх Н.Тунгалаг

Монгол Улсад Захиргааны хэргийн шүүх байгуулахын чухлыг энэ чиглэлийн судалгаа хийдэг олон эрдэмтэн хүлээн зөвшөөрч байгаа билээ. Жишээ нь доктор Б.Чимид "Засаг захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хууль бус үйл ажиллагаанаас болж зөрчигдсөн эрхээ хамгаалуулахаар иргэдийн гаргасан гомдол, нэхэмжлэлийг хянан шийдвэрлэдэг тийм шүүхийн дэд тогтолцоог бий болгож төлөвшүүлэх явдал мөн." /"Захиргааны шүүхийн мөн чанар" Монголын төр, эрх зүй сэтгүүл, 1999 он, №2, Б.Чимид "Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал" 2002 он, 132 дахь тал/ доктор Б.Мандахбилэг "Төр нь хүний эрх, эрх чөлөөг хөнддөг ёс журам өрөөсөө захиргааны шүүхтэй байхыг шаардаж байна."

Ийнхүү захиргааны хэргийн шүүх байгуулах нь шүүх засаглалыг бэхжүүлж, түүний үйл ажиллагааг суурхай, үр ашигтай болгох иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, эрх чөлөөг хангах эрх зүйн механизмыг боловсронгуй болгох гол нөхцөл болж байна.

Орчин үед ОХУ болон бусад оронд уг асуудлыг онолын төвшинд энэ институтыг хоёр хувилбараар авч үзэж байна. Нэгд, захиргааны тусгайлсан шүүх байгуулах, хоёрт, ердийн болон дээд шатны шүүхүүдийн бүрэлдэхүүнд төрөлжсөн шүүх байгуулах явдал мөн.

Монголын нөхцөлд захиргааны хэргийн шүүхийн "Германы загвар" тухайлбал шүүхийн системд захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэдэг бие даасан салаа буй болгох өөрөөр хэлбэл захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх төрөлжсөн шүүхтэй байх нь тохиромжтой байна. Тийм учраас гүйцэтгэх эрх мэдлийн хүрээнд шүүхийн хяналтыг төрийн захиргааны байгууллага, эсхүл ердийн шүүхийн харьяаллын бус бие даасан эрх хэмжээ бүхий байгууллага хэрэгжүүлнэ.

Захиргааны хэргийн шүүхийн хэлбэр бол шүүхээр хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны төрөлжсөн салаа мөн бөгөөд гүйцэтгэх засаглалын, төрийн болон орон нутгийн захиргааны байгууллага, нийтийн эрх зүйн төрөл бүрийн институтын үйл ажиллагаа, нийтийн засаглалд шүүхээс тавих хяналтыг хэрэгжүүлэгч нь болж байна. Захиргааны хэргийн шүүхэд иргэн, хуулийн этгээд нэхэмжлэл гаргана. Захиргааны хэргийн маргаан бол иргэн, хуулийн этгээдээс төрийн болон орон нутгийн байгууллага, албан тушаалтны буруутай үйл ажиллагаанд гомдол, нэхэмжлэл гаргаж буй маргаан болно.

Монгол Улсад захиргааны хэргийн шүүх байгуулах явдал дараахь үндсэн шалтгаантай билээ. Үүнд:

1. Эрх зүйт төрийн стандартад нийцсэн шүүхийн тогтолцоог хангах зарчим, хэм хэмжээг Монгол Улсын Үндсэн хуульд тусгасан.

Үндсэн хуулийн оршилд эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэхийг эрхэм зорилго болгохоор заасан. Эрх зүйт төрийн үед шүүх засаглал нь хууль тогтоох ба гүйцэтгэх засаглалын нэгэн адил төрийн засаглалын нэг чухал бүрэлдэхүүн хэсэг билээ. Гүйцэтгэх засаглалын байгууллага чиг үүргээ хууль тогтоох засаглалаас тогтоож өгсөн хүрээнд хэрэгжүүлж байдаг бөгөөд улмаар шүүх засаглал баталгаа болж байна. Төрийн онцгой үйл ажиллагаа болох шүүх засаглалыг хэрэгжүүлэхэд хууль хэрэглэх, зохицуулах, эрх хамгаалах элемент илэрч, иргэн бүр хууль, шүүхийн өмнө тэгш эрхтэйн бодит болон эрх зүйн үндсийг тодорхойлж байна. Тийм учраас шүүх засаглал нь оновчтой бүтэцтэй, шаардлагатай бол төрөлжсөн байж болох юм. Эрх зүйт төрийн нэг гол шинж бол иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, эрх чөлөөг хангаж чадахуйц захиргааны шүүх бүрэлдэн тогтсон явдал билээ. Францын эрдэмтэн Ж.Шеваллье "эрх зүйт төр түүхэн хөгжлийн явцдаа хуулиар удирдуулж, хуулиар хязгаарлуулсан засаг мөн болно" гэжээ.

Манай улсад одоог хүртэл иргэн болон төрийн захиргааны байгууллага хоёрын хооронд гарсан маргааныг хянан шийдвэрлэдэг хараат бус шүүх байхгүй байгаа нь шүүхийн системийг бүрдүүлэхэд хэт явцуу, ардчилсан бус байдлаар хандаж байгаагийн тод жишээ болно. Захиргааны хэргийн шүүхийн асуудал Монгол орны эрх зүйн системийн бодит нөхцөл болж байхад энэ асуудалд хууль тогтоох засаглалаас хангалтгүй анхаарч ирлээ.

"Социализм"-ын үед манай оронд энэ асуудлыг гүйцэтгэх засаглалын байгууллагын шийдвэрээр зохицуулж иржээ. Жишээ нь "Гомдол маргаалдааныг ээлж дараагаар таслан барагдуулах журмын тухай" Сайд нарын Зөвлөлийн 1945 оны 11 дүгээр сарын 12-ны өдрийн 80 дугаар тогтоолоор, "Төрийн байгууллагаас хөдөлмөрчдийн өргөдөл, гомдол, мэдээллийг авч шийдвэрлэх заавар"-ыг Сайд нарын Зөвлөлийн 1957 оны 209 дүгээр тогтоолоор, "Иргэдийн өргөдөл, гомдлыг хүлээн авах шийдвэрлэх" журмыг Сайд нарын Зөвлөлийн 1973 оны 250 дугаар тогтоолоор тус тус баталсан байна.

Монголын шүүхийн системийг олон улсын эрх зүйн стандартад нийцүүлэх шаардлага

Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хэрэгжүүлэх байгууллага байгаа эсэх нь үндэсний шүүхийн систем олон улсын төр, эрх зүйн стандартад нийцэж байгаа эсэхийн нэг гол үзүүлэлт байдаг бөгөөд тухайлбал эрх зүйн бүх субъектэд үр ашигтай, шударга шүүхээр хангуулах бололцоотойг илэрхийлж байгаа билээ. Үндэсний шүүхийн систем нь аливаа иргэн, хуулийн этгээдээс шүүхэд хандах эрхийг нь хангах, эрх чөлөө, хууль ёсны ашиг сонирхол нь зөрчигдсөн хэн ч хуульд заасны дагуу үр ашигтай, түргэн, найдвартайгаар шүүхэд хандаж хамгаалуулах эрхтэй байхын баталгаа болж байна. Иргэн бүр маргаанаа шийдвэрлүүлэх зорилгоор шууд шүүгчид хандах бөгөөд уг шүүгч нь бие даасан хараат бус байх зарчим дээр үндэслэгдсэн байх тохиолдолд шүүхийн систем үр ашигтай үйлчилж байна гэж үзнэ. Захиргааны хэргийн шүүх байхгүй байгаа явдал шүүхээр хамгаалуулах хүний эрхийг хязгаарлаж байгаагийн нэг илрэл юм.

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН БАЙГУУЛАЛТ

Монголын шүүхийн системийг боловсронгуй болгох, захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх мэргэшсэн шүүхийн боловсон хүчинтэй болох шаардлага

Тус оронд захиргааны үр ашигтай системийг байгуулах үйл явц өргөжиж улмаар төрийн албыг хөгжүүлэн бэхжүүлэх хууль тогтоомж боловсронгуй болж байгаагийн зэрэгцээ гүйцэтгэх засаглалын байгууллагын үйл ажиллагаатай холбоотой үүссэн маргааныг хянан шийдвэрлэх үүрэг бүхий мэргэшсэн шүүхтэй болох шаардлагатай байна. Жишээ нь захиргааны байгууллага, албан тушаалтны оновчтой бус үйл ажиллагааны үр дүнгийн улмаас, эсхүл гаргасан шийдвэр, үйлдэл, эс үйлдэхүйн талаар болон иргэний эрх, эрх чөлөөг хамгаалахаар захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх үүрэг бүхий төрөлжсөн шүүх байгуулах нь тухайн салбартай холбоотой хэргийг шуурхай хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой билээ.

Ардчилсан шүүхийн системийг бүрдүүлэх нь дэлхий нийтийн стандартад нийцэж, тухайн төрлийн хэргийг мэргэшсэн шүүхээр хянан шийдвэрлүүлэхэд илүү үр дүнтэй чанартай, шударга шийдвэр гаргахад нөлөөлнө. Ийнхүү төрөлжсөн шүүх байгуулах үзэл баримтлал нь шүүх нь зөвхөн хуульд заасан үндэслээр байгуулагдана гэсэн шүүхийн нэгдмэл системийн зарчим зөрчигдөхгүй байгаа юм.

Иргэний, эсхүл эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэхдээ шүүгч нь иргэний болон эрүүгийн материаллаг эрх зүйг заавал мэдэх үүрэгтэй. Энэ үүднээс ердийн шүүхүүд шүүгч нараа эрүү болон иргэний хэргийн чиглэлээр мэргэшүүлдэг байна. Үүнээс үзэхэд захиргааны шинэ хууль тогтоомж бүрэлдэн тогтож, захиргааны /нийтийн/ эрх зүй бүхэлдээ шинэчлэгдэж байгаа өнөөгийн нөхцөлд захиргааны хэргийг мэргэшсэн шүүгч, шүүх хянан шийдвэрлэж байх шаардлагатай урган гарч байна.

Иргэн, захиргааны байгууллага хоёрын хооронд үүссэн маргааныг хянан шийдвэрлэж байгаа шүүгч удирдлагын эрх зүй, захиргааны практик, захиргааны хууль тогтоомжийг нарийвчлан мэдэж байх ёстой. Өнөөдөр үйлчилж байгаа захиргааны хууль тогтоомжийн систем маш түвэгтэй байгаа. Жишээ нь практик дээр санхүүгийн болон татварын эздэрэтэй маргаан, эрүүл мэндийн, цагдаагийн, гаалийн байгууллага, газар зохион байгуулалт, ариун цэврийн хяналтын үйл ажиллагаатай холбоотой маргаан олон тоогоор гарах болов.

Хувь хүний эрх зүйн баталгааг өргөжүүлж, иргэний эрх, эрх чөлөөг хангана

Иргэн болон захиргааны байгууллага хоёрын хооронд үүссэн маргааныг хянан шийдвэрлэх чиг үүрэгтэй төрөлжсөн шүүх байгуулах нь захиргааны эрх зүй болон удирдлагын процесст хувь хүний эрх зүйн баталгааг өргөжүүлэх үзэл санаатай нийцэж байгаа билээ. Иргэдийн эрх, эрх чөлөө, хууль ёсны ашиг сонирхлыг найдвартай хамгаалах явдал нь шүүхийг цоо шинэ төвшинд өөрөөр хэлбэл гүйцэтгэх засаглал, төрийн болон орон нутгийн байгууллагын зүгээс хүний эрхийг зөрчсөн үйлдэл, эс үйлдэхүйг эсэргүүцэх чадвартай систем болгон хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

Манай оронд хүний эрхийн үзэл санаа монголын хөрсөн дээр бүрэлдэн тогтох, тэдгээрийг сахин хамгаалах явдлыг хангах объектив

үндэс нь тун удаашралтай бүрэлдэж байгаа гэсэн дүгнэлт хийхэд хүргээд байгаа билээ. Мөн хүний эрх, эрх чөлөөг ханган бэхжүүлж байгаа хууль тогтоомжийн баазыг хөгжүүлэхэд тодорхой чиглэл дутагдаж байна. Тухайлбал Монгол Улсын Үндсэн хуулиар тунхагласан хүний өргөн эрх, эрх чөлөө нь хуульчлан бэхжүүлэгдсэн ёс төдий боломж мөн. Тэдгээрийг бодит хэрэг болгохын тулд одоогоор хараахан байгуулагдаж амжаагүй байгаа тодорхой нөхцөл, баталгаа шаардлагатай билээ. Эдгээр баталгаа, эрх зүйн хэрэгслийн дотор захиргааны шүүхийн механизм чухал байр суурь эзлэх ёстой.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 14-т заасны дагуу иргэн хүн Монгол Улсын хууль, олон улсын гэрээнд заасан эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах эрхтэй гэж заасан билээ. Улмаар төрийн байгууллага, орон нутгийн өөрөө удирдах байгууллага болон тэдгээрийн албан тушаалтнаас гаргасан шийдвэр, үйлдэл хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчиж байна гэж үзвэл шүүхэд гомдлоо гаргаж болно. 1990 оны 3 дугаар сарын 23-ны өдрийн Иргэний эрхийг хохироосон төрийн захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хууль бус үйл ажиллагааны талаар шүүхэд гомдол гаргах журмын тухай хууль баталж хүний эрхийг шүүхэд хамгаалах механизм буй болгох анхны оролдлогыг хуульчилж өгсөн билээ. Гэвч нэгдүгээрт, энэ хуулийг хэрэгжүүлэх механизм нь тодорхой бус, хоёрдугаарт, "социализм"-ын түүхэн уламжлалт ёсоор манай иргэд дээр дурдсан асуудлаар шүүхэд гомдлоо гаргахгүй, харин "дарга", "намын үүрт" гомдлоо гаргадаг тогтсон зарчимтай байв. Гурвдугаарт, хүн амаас шүүхэд хандах хандлага өнөөдрийг хүртэл итгэл дүүрэн биш байсан. Иймд төрийн байгууллага, албан тушаалтны үйл ажиллагаатай холбогдсон гомдлоо иргэд шүүхэд гаргахаа хүсэхгүй байгаа явдалдаа биш харин энэ журмаар нэхэмжлэл гаргах нөхцөл бүрэн хэмжээгээр бүрдээгүй байгаад оршиж байгаа билээ. Иргэний хэргийн бүтцэд сонгуулийн эрхийг хамгаалах, иргэний эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн хэм хэмжээний акт, шийдвэр, үйлдэлтэй холбоотой хэрэг цөөн тоогоор ч гэсэн зохих байр суурь эзлэх боллоо.

Захиргааны процесс, захиргааны хэм хэмжээ тогтоосон актыг батлах журмын тухай хууль тогтоомжийг боловсруулах талаар

Захиргааны шүүх байгуулах асуудалтай холбоотойгоор захиргааны процесс болон хэм хэмжээ тогтоосон захиргааны актыг боловсруулах, батлах, захиргааны гэрээ байгуулах, захиргааны төрөл бүрийн үйлдэл хийх, захиргааны арга хэмжээ төлөвлөх, удирдлагын хүрээнд төрөл бүрийн ажил явуулах зэрэг асуудлыг хуульчлан тогтоож өгөх шаардлагатай байна.

Зах зээл хөгжсөн олон оронд удирдлагын тухай төрөлжсөн хууль, захиргааны хүрэн дэх хянан шийдвэрлэх үйл ажиллагааны тухай зэрэг хууль үйлчилдэг байна. Монгол Улсад удирдлагын салбар дахь энэхүү харьцаа эрх зүйн стандартад дөхөж байна. Тухайлбал энэ хүрээний асуудлыг жигдлэн зохицуулах нэг оролдлого бол 1997 онд Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хууль батлан мөрдүүлж, 2001 оны 11 дүгээр сарын 8-ны өдрийн хуулиар шинэчлэн найруулжээ. Захиргааны удирдлагын шийдвэр боловсруулах, дагаж мөрдүүлэх, өөрчлөх журмыг зохицуулсан эрх зүйн акт манайд одоо хүртэл байхгүй байгаа нь монголын захиргааны хууль тогтоомж, захиргааны эрх зүй "хөгжөөгүй" байгаагийн нэг тод илрэл билээ.

Иймд захиргааны процессийн хүрээн дэх хууль тогтоох үйл ажиллагааны гол чиглэл бол захиргааны /удирдлагын / процедурыг зохицуулсан хуулийг юуны түрүүнд батлах шаардлагатай байна.

Захиргааны албан тушаалтан, төрийн болон орон нутгийн байгууллагын албан хаагчийн үйл ажиллагаанд мөрдөгдөх захиргааны процедурыг хуульчлан зохицуулах нь хуулийн зөрчлийг арилгахад тус дөхөм болох бөгөөд албан тушаалтан захиргааны эрх зүйн статусаа хэрэгжүүлэхэд өөрөөр хэлбэл түүнд олгогдсон эрх хэмжээнийхээ хүрээнд байх, төрийн байгууллагын бүрэн эрхийг зөрчихгүй байхад туслалцаа үзүүлнэ. Олон оронд захиргааны процедурын хэм хэмжээг агуулсан хууль тогтоомж үйлчилдэг бөгөөд тэдгээр хуулиар маргаантай болон маргаантай бус процедурыг зохицуулдаг байна. Хэрэв эдгээр захиргааны процедурын хүрээн дэх үйлдэл, гаргасан захиргааны шийдвэр нь иргэний эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн бол иргэн, хуулийн этгээд нь тухайн үйлдэл, захиргааны шийдвэрийн талаарх гомдлоо дээд шатны захиргааны байгууллагад гаргана: Зарим оронд захиргааны журмаар гомдлоо гаргаж, уг шийдвэрийг нь зөвшөөрөөгүй тохиолдолд шүүхэд гомдлоо гаргах боломжтойг журамлан тогтоодог байна.

Иймд удирдлагын процессын талаархи хууль тогтоомж нь захиргааны байгууллага, албан тушаалтнаас хууль зөрчин гаргасан шийдвэр, эс үйлдэхүйн талаар шүүхэд гомдлоо гаргах иргэний эрхийг хэрэгжүүлэх журам нарийвчлан тогтоодог.

Төрийн болон орон нутгийн захиргааны удирдлагын шинэчлэлийн талаар

Зах зээлийн эдийн засаг хөгжин гүнзгийрэх тутам иргэдээс төр / төрийн болон орон нутгийн байгууллага/ болон нийтийн эрх зүйн бүх институтэд тавих шаардлага улам бүр өсөж байна. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 48 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “эрүү, иргэн, захиргааны зэрэг дагнасан шүүх байгуулж болно. Дагнасан шүүхийн үйл ажиллагаа шүүхийн хяналтаас гадуур байж үл болно.” гэсэн заалтыг иш үндэс болгож Улсын Их Хурал 1998 оны 1 дүгээр сарын 22-нд “Монгол Улсын эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөр” баталж түүнд шүүн таслах ажлын төрлөөр дагнасан шүүх байгуулах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэхийг заасан нь нэг алхам урагшаа болсон байна. Улмаар 2002 оны 7 дугаар сарын 4-нд батлагдсан Шүүхийн тухай хуульд дагнасан шүүхийн асуудлыг зохицуулсан явдал шүүхийн тогтолцоо, системд захиргааны хэргийн шүүх байгуулах үзэл баримтлалын үргэлжлэл болсон билээ.

Шүүхээс иргэн болон гүйцэтгэх засаглалын байгууллага, албан тушаалтан нарын хооронд үүссэн маргааныг хянан шийдвэрлэх тоо өсөх хандлагатай байна. Тухайлбал, шүүхийн статистик судалгаанаас үзэхэд бүх шатны шүүхээс шийдвэрлэсэн иргэний хэргийн тоо 2000 онд 21 717 байснаа 2001 онд 23252 болж өссөн үүний дотор гомдлоор үүссэн хэргийн тоо 2000 онд 130 гаруй байснаа 2001 онд 170 гаруй болж нэмэгджээ.

Орчин үеийн нийгэм-эдийн засгийн амьдралын бэрхшээлтэй байдал, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хугацаа зэргээс шалтгаалж иргэд нийтийн эрх зүйн байгууллагын шийдвэр, үйл ажиллагаатай холбоотой

гомдлоо шүүхэд гаргааа яарахгүй байгаа бөгөөд харин захиргааны байгууллагад гомдлоо гаргаж байгаа нь илүү зохимжтой, хялбар гэж үзэж байдагт нарийн учир оршиж байна. Урт удаан хугацааны турш үргэлжлэх шүүхийн хянан шийдвэрлэх ажиллагаа хүн бүхэнд хүндрэлтэй, ялангуяа захиргааны байгууллагын шийдвэр батлагдаж иргэний хувьд тааламжгүй эрх зүйн үр дагавар нэгэнт үүсэн бий болсон байдаг. Эрх чөлөөт, ардчилсан нийгэмд, эрх зүйт төрд амьдарч байгаа иргэн төрийн захиргааны байгууллагаас гаргасан эрхийг нь зөрчиж буй шийдвэр, үйлдлийн талаар зайлшгүй мэдэрч байх үүрэгтэй.

Хууль хэрэгжүүлэх явдал нь эрх зүйн акт гаргах болон тодорхой үйлдэл гүйцэтгэснээр илэрч тэдгээр нь хууль тогтоомжийг амьдралд хэрэгжүүлэх шийдвэр болж байна. Эрх зүйн акт нь баримт бичгийн хэлбэртэй байхад үйлдэл нь тийм хэлбэр агуулаагүй байж болно. Гэхдээ ихэнхи тохиолдолд хууль хэрэгжүүлэх үйлдэл нь гол төлөв баримтжсан хэлбэртэй байдаг.

1993 оны 5 дугаар сарын 6-ны өдөр баталсан Засгийн газрын тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 3-т төрийн захиргааны төв болон нутгийн захиргааны байгууллагын шийдвэр хууль тогтоомжид нийцэж буй эсэхэд хяналт тавих тухай, мөн хуулийн 20 дугаар зүйлийн 5 дахь хэсгийн 3-т төрийн захиргааны байгууллагын шийдвэрийн хууль зүйн үндэслэлийн хяналтыг хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын эрхлэх асуудлын хүрээнд багтаж байна. Энэ асуудлыг нарийвчлан зохицуулах зорилгоор Засгийн газрын 1993 оны 162, 1997 оны 178 дугаар тогтоолоор Монгол Улсын Сайд, аймаг, нийслэлийн Засаг даргын нийтээр дагаж мөрдүүлэхээр гаргасан шийдвэрийг хянаж бүртгэх журмыг тус тус батлан мөрдүүлсэн юм.

Хууль зүйн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нь нутгийн болон төрийн захиргааны байгууллагын хэм хэмжээ тогтоосон тушаал, шийдвэрийг авч хянадаг орон тооны нэг түшмэлтэй байснаа одоо үгүй болгож, хуулийн төсөл боловсруулах ажлын хавсарга болгон хувиргасан нь ажил цалгардуулах болжээ. Одоогийн байдлаар улсын бүртгэлд 1991 оноос хойшхи хугаацааг хамарсан нийтээр дагаж мөрдүүлэхээр яам, Засгийн газрын агентлагаас гаргасан нийт 1900 гаруй эрх зүйн акт бүртгэгдсэн тооцоотой байна. Эдгээр актаас хууль тогтоомж зөрчсөний улмаас дээд шатны байгууллагаар / Засгийн газраар / хүчингүй болгуулсан тохиолдол ердөө л 1-2 байх жишээтэй.

Захиргааны шүүх байгуулж, захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны асуудлыг хуульчлан тогтоох нь төрийн албаны систем тухайлбал, төрийн болон орон нутгийн байгууллагын хүрээнд авилгалтай тэмцэхэд чухал хөшүүрэг болно. Авилгал үүсэх нэг гол үндэс нь зохицуулан захирамжлах эрхийн акт болон хэм хэмжээ тогтоосон эрхийн бусад актыг боловсруулах, батлан гаргах асуудлыг журамлан тогтоосон хууль тогтоомж боловсронгуй бус байгаа юм. Авилгалын талаар албан тушаалтнууд байнга ярьдаг, гэхдээ энэ үзэгдэлтэй тэмцэх талаар 2002 онд баталсан Эрүүгийн хуульд авилгалтай холбоотой зүйл ангийг тодруулсан, Улсын Их хурлаас авилгалтай тэмцэх хөтөлбөр гаргасныг эс тооцвол үр нөлөөтэй, хууль зүйн арга хэмжээ авагдахгүй л байна.

Авилгалд илүү өртөгдөх боломжтой байгууллагын талаар судалгаа авахад гааль, татвар, цагдаагийн байгууллагын ажилтнууд хэмээн нэрлэсэн байдаг. Дээр дурдсан болон захиргааны бусад байгууллага,

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН БАЙГУУЛАЛТ

албан тушвалтны үйл ажиллагаатай холбоотой гомдлыг хянан шийдвэрлэх үүрэг бүхий захиргааны хэргийн шүүх байгуулагдсан тохиолдолд иргэнээс шүүхэд итгэх итгэлийг нэмэгдүүлж, зөрчигдсөн эрхээ хамгаалуулахаар тухайн шүүхэд хандах хүсэлт нэмэгдэх болно. Эцсийн дүнд захиргааны шүүхтэй болсон явдал нь төрийн болон орон нутгийн захиргааны байгууллагын албан тушаалтнаас үүргээ биелүүлснийхээ төлөө шан харамж нэхэх явдлыг багасгахад чухал нөлөө үзүүлнэ. Захиргааны шүүх нь авилгал дэлгэрэх боломжийг багасгахад туслах хүчин зүйл мөн. Учир нь нийтийн эрх зүйн байгууллагын хууль бус үйл ажиллагаатай холбоотой иргэн, хуулийн этгээдийн гомдлыг авч хэлэлцэхдээ захиргааны хэргийн шүүх нь авилгалын эх сурвалжийг олж тогтооход чухал нөлөө үзүүлнэ.

Захиргааны хэргийн шүүх байгуулах болон захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн төслийн явцын талаар

Захиргааны хэргийн шүүх байгуулах асуудлыг шийдвэрлэхдээ хууль тогтоогч нь захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа / захиргааны процесс/- ны тухай хуулийг батлан мөрдүүлэх шаардлагатай байна. Учир нь захиргааны процессийн хэм хэмжээ нь иргэний процессийн хэм хэмжээнээс ялгаатай байдаг. Иргэний субъектив нийтийн эрх зүйн эрхийг хамгаалах зорилго бүхий иргэн болон нийтийн засаглалын хооронд үүссэн маргааныг хянан шийдвэрлэх хэлбэр болохын хувьд захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны гол зорилт бол нийтийн засаглал болон түүний албан тушаалтнаас зөрчсөн иргэний эрх, эрх чөлөөг сэргээх, дэг журмыг хангах, нийтийн удирдлагын тогтоосон дэглэмийг хангах, төрийн болон орон нутгийн байгууллагын албан тушаалтны дураараа авирлах явдалтай тэмцэх явдал билээ. Иргэний процессийн гол зорилт бол иргэний хувийн амьдралын хүрэн дэх харилцааг хууль ёсны журамд оруулах явдал болно.

2002 оны 1 дүгээр сарын 10-нд баталсан "Иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн гомдлоор авч хэлэлцэх хэргийг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа гэсэн 14 дүгээр бүлэгт гомдлоор авч хэлэлцэх хэрэг, гомдол гаргах, гомдлыг шүүхээр хэлэлцэх, шүүхийн шийдвэр гэсэн заалтыг агуулсан байна.

Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад шүүхийн байр суурь идэвхитэй байх шаардлагатай. Захиргааны акт, удирдлагын шийдвэрийг олох, захиргааны байгууллага, төрийн албан тушаалтнаас иргэн эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн шийдвэр, үйл ажиллагаа явуулсан нөхцөл байдлыг тодруулах зэрэг үйл ажиллагаа нь бие даасан хараат, хөндлөнгийн шүүхээр гүйцэтгэх нь зүйтэй байна. Захиргааны байгууллагын шийдвэр, үйлдэл нь хууль бус байгааг иргэн нотлох үүрэг хүлээхгүй. Түүнийг захиргааны хэргийн шүүх гүйцэтгэх ёстой. Аливаа шийдвэр, үйлдлийн талаар иргэн нь төрийн захиргааны байгууллагатай эрх тэгш байдлаар ярилцах, маргалдах боломжгүй байдаг билээ. Захиргааны хэргийн шүүх байгуулах явдал нь гүйцэтгэх засаглалын субъектуудээс хүний эрх, эрх чөлөөнд илүү анхааралтай хандах бололцоог бүрдүүлнэ.

1998 оноос хойш Засгийн газар, Улсын дээд шүүхтэй хамтран Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн төслийг боловсруулж Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлсэн билээ. Улсын Их Хурлын нэгдсэн хуралдаанаар энэ хуулийн төслийн анхны хэлэлцүүлгийг 2001 оны 9 дүгээр

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН БАЙГУУЛАЛТ

сард хийж эцсийн хэлэлцүүлэгт шилжүүлсэн. Гэвч одоог хүртэл энэ хуулийн төсөл батлагдаагүй байна.

Энэ хуулийн төслийн дагуу захиргааны байгууллага, захиргааны албан тушаалтан, захиргааны акт, эс үйлдэхүй гэдэгт тодорхойлолт өгч, захиргааны байгууллага, албан тушаалтны гаргасан захиргааны хууль бус акт, эсхүл эс үйлдэхүй нь иргэний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг зөрчсөн гэж үзвэл энэ тухай гомдлоо иргэн тухайн захиргааны байгууллага, албан тушаалтныг харьяалах дээд шатны байгууллага, албан тушаалтанд гаргаж шийдвэрлүүлэх журмыг тодорхойлж, дараах шийдвэрийн аль нэгийг гаргахаар заасан болно. Үүнд:

- захиргааны акт нь илт хууль бус болохыг хүлээн зөвшөөрсөн,
- маргаан бүхий захиргааны акт нь нэхэмжлэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг зөрчсөн бол уг захиргааны актыг бүхэлд нь, эсхүл холбогдох хэсгийг хүчингүй болгох,

- захиргааны байгууллага, албан тушаалтны эс үйлдэхүй нь иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг зөрчсөн бол захиргааны зохих актыг гаргахыг тухайн байгууллага, албан тушаалтанд даалгах.

Мөн хуулийн төсөлд захиргааны хэргийг хянан шийдвэрлэхэд хэргийн ач холбогдол бүхий нотлох баримтыг цуглуулах, тухайн захиргааны акт болон эс үйлдэхүй нь хууль бус, эсхүл иргэний хууль ёсны эрх, ашиг сонирхлыг зөрчсөн эсэх талаар нотлох үүргийг захиргааны хэргийн шүүх хүлээнэ.

Монгол Улсад аймаг, нийслэлийн захиргааны хэргийн шүүх нь анхан шатны шүүх байж, улмаар Улсын дээд шүүхийн Захиргааны хэргийн танхим аймаг, нийслэлийн захиргааны хэргийн шүүх анхан шатны журмаар шийдвэрлэсэн хэргийг давж заалдах шатны журмаар, Улсын дээд шүүхийн захиргааны хэргийн танхим давж заалдах шатны журмаар хянан шийдвэрлэсэн болон анхан шатны шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийг хяналтын шатны журмаар хянан шийдвэрлэхээр тогтоох нь илүү зохимжтой байна.

ЗАХИРГААНЫ ХЭРГИЙГ УРЬДЧИЛАН ШИЙДВЭРЛЭХ АЖИЛЛАГАА

*ХЗҮТ-ийн Төрийн байгуулалтын хууль тогтоомжийн
секторын ЭША Н.Отгончимэг*

Захиргааны байгууллагын үйл ажиллагааны гол шинж бол өдөр тутмын, тасралтгүй, байнгын байдагт оршино. Иймээс тэнд л төр ба иргэний эрх, үүрэг, ашиг сонирхлын огтлолцлол хамгийн их байдаг. Энэ харилцаанд захиргааны актыг батлан гаргаж байгаа тал давуу эрхтэй байх учир түүний үйл ажиллагаан дахь хөндлөнгийн хяналт чухал юм. (Гэхдээ тухайн хяналт нь төрийн эрх мэдлийн салаа мөчрүүдийн бие даасан, тэнцвэрт байдлыг алдагдуулахгүйгээр явагдах ёстойг тэмдэглэх нь зүйтэй.) Тэгэхлээр захиргааны хэргийн шүүх бол захиргааны акттай холбогдсон маргааныг хянан шийдвэрлэх арга зам төдийгүй захиргааны байгууллагын үйл ажиллагааны хууль зүйн үндэслэлд хяналт тавих хэрэгсэл болох юм.

Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд зааснаас үзвэл иргэний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг зөрчсөн гэх захиргааны акттай холбоотой гомдол, нэхэмжлэлийг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үндсэн хоёр хэсэгт хуваагдаж байна.

1. Гомдлыг захиргааны байгууллагаас хянан шийдвэрлэх ажиллагаа
2. Нэхэмжлэлийг шүүхээс хянан шийдвэрлэх ажиллагаа

Захиргааны хэргийн шүүхээс нэхэмжлэлийг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь дээд шатны захиргааны байгууллагад тухайн гомдлыг хянан шийдвэрлэсэн ажиллагаатай шууд уялдаа холбоотой. Учир нь захиргааны хэргийн шүүхэд үндсэндээ дээд шатны захиргааны байгууллага, албан тушаалтны гаргасан шийдвэрийг давж нэхэмжлэл гаргах юм.

Иргэн, хуулийн этгээд захиргааны байгууллага, албан тушаалтны захиргааны акт түүний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг зөрчсөн гэж үзвэл тухайн байгууллага, албан тушаалтныг шууд харъяалах дээд шатны захиргааны байгууллага, албан тушаалтанд гомдлоо гаргана. (харъяалах дээд шатны байгууллага, албан тушаалтан байхгүй тохиолдолд шууд захиргааны хэргийн шүүхэд хандана)

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН БАЙГУУЛАЛТ

Захиргааны байгууллагад гомдол
гаргах субъект

Эцэг, эх, асран хамгаалагчаар
төлөөлүүлж

Насанд хүрээгүй

Эрх зүйн бүрэн
чадамжгүйд тооцогдсон
этгээд

Гомдлын хэлбэр

БИЧГЭЭР

АМААР /БИЕЧЛЭН/

Хүлээн авч байгаа этгээд
тэмдэглэн авч гомдол
гаргагчийн гарын үсгийг
зуруулна. Хүндэтгэн үзэх
шалтгаанаар гарын үсэг зурж
чадахгүй бол бусдаар
төлөөлүүлэн зурж болно.

Гомдол нь төрийн байгууллага, албан тушаалтны шийдвэр, үйл ажиллагаагаар иргэдийн хуулиар хамгаалагдсан эрх, эрх чөлөө, ашиг сонирхол зөрчигдсөн гэж үзэж сэргээлгэхээр гаргасан хүсэлт юм.

Дээд шатны захиргааны байгууллага, албан тушаалтанд гаргах гомдол нь дараахь шаардлага хангасан байна. Үүнд:

✓ үнэн зөв байна;

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН БАЙГУУЛАЛТ

- ✓ төрийн албан ёсны хэлээр гаргана. Төрийн албан ёсны хэл мэдэхгүй бол төрөлх хэлээрээ гаргаж болно;
- ✓ бичгээр гаргасан өргөдөл, гомдолд оршин суугаа газрын буюу шуудангийн хаягаа бичих, гарын үсэг зурсан байх. Хамтран гаргасан өргөдөл, гомдолд бүгд гарын үсэг зурах эсхүл төлөөлөгч гарын үсэг зурж, төлөөлөх эрхээ нотлох баримт бичгийг хавсаргах.

Дээд шатны байгууллага, албан тушаалтан гомдлыг хүлээн аваад дараахь ажиллагаа явуулна:

- Гомдлыг тусгай бүртгэлд бүртгэх
- Бүртгэсэн гомдлыг түүнийг шийдвэрлэх албан тушаалтанд өдөрт нь багтаан шилжүүлэх
- Гомдлыг албан тушаалтан шууд хүлээн авч болно
- Гомдолд тавигдах шаардлагыг биелүүлээгүй бол уг шаардлагыг хангахыг мэдэгдэж, түүнийг өргөдөл гомдол гаргагчид 3 хоногийн дотор буцаана.
- Захиргааны акт хууль тогтоомжид нийцсэн эсэхийг шалгах
- Гомдол гаргагч, түүний төлөөлөгч, өмгөөлөгч, шаардлагатай бол эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдсөн гуравдагч этгээдэд хэрэг шийдвэрлэх он, сар, өдөр, газрыг мэдэгдэж, уг ажиллагаанд хүсэлтээр байлцуулах.

Урьдчилан шийдвэрлэх ажиллагаа нь хууль зүйн процесс болохын хувьд зохих байдлаар хэлбэржсэн байх ёстой. Өөрөөр хэлбэл урьдчилан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны талаар тэмдэглэл хөтөлнө. Тэмдэглэлд дараахь зүйлийг тусгана:

- 1) шийдвэр гаргаж байгаа байгууллагын нэр, хаяг, албан тушаалтны овог, эцгийн нэр, нэр
- 2) шийдвэр гаргасан, хэргийг урьдчилан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулсан он, сар, өдөр, газар
- 3) гомдол гаргагч, хариуцагч, бусад оролцогчийн овог, эцгийн болон өөрийн нэр
- 4) гомдлын агуулга, шаардлага
- 5) шинжээчийн дүгнэлт, гэрчийн мэдүүлэг, бусад нотлох баримт
- 6) тэмдэглэл хөтөлсөн болон гомдлыг шийдвэрлэсэн албан тушаалтан, захиргааны байгууллагын эрх баригчийн гарын үсэг.

Ийнхүү дээд шатны захиргааны байгууллага, албан тушаалтан гомдлын дагуу хэргийг хянан үзээд дараахь шийдвэрийн аль нэгийг гаргах юм. Үүнд:

1. Захиргааны акт илт хууль бус болохыг хүлээн зөвшөөрөх
2. Маргаан бүхий захиргааны акт нэхэмжлэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг зөрчсөн бол уг захиргааны актыг бүхэлд нь, эсхүл холбогдох хэсгийг хүчингүй болгох

- Захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хууль бус эс үйлдэхүй нь иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг зөрчсөн бол захиргааны зохих акт гаргахыг тухайн захиргааны байгууллага, албан тушаалтанд даалгах

Захиргааны акт илт хууль бус болохыг хүлээн зөвшөөрсөн шийдвэрийг гаргах тохиолдлуудыг хуулинд тусгасан байх бөгөөд тэдгээрийг дэлгэрүүлэн авч үзье.

1. Утга агуулгын илэрхий алдаатай акт: Захиргааны акт утга агуулгын хувьд илэрхий алдаатай гэдэг нь хоёр байдлаар илрэн гарч болох юм. Нэгдүгээрт, найруулга ба хэл зүйн хувьд акт нь түүнийг гаргах болсон шалтгаан, зорилгод үйлчилж чадахгүй буюу нийцэхгүй байгаа хоёрдугаарт, утга агуулга нь бүрхэг, эсвэл хоёрдмол утгатай байгаа. Захиргааны актад найруулга, хэл зүйн алдаа тохиолдохыг үгүйсгэх аргагүй. Тэдгээрийг тэр бүр анхааралдаа авч үзээд байх ч шаардлагагүй. Харин гагцхүү тухайн утга агуулгын алдаа нь захиргааны актын сэдэл, зорилгыг хангаж чадахгүй хэмжээнд хүрсэн бол түүнийг утга агуулгын илэрхий алдаатай гэж үзэж улмаар илт хууль бус болохыг хүлээн зөвшөөрч болох юм. Ингэхдээ захиргааны акт нь ямагт нийгмийн тусын тулд, нийтлэг ашиг сонирхлыг хангах зорилгод үйлчилсэн байх шаардлагатай. Хоёр дахь тохиолдлын хувьд, захиргааны актын утга агуулгын бүрхэг, хоёрдмол байдлын улмаас талуудын хооронд маргаан үүссэн бол актыг утга агуулгын алдаатай гэж үзэн илт хууль бус болохыг хүлээн зөвшөөрөх нь зүйтэй. Утга агуулгын бүрхэг хоёрдмол байдал нь хууль зүйн нэр томъёог буруу ойлгож хэрэглэх, олон салаа утгатай үг, хэллэгийг аль утгаар нь хэрэглэж байгааг тайлбарлавгүйгээс үүдэлтэй байдаг.

2. Бичгийн хэлбэрээр гаргасан захиргааны актыг батлан гаргасан байгууллага албан тушаалтан тодорхойгүй: захиргааны актад тавигдах нэг гол шаардлага бол батлан гаргасан этгээд тодорхой байх явдал юм. Бичгээр гаргасан захиргааны акт нь баримт бичгийн бүрдэл хэсгүүдийг хангасан байж цааш хүчин төгөлдөр үйлчлэх боломжтой. Энэ шаардлагыг хангаагүй бол тухайн захиргааны актыг илт хууль бус гэж үзнэ.

3. Захиргааны акт гаргах эрх хэмжээгүй захиргааны байгууллага, албан тушаалтан гаргасан: акт гаргах эрх хэмжээгүй гэдэг нь акт гаргах захиргааны байгууллага, албан тушаалтны эрх хэмжээг нөгөө нь шилжүүлэн (хууль бусаар) хэрэгжүүлсэн, эсвэл тухайн чиглэлийн асуудлыг шийдвэрлэх эрх хэмжээгээ хэтрүүлсэн, эцэст нь ерөөс эрх хэмжээ олгогдоогүй захиргааны байгууллага, албан тушаалтан акт батлан гаргасан зэрэг хэлбэрээр илрэн гарна. Захиргааны акт гаргах эрх хэмжээгүйг тогтооно гэдэг нь нэг эрх зүйн хэмжээг нөгөөтэй нь харьцуулан судалж, жишин шалгана гэсэн үг мөн.

4. Захиргааны актыг гүйцэтгэх субъект тодорхой бус: захиргааны байгууллага, албан тушаалтнаас гаргах акт ямагт тодорхой хууль ёсны зорилго, сэдэл, шалтгаан агуулсан байна. Захиргааны актад тавигдаж буй зорилго нь түүний хэрэгжилтээс шууд хамааралтай. Тухайн актыг хэрэгжүүлж гүйцэтгэх субъект тодорхой бус байгаа гэдэг нь захиргааны актыг аливаа шалтгаан, шаардлагагүй гаргасныг харуулах юм.

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН БАЙГУУЛАЛТ

Иймд гүйцэтгэх субъект тодорхойгүй нь захиргааны актыг илт хууль бус гэж үзэх үндэслэл болно.

5. Хууль бус үйлдэл, эс үйлдэхүй гүйцэтгэхийг шаардсан: Тухайн актыг биелүүлэх субъектээс гүйцэтгэвэл хууль зүйн зохих хариуцлага хүлээх үйлдэл, эс үйлдэхүй хийхийг шаардсан захиргааны акт нь илт хууль бус байна.

6. Нийтийн ёс зүйн хэм хэмжээг илт зөрчсөн: Эрх зүйн хэм хэмжээнээс ёс зүйн хэм хэмжээний гол ялгагдах шинж бол бичмэл бус байдагт оршдог. Ёс зүйн хэм хэмжээ төрөөс хуульчлагдаж, бичмэл хэлбэртэй болох үед эрх зүйн хэм хэмжээ болон хувирдаг. Нийтийн ёс зүйн хэм хэмжээний энэ шинж нь түүнийг бодит байдлаар хүлээн авч, тодорхой асуудлуудыг шийдвэрлэхэд харгалзан үзэхэд зарим бэрхшээл учруулж болох талтай. Гэхдээ "ёс зүй нь хууль зөрчихийг шаардах ёсгүй, эрх зүйн нь өөрийн хэм хэмжээнээс ёс зүйн зарчимд нийцээгүй асуудлыг хуульчлах ёсгүй" гэсэн томъёоллыг баримтлан үзвэл нийтийн ёс зүйн хэм хэмжээг тодорхойлохын тулд эрх зүйн хэм хэмжээнээс төдийлөн холдоод байх шаардлагагүй юм. Нийтийн ёс зүйн хэм хэмжээг зөрчсөн гэдгийг тогтоохын тулд юуны түрүүнд ёс суртхуун, ард түмний зан заншилийн үнэт зүйлсийн үүднээс хандаж, улмаар "сайн" ба "муу" гэдэг хоёр шалгуурыг зэрэгцүүлэн тавьж эргэцүүлэх нь зүйтэй.

7. Захиргааны акт гаргах эрх зүйн үндэслэл байгаагүй: захиргааны байгууллага, албан тушаалтан нийтийг засагласан үйл ажиллагаагаа ямагт хуулиар олгогдсон бүрэн эрхийн хүрээнд хэрэгжүүлнэ. Бүрэн эрх олгогдоогүй аливаа нэг үйл ажиллагаа тэр дундаа захиргааны акт гаргах ажиллагаа хууль бус юм. Иймд эрх зүйн үндэслэл байгаагүй гэдэгт захиргааны акт гаргах талаар хууль тогтоомжид огт заагаагүй байх буюу холбогдох хууль тогтоомжийг баталж гаргаагүй, эсхүл эрх зүйн зохих үндэслэлийг захиргааны актад тусгаагүй байхыг ойлгоно.

8. Захиргааны акт гаргах хуульд заасан хөөн хэлэлцэх хугацаа өнгөрсөн: захиргааны зарим төрлийн актыг гаргахад хөөн хэлэлцэх хугацаа тогтоосон байх ба тэрхүү хугацааг зөрчиж гаргасан захиргааны акт илт хууль бус байна.

9. Захиргааны акт өөр бусад байдлаар холбогдох хууль зөрчсөн: дээрх тохиолдлоос гадна бусад байдлаар холбогдох хуулийг зөрчсөн актууд нь илт хууль бус байна.

Маргаан бүхий захиргааны акт иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг зөрчсөн нь тогтоогдсон бол захирганы байгууллага, албан тушаалтан уг актыг хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа, эсхүл ирээдүйд хүчин төгөлдөр болох эсэхээс үл хамааран бүхэлд нь буюу холбогдох хэсгийг хүчингүй болгосон шийдвэр гаргана.

Дээд шатны захиргааны байгууллага, албан тушаалтан дараах тохиолдолд захиргааны зохих акт гаргахыг тухайн захиргааны байгууллага, албан тушаалтанд даалгана.

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН БАЙГУУЛАЛТ

- захиргааны акт гаргахаас үндэслэлгүйгээр татгалзсан шийдвэр байгаа бол түүнийг хүчингүй болгож, захиргааны акт гаргах
- захиргааны байгууллага, албан тушаалтны эс үйлдэхүйн улмаас иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол зөрчигдсөн нь тогтоогдсон.

Хуулийн заалтуудыг зөв ойлгон, өөрийн тохиолдол нөхцлүүдэд хөрвүүлэн хэрэглэх нь зөрчигдсөн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлоо сэргээн тогтоолгохоор гаргасан нэхэмжлэл хангагдах боломж бүрдэнэ гэсэн үг юм. Нөгөө талаар хуулийн дагуу гаргасан нэхэмжлэл нь шүүхийн үйл ажиллагаа болон иргэнд өөрт нь цаг хугацааны хэмнэлттэй байж, зардал, чирэгдэл, хүндрэл үүсгэхгүй байх ач холбогдолтой.

Урьдчилан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд тавих хяналт

Иргэн, хуулийн этгээд захиргааны байгууллага, албан тушаалтнаар гомдлоо шийдвэрлүүлэх явцад тэнцвэргүй харилцаанд орох буюу захиргааны байгууллага, албан тушаалтны эрх хэмжээний давуу байдалтай байдаг. Энэ нөхцөлд гомдлыг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд тавих хяналти чухал юм.

Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай хуульд зааснаар төрийн байгууллага, албан тушаалтан гомдлын талаар дараахь үүрэг хүлээнэ. Үүнд:

- 1) иргэдээс өргөдөл, гомдол гаргах эрхээ хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрэн хангах;
- 2) харьяаллын дагуу ирсэн өргөдөл, гомдлыг заавал хүлээн авах;
- 3) өргөдөл, гомдолд дурдсан асуудал бүрийг эрх хэмжээнийхээ хүрээнд хянан үзэж, үндэслэлтэй шийдвэрлэх;
- 4) өргөдөл, гомдлыг хугацаанд нь барагдуулах;
- 5) өргөдөл, гомдолд дурдсан төр, байгууллага, хувь хүний нууцыг хадгалах;
- 6) өргөдөл, гомдолд үндэслэл бүхий хариу өгөх;
- 7) өөрийн эрх хэмжээнд хамаарах өргөдөл, гомдлыг үндэслэлгүйгээр өөр байгууллага, албан тушаалтанд шилжүүлэхгүй байх.

Эдгээр үүргийн хэрэгжилтэд хяналт тавих нэг арга зам бол биелүүлээгүй тохиолдолд холбогдох этгээдээс хариуцлага хүлээлгэх явдал юм.

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН БАЙГУУЛАЛТ

Сахилгын шийтгэлийг эрх бүхий албан тушаалтан дараахь тохиолдолд ногдуулна. Үүнд:

- харьяаллын дагуу ирсэн гомдлыг заавал хүлээн аваагүй;
- гомдлыг хугацаанд нь барагдуулаагүй;
- гомдолд үндэслэл бүхий хариу өгөөгүй;
- өөрийн эрх хэмжээнд хамаарах гомдлыг үндэслэлгүйгээр өөр байгууллага, албан тушаалтанд шилжүүлсэн;
- амаар биечлэн гаргасан гомдлыг түүнийг хүлээн авах үүрэг бүхий ажилтан тэмдэглэн авч, бүртгээгүй;
- гомдлыг түүнд холбогдож байгаа албан тушаалтанд өөрт нь шилжүүлсэн.

Дараахь тохиолдолд шүүгч 1000-15000 төгрөгөөр торгох шийтгэлийг ногдуулахаар хуульчилсан. Үүнд:

- Гомдолд дурдсан төр, байгууллага, хувь хүний нууцыг задруулсан;
- Гомдлыг хуульд заасан 30 хоногийн хугацаанд шийдвэрлээгүй;
- Гомдлын талаар гарсан шийдвэрийг холбогдох этгээд биелүүлээгүй.

Хуульд заасан эдгээр механизмыг ашиглан зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэх нь иргэд, хуулийн этгээдийн хувьд нарийн төвөгтэй биш, энгийн санагдана. Гагцхүү захиргааны байгууллага, албан тушаалтны үүргийн биелэлтэд хяналт тавих бодитой хэрэгсэл болгох эсэх нь тухайн байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтан, шүүгчээс төдийгүй иргэн, хуулийн этгээдээс ихээхэн шалтгаалах юм.

Ашигласан ном

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. 1992
2. Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. 2002
3. Ч.Нямсүрэн, Эрх зүй, төрийн ерөнхий онол. УБ., 2001
4. Ричард Поупкин, Аврум Стролл. Гүн ухаан. УБ., 1998
5. Ю.Н. Стариков. Административная юстиция. М., 2001
6. Под ред. А.Н.Козырина. Административное право зарубежных стран. М., 1996
7. Ж.Ведель. Административное право Франции. М., 1973
8. Справочник по вопросам проверки законов и постановлений-рекомендации по конституционному и единообразному оформлению правовых предписаний. Федеральное Министерство Юстиции ФРГ. М., 1995
9. С.Жанцан. Шүүх засаглал. УБ., 1999
10. Административное право Франции.. М., 1998

МОНГОЛ УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙН ШИНЭТГЭЛ

Өмгөөлөгч Иммануэль Гёбхардт /ХБНГУ/

Монгол улс дэлхийн хоёр их гүрэн болох Хятад, Орос хоёрын дунд оршдог хэдий ч дэлхий нийтийн анхаарлын төвд байдаггүй нь харамсалтай. Хэдийгээр Монгол улс хүн амын тоогоор цөөн боловч стратегийн ихээхэн ач холбогдол бүхий томоохон нутаг дэвсгэртэй. Шилжилтийн орнуудад явагдаж байгаа үйл явцыг судлах, шинжлэх үүднээс Монгол ихээхэн сонирхол татдаг. Шилжилтийн үйл явц өрнөж буй орнуудын дотроос ардчилал, эдийн засгийн шинэтгэлийг ийм зоримог хэрэгжүүлж буй орон бараг байхгүй. Бүр 1991 он гэхэд л Монгол улс Дэлхийн худалдааны байгууллагад элсэх өргөдлөө гаргаж байсан.

Эрх зүйн шинэтгэл ч гэсэн эрт эхлэж чухал хуулиудад батласан. Ингэснээрээ Монгол улс шинэтгэлийн хувьд хоёр хөршөөсөө олон талаар түрүүлдэг. Үүнийг хэмжих хэмжүүр нь шүүх, хуулийн байгууллагын бие даасан, хараат бус байдал, социализмын үеэс үүдэлтэй хяналтын механизмууд нь өөрчлөгдөж чадсан эсэхээр тодорхойлогдоно. Энэ өгүүлэлд монголын эрх зүйн шинэтгэлийн явц хэр хурдацтай байгааг тодорхойлохыг оролдсон юм. Үүнээс гадна энэхүү хууль, эрх зүйн тогтолцоо нь эдийн засгийн амьдралд шаардлагатай эрх зүйн баталгаат орчныг бүрдүүлж чадаж байгаа эсэхийг мөн судална.

Гарчиг

I. Монголын эрх зүйн шинэтгэлийн үндэр

1. Монгол улс дахь шилжилтийн үйл явц
2. Эрх зүйн шинэтгэлийн өнөөгийн байдал

II. Шүүхийн тогтолцоо

1. Ерөнхий зүйл
2. Үндсэн хуулийн зарчим
3. Шүүхийн санхүүжилт
4. Шүүхийн ерөнхий зөвлөл
5. Эрх зүйн боловсрол

III. Шүүх

1. Шүүхийн тогтолцоо
2. Үндсэн хуулийн шүүх
3. Ердийн шүүх
 - а) Улсын дээд шүүх
 - б) Аймгийн шүүхүүд
 - в) Сум, сум дундын болон дүүргийн шүүхүүд
4. Шүүн таслах ажиллагааны үе шатууд болон шүүх бүрэлдэхүүн
5. Тамгын хэлтэс
6. Шүүхийн шийдвэр
7. Шийдвэр гүйцэтгэл

IV. Шүүгчид

1. Шүүгчийн ёс зүй
2. Шүүгчийн хараат бус байдал
3. Шүүгчийн сургалт
4. Тангарагтаны шүүгч /Иргэдийн төлөөлөгч/ болон шүүхийн туслах

V. Прокурор

VI. Нотариатч, өмгөөлөгч

1. Нотариатч
2. Өмгөөлөгч

VII. Хууль, эрх зүйн шинэтгэлийн өнөөгийн байдалд өгөх үнэлэлт

1. Хуулийн байгууллагуудын дотоод зохион байгуулалт, бүтцийн асуудал
2. Эдийн засгийн тогтвортой хөгжилд эрх зүйн тогтолцоо нөлөөлөх нь

Дүгнэлт

I. МОНГОЛЫН ЭРХ ЗҮЙН ШИНЭТГЭЛИЙН ҮНДЭС

1. Монгол улс дахь шилжилтийн үйл явц

Монгол улс нь 1989 оны өөрчлөлт, шинэчлэл хүртэл Зөвлөлт холбоот улсын нэгэн дагуул улс, эдийн засаг болоод улс төрийн хараат байдал нь зүүн европын орнуудтай харьцуулахад илүү их хүчтэй байсан. Монголын улс төрийн хийгээд төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн тогтолцоо нь зөвлөлтийн загварт яв цав нийцэж байсан. Улс ардын аж ахуйн гол тулгуурууд нь хөдөө аж ахуй, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний боловсруулалт болон ашигт малтмал олборлолт зэрэг байв. 1989 оныг хүртэл ЗХУ-ын хүчтэй нөлөөлд байсан нь Хятадтай харьцах харьцаанд нь сөрөгөөр нөлөөлсөн. Монгол улсын гадаад худалдааны 93% нь 1988 онд тухайлбал СО-МЕСОН-орнуудтай хийгдэж байжээ.

1989 оны намар өрнөсөн том хэмжээний жагсаал, цуглаанууд нь улс төр, эдийн засгийн шинэтгэлийг эхлүүлснээр Монгол улс ардчилсан эрх зүйт төрийг төлөвшүүлэх болон зах зээлийн эдийн засгийн зарчимд тулгуурласан эдийн засгийн тогтолцоо бүрдүүлэх замд орсон. 1990 онд парламентын анхны чөлөөт сонгууль явагдсан бөгөөд шинэтгэлийн үйл явц нь эхэндээ хуучин ЗХУ-ын бүрэлдэхүүнд ордог байсан бусад орнуудтай нэгэн адил Монгол улсын эдийн засгийн чадавхид сөрөгөөр нөлөөлсөн юм. Үндэсний нийт бүтээгдэхүүн болон үйлдвэрлэл 1991 онд өмнөх онтой харьцуулахад 10-12 хувиар буурсан ба энэ нь мөнгөний ханшийн уналтыг дагуулсан. Түүнчлэн инфляцийн түвшин 1992 онд 325 хувь болж дээд цэгтээ хүрч, үйлдвэрлэлийн бүтээгдэхүүний хэмжээ их хэмжээгээр буурсан байна. Хятадад "социалист зах зээлийн эдийн засаг"-т шилжсэн шиг "шилжилтийн шок"-гүйгээр түргэн шилжилт хийх оролдлого нь зөвхөн хөдөө аж ахуйн салбарт л хэрэгжсэн юм.

Гэвч хэсэг хугацааны дараагаар монголын эдийн засагт өсөх хандлага ажиглагдаж эхэлсэн. 1995 онд эдийн засгийн өсөлт 6 хувьтай гарсан хэдий ч 1997 оны дэлхийн зах зээл дээрхи зэсийн үнийн уналт болон Азийн хямралын үр дагаварууд нь эргээд эдийн засгийн өсөлтийг тогтворгүй болгож эхэлсэн байна. 1996 - 2000 оны хооронд Ардчилсан Холбоо анх удаа парламентад олонхи болж, өөрийн Засгийн газраа байгуулан ажилласан бол харин 1989 он хүртэл улс төрд цорын ганцаар байсан МАХН анх удаагаа сөрөг хүчин болсон юм. 1996 - 1998 онд Ардчилсан нам Монгол улсыг 1997 онд Дэлхийн Худалдааны Байгууллагад элсүүлэх зэргээр их хэмжээний шинэтгэлийг өрнүүлсэн боловч 1998 - 2000 онд хээл

хахуулийн асуудалд ихээхэн холбогдсон байна. 2000 оны снгуулиар Засгийн газраа бүрдүүлэх эрх авч, олонхи болсон МАХН шинэтгэлийн үйл хэргийг үргэлжлүүлсэн. Өмч хувьчлалын асуудлаар л гэхэд Монгол улс хамгийн түргэн шуурхай хэрэгжүүлж буй орны тоонд ордог. Түүнчлэн эдийн засгийн шинэтгэлийн процесс ихээхэн урагшилсан, ардчилсан өөрчлөлт, шинэчлэлийн хувьд үлгэр жишээ орон гэж үзэж болно. Үүнийг мөн сонгуулиас үүдэн засгийн газар нь олон удаа солигдсон баримт ч харуулна.

Гэвч ядуурлыг бууруулах үйл хэрэгт дорвитой үр дүн гарахгүй л байна. Хоёр өвөл дараалан (2000 - 2002 он) учирсан байгалийн гамшиг болох зуднаар олон малчид малаа алдаж, ядуурал хүрээгээ улам их тэлсээр байгаа нь мэдрэгдэж байна. Үүнийг дагаад жижиг гэмт хэрэг, биеэ үнэлэх явдал ч ихсэж байна. Хөдөө орон нутгийн эрчим хүчний асуудал муу хэвээр байгаа. Үйлдвэрлэлийн бүтээгдэхүүн 2002 оны эхний улиралд 45 сая ам.доллар байсан нь өмнөх оныхтой харьцуулахад 10,6 хувиар өссөн байна. Үйлдвэрлэлийн гол чиглэлүүд нь мөн л ашигт малтмал олборлолт, хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалт болон эрчим хүчний салбар юм. Түүхий эд, хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн нь монголын голлох экспортын төрөлд ордог. 2002 оны эхний улирлын байдлаар экспортын нийт хэмжээ 70,6 сая ам.доллар байхад импортын нийт хэмжээ 114,9 сая ам.доллар байна. Үйлчилгээний салбарт өсөлт гарч байна гэсэн тооцоо байдаг. Түүнчлэн худалдаа, аялал жуулчлал нь өсөлт гарах салбарууд мөн гэж үзэж болно.

2. Эрх зүйн шинэтгэлийн өнөөгийн байдал

Монгол нь эрх зүйн үүсэл, хөгжлийн хувьд эртний түүхтэй. XIII зуунд Чингис хаан өөрийгөө агуу байлдан дагуулагч гэдгээ төдийгүй, ухаалаг төрийн удирдагч болохоо нотолсон. 1229 онд баталсан Их засаг хууль нь монголчуудын анхны боловч нилээд өргөн хүрээг хамарч чадсан хууль байсан бөгөөд тэрхүү агуу гүрний олон үндэстэн, ястныг зохих хэмжээнд хатуу сахилга баттай захирахад нийцсэн эрх зүйн тогтолцоог бүрдүүлж чадсан байдаг. 1921 оноос буюу зөвлөлтийн загварын эрх зүйн систем Монголд бий болсон үеэс 1940 он хүртэлхи үеийг хувьсгал болоод ардчиллын эрх зүй гэж тодорхойлдог. 1940 оноос хойш Монгол улсад социалист эрх зүй эргэлт буцалтгүй тогтносон. 1989 оны шинэтгэлээс өмнөх үеийн шүүх, хуулийн байгууллагын тогтолцоо нь 1978 оны Шүүхийн тухай хууль болон Дээд шүүхийг хуулийн дээд байгууллага гэж нэрлэсэн боловч хараат бус байдлыг нь бүрэн хангаагүй 1960 оны Үндсэн хууль зэрэгт тулгуурласан байдаг. Өөрчлөлт, шинэчлэлийн эх 1991 онд гэхэд эдийн засгийн шинэ тогтолцоог бий болгохын тулд Улсын Их хурлаас Төв болон арилжааны банкны шинэ хууль, Дампуурлын тухай анхны хууль, Нөхөрлөл, компанийн тухай хууль, Хөдөлмөрийн болон Өмч хувьчлалын зэрэг хуулиудыг баталсан байна. Мөн УИХ-аас шинэ Үндсэн хуулийг боловсруулж энэ нь 1992 оны 2-р сарын 12-нд хүчин төгөлдөр болсон. Үүгээрээ Монгол улс өөрийгөө ардчилсан эрх зүйт улс болохоо тунхагласан юм. 1992 оноос хойш Чөлөөт өрсөлдөөний тухай /1993/, Оюуны өмчийн тухай /1993/, Гадаадын хөрөнгө оруулалтын тухай /1993/, Патентийн тухай /1993/, Үнэт цаасны тухай /1994/, Иргэний хэргийг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай /1994/, Иргэний хууль /1995/, Нөхөрлөл, компанийн тухай хууль /1995/, Дампуурлын тухай хууль /1997/ болон татварын тухай олон хууль батлагдсан.

2002 оны 1-р сард Улсын Их хурлаас баталсан иргэн, эрүүгийн багц хуулиуд ихээхэн ач холбогдолтой. 2002 оны 9-р сарын 1-нд Иргэний, ИХШХШТ, Эрүүгийн, ЭБШ болон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай шинэ хуулиуд үйлчилж эхэлнэ. Эдгээр хуулийн ихээхэн хэсэг нь шинэтгэлийн эхний шатанд хэдийнээ хуульчлагдсан байсан ч нэг цаг хугацаанд боловсруулагдаагүй байсан тул уялдаа холбоо нь муу байсан бөгөөд энэхүү дутагдлыг дээрх багц хуулиар арилгасан. Мөн шинэтгэлийн эхэнд баталсан зарим хуулиуд нь эдийн засгийн амьдралд нийцэхээ больсон. Тэр үеийн хууль тогтоомжид төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн үеийн хяналтын механизмуд зарим хэсэгт нь хадгалагдаж байв. Шинэ зохицуулалтууд нь харин энэ 10 жилийн хугацаанд олж авсан туршлагадаа тулгуурласан бөгөөд энэхүү шинэтгэл нь монголын эрх зүйн тогтолцоонд хүчтэй нөлөөлөх нь дамжиггүй. Үүнд шүүхийн тогтолцоо ч мөн хамаарна. Эдгээр хуулийг нарийвчлан тайлбарлаад хэрэгжүүлж эхэлсэн цагт Монгол улс өөрийнхөө шинэтгэлийн зорилгод нэг томоохон алхам ойртсон байх болно.

II. ШҮҮХИЙН ТОГТОЛЦОО

1. Ерөнхий зүйл

Бүр 1926, 1927 онуудад монголд зөвлөлтийн загвараар шүүх байгуулагдсан байна. 1927 оны 1-р сарын 1-нд Ардын дээд шүүх ажлаа эхэлж, 1930 онд Ерөнхий прокурорын газар байгуулагдснаар Монгол улсад шүүхийн систем бүрэлдэн бий болжээ. Шүүхийн өнөөгийн тогтолцоо нь Үндсэн хуулийн цэцээс гадна гурван шатны шүүхтэй: (1) Улсын дээд шүүх, (2) аймаг, нийслэлийн шүүх, (3) сум, сум дундын болон дүүргийн шүүхүүд. Шүүхийн тогтолцооны бусад бүрэлдэхүүн хэсгүүд болох прокурор, өмгөөлөх, нотариат бий. Монголын шүүхийн тогтолцоонд нилээд үүрэгтэй оролцдог бусад байгууллагууд бол Хууль зүйн /одоо дотоод хэргийн асуудлаа давхар эрхэлж байгаа/ яам Шүүхийн ерөнхий зөвлөл юм.

1992 оны Үндсэн хуулиас гадна Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /1992/, Шүүхийн тухай хууль /1993/, Прокурорын тухай хууль /1993/, Өмгөөллийн тухай хууль /1994/, Нотариатын тухай хууль /1985/, 2002 оны Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн тухай болон ИХШХШТ, ЭБШ зэрэг хуулиуд нь шүүхийн тогтолцоо болон хуулийн байгууллагуудын хувьд эрх зүйн чухал ач холбогдолтой юм. Одоогоор монголд 349 шүүгч байна. Шинэ хуулиуд хүчин төгөлдөр үйлчилж эхлэхээр 50 шүүгч шинээр томилохоор төлөвлөж байгаа. Үүнээс гадна 376 прокурор, ойролцоогоор 1000 өмгөөлөгч, 300 орчим нотариатч байна. 2001 онд шүүхээр 15653 шүүгдэгчтэй нийт 11080 эрүүгийн хэрэг хэлэлцэж, 9880 тогтоолоор нийт 13581 шүүгдэгчийг ялласан байна. Шүүхийн таслан шийдвэрлэх тогтоолын 76,7% нь хорих ял, 22,3% нь мөнгөн торгууль ногдуулсан бөгөөд 3,8% нь засан хүмүүжүүлэх ажил хийлгэхээр шийдвэрлэсэн байна. Өмнөх онтой харьцуулахад эрүүгийн хэргийн тоо 3,8 хувиар, таслан шийдвэрлэлт 4,6 хувиар буурсан байна. 2001 онд иргэний хэрэг 33522 орж ирснээс 23252-ыг шийдвэрлэж 7143 хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон, эсвэл буцаасан байна. 2000 онтой харьцуулахад иргэний хэргийн тоо 7,1 хувиар өссөн дүнтэй байна.

3. Үндсэн хуулийн зарчим

1992 оны 1-р сарын 13-нд батлагдаж 1992 оны 2-р сарын 12-нд хүчин төгөлдөр болсон Монгол Улсын Үндсэн хууль нь шүүхийн тогтолцооны хувьд ач холбогдол бүхий олон тооны зохицуулалтыг агуулсан байна. Үндсэн хуулийн 2-р бүлэгт хүний үндсэн эрхүүдийг бичсэн байх бөгөөд үүнд хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байх зэрэг зарчмыг тусгасан байдаг. Монгол улсын иргэн өөрийнхөө эрхийг зөрчигдсөн гэж үзвэл шүүхэд хандах эрхтэй. Үндсэн хуулийн 3-р бүлгийн 4 дэх хэсэгт шүүх эрх мэдлийг гагцхүү шүүх хэрэгжүүлэх, шүүгчийн хараат бус байдал болон шүүн төслөх ажиллагааг нээлттэй явуулах зэрэг үндсэн зарчмуудыг баталгаажуулсан. Энэхүү хэсэгт мөн ШЕЗ болон Прокурорын байгууллагын үндсийг зохицуулсан байдаг. Сонирхолтой нь Үндсэн хуулийн шүүхийн талаар Үндсэн хуулийн 5-р бүлэгт зохицуулсан байдаг. Эрүүгийн хэргийн хувьд яллагдагчийг өөрөө өөрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхийг шаардахийг хориглодог бөгөөд гэм буруутай нь хуулийн дагуу шүүхээр нотлогдох хүртэл хэнийг ч гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцож болохгүй.

4. Шүүхүүдийн санхүүжилт

Улсын Дээд Шүүх /УДШ/ нь нийт шүүхүүдийн төсөв, аж ахуйн асуудлыг хариуцдаг. Шүүхийн төсвийг шинэчлэн тогтоохын тулд Шүүхийн Ерөнхий Зөвлөл /ШЕЗ/ шүүх тус бүрээс шинэ төсвийн саналыг цуглуулан УДШ-д уламжилдаг. Хууль Зүйн Яамны /ХЗЯ/ хувьд шүүхийн төсвийн асуудалд шууд үзүүлэх нөлөө, оролцоо байдаггүй. Энэ нь шүүх засаглалын бие даасан, хараат бус байдалд гүйцэтгэх засаглалын нөлөөг оруулахгүй байх зарчимтай нийцж байдаг билээ. Гэсэн хэдий ч авилгал Монгол улсад мэдэгдэхүйц үүрэгтэй байгаа төдийгүй, харамсалтай нь тэр дундаа авилгалын тохиолдлууд хууль зүйн салбарт илэрсээр байгаа юм. Үүний нэг жишээ бол Монгол Улсын Хууль зүйн өмнөх сайд 1999 онд хээл хахуулийн хэргээр шийтгэгдэж байсан явдал юм.

5. Шүүхийн Ерөнхий Зөвлөл

Хууль зүйн салбарын бие даасан, хараат бус байдлыг бэхжүүлэх үүднээс 1992 оны Үндсэн хуулиар Шүүхийн Ерөнхий Зөвлөл /ШЕЗ/-ийг байгуулжээ. Уг зөвлөл нь 12 гишүүдээс бүрддэг бөгөөд үүнд: УДШ-ийн дарга /ерөнхий шүүгч/, Улсын ерөнхий прокурор, Хууль зүйн сайд, Ерөнхийлөгч болон УИХ-аас томилогдсон Ерөнхий нарийн бичгийн дарга, УДШ-ээс тодорхой хэргүүдэд сонгогдсон 6 шүүгч, эдгээрийн 2 нь дээд шүүхээс, 2 нь аймаг болон нийслэлийн шүүхүүдээс, 2 нь дүүргийн болон сум, сум дундын шүүхүүдээс ордог. Одоогийн байдлаар ШЕЗ-ийн даргын албыг Хууль зүйн сайд гүйцэтгэдэг. Гэхдээ энэхүү удирдлагын асуудлыг өөрчилөхөөр яригдаж байна. Шүүхийн байгууллагын тухай хуулийн 33-р зүйлийн 3-ийг ШЕЗ-ийн даргын албыг УДШ-ийн дарга гүйцэтгэдэг байхаар удахгүй өөрчлөх магадгүй байна. ШЕЗ-ийн гишүүний ажиллах хугацаа нь 6 жил бөгөөд энэ хугацаа албан тушаалаараа Ерөнхий зөвлөлд орсон гишүүдэд хамаарахгүй. ШЕЗ-ийн хуралдаан гишүүдийн гуравны хоёр ирснээр асуудал шийдвэрлэх, тогтоол гаргах хүчин төгөлдөр болно. ШЕЗ нь шийдвэр, тогтоолоо гишүүдийн олонхийн саналаар баталдаг.

ШЕЗ нь бүх шатны шүүхийн шүүгчийн орон тоо, цалингийн хэмжээг тогтоох тухай саналыг Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх, шүүгчийг томилуулах, сэлгэн ажиллуулах, чөлөөлүүлэх, огцруулах тухай саналыг Ерөнхийлөгчид өргөн мэдүүлэх, шүүгчийн сахилгын болон мэргэшлийн хороо байгуулах, мөн түүнчлэн шүүгчдийг шилж сонгох, шалгаруулах зэрэг бүрэн эрхтэй. ШЕЗ-өөс УДШ болон аймаг, нийслэлийн шүүхүүдийн дэргэд байгуулагдсан Шүүхийн сахилгын хороо нь шүүгчийн сахилга, хариуцлагын бүхий л асуудлыг хариуцан ажиллана. Сахилгын хорооны шийдвэрийг үл зөвшөөрсөн шүүгч УДШ-д гомдол гаргах эрхтэй. Сахилгын хорооны шийдвэртэй холбоотойгоор шүүгчийг албан тушаалаас нь огцруулах тохиолдолд ШЕЗ-өөс сахилгын хорооны шийдвэрийг дахин хянан үзэх бөгөөд огцруулах саналыг Ерөнхийлөгчид өргөн мэдүүлнэ. Шүүхийн мэргэшлийн хороо нь 9 гишүүнээс бүрдэх бөгөөд ШЕЗ-өөс байгуулагдахна. Шүүгчдийн мэргэшлийн түвшин, ажил хэргийн чадварыг үнэлж, дүгнэдэг энэхүү хорооны даргыг гишүүдийнх нь дотроос ШЕЗ-өөс томилдог.

6. Хуульчдын боловсрол

1993 оны их, дээд сургуулиудын шинэчлэлтээс өмнө хууль зүйн чиглэлээр зөвхөн Улаанбаатар дахь МУИС-ийн Хууль зүйн дээд сургуульд суралцаж болдог байв. Энэ хооронд 40 гаруй сургуулиуд бий болсон боловч тэдгээрээс гарч буй боловсон хүчний чанар туйлын хангалтгүй байгаа юм. Илүү сайн хуулийн боловсон хүчин бэлтгэн гаргахын тулд УИХ-аас батлагдсан Эрх зүйн шинэчлэлийн хөтөлбөрт Хуульчдын боловсролын асуудлаар шинэ зохицуулалт оруулах шаардлагатай байгаа юм. Энэ нь бүх хуулийн сургуулиудын төгсөлтийн улсын шалгалтыг нэгдсэн журмаар авах, хоёр дахь улсын шалгалтыг дадлагын ажил хийлгэсний үндсэн дээр авах тухай зэрэг асуудал юм. Хуулийн сургуулиудын улсын шалгалтын талаархи дүрэм, журамтай холбоотой нэлээд хэдэн төслүүд боловсруулагдаад байгаа юм.

III. ШҮҮХ

1. Шүүхийн тогтолцоо

Үндсэн хуулийн шүүхийн зэрэгцээ ердийн шүүхүүд үйл ажиллагаагаа явуулдаг. Үндсэн хуулиар мөн захиргааны шүүх байгуулж болохыг хуульчилсан байдаг боловч төсвийн хүндрэлээс болоод энэ заалт амьдралд биеллээ хараахан олоогүй л байна. Хэрвээ уг шүүх байгуулагдах аваас ердийн шүүхүүдэд одоо шийдэгдэж буй захиргааны, татварын, хөдөлмөрийн маргаантай холбоотой бүхий л шүүн таслах ажиллагаа захиргааны шүүхээр шийдэгдэх боломжтой юм. Герман улсаас ялгаатай нь Монгол улсын шүүхүүдэд аж ахуйн бүртгэлийг хийдэггүй. Аж ахуйн нэгжүүд татварын газарт бүртгэгддэг бол үл хөдлөх хөрөнгийн бүртгэлийг Үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийн газар зэрэг биеэ даасан байгууллагууд гүйцэтгэдэг байна.

2. Үндсэн хуулийн шүүх

Монгол улсын Үндсэн хуулийн шүүх нь /Цэц/ 9 гишүүнээс бүрдэх бөгөөд тэдний ажиллах хугацаа нь 6 жил байдаг. Цэцийн өсөн гишүүний гурвыг УИХ, гурвыг Ерөнхийлөгч, гурвыг УДШ-ийн санал болгосноор УИХ томилдог. Цэцийн гишүүнээр хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэжилтэй, эрүүгийн ял шийтгэлгүй, дечин нас хүрсэн Монгол Улсын иргэн ажиллана. Цэцийн дарга нь гишүүдийн дундаас сонгогддог бөгөөд түүний бүрэн эрхийн хугацаа нь 3 жил байдаг. Бүрэн эрхийн хугацааг дахин нэг удаа улируулан сунгаж болдог.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн дагуу Үндсэн хуулийн Шүүх буюу Цэцийн эрх зүйн асуудлыг Үндсэн хуулийн 3-р бүлгийн 4 дэх хэсэгт тусгасан байна. "Бусад" шүүхийн тухай зохицуулалтыг мөн 5-р бүлэгт оруулж улмаар Монгол Улсын Шүүхийн дээд байгууллага нь Дээд Шүүх байхаар хуульчилсан байна. Эндээс хууль тогтоогч нь Цэцийг УДШ-тэй адил түвшинд үнэлээгүй гэж үзэж болохоор байгаа бөгөөд энэ удаараа Цэц нь УДШ-ээс статусын хувьд илүү байх боломжгүй байгаа нь харагдаж байна. Гэсэн хэдий ч Цэц нь шүүхийн систем дотор чухал чиг үүргүүдийг гүйцэтгэж байгаа юм. Ердийн шүүхийн хувьд Үндсэн хуулийг тайлбарлах чиг үүрэг байдаггүй. Харин ердийн шүүхээс хэрэг, маргаан шийдвэрлэх явцад хэрэглэх хууль нь Үндсэн хууль зөрчсөн байна гэж үзвэл шүүн таслах ажиллагааг зогсоож, энэ талаар УДШ-д мэдэгдэнэ. УДШ нь асуудлыг авч хэлэлцээд энэ талаар Цэцэд уламжилдаг.

УИХ, Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурор зэрэг нь Цэцэд Үндсэн хуулийг зөрчсөн тухай маргааныг хянан шийдвэрлүүлэх хүсэлт гаргах эрхтэй байхаас гадна Цэц нь Үндсэн хууль зөрчсөн тухай асуудлаар иргэдээс ирүүлсэн өргөдөл, мэдээллийг үндэслэн хянан шийдвэрлэх ажиллагааг мөн явуулдаг.

3. Ердийн шүүхүүд

а/ Улсын Дээд Шүүх /УДШ/

Монгол улсын шүүх эрх мэдлийн дээд байгууллага болох УДШ нь дарга /Ерөнхий шүүгч/ болон 16 шүүгчдээс бүрддэг. УДШ-ийн Ерөнхий шүүгчийг Улсын дээд шүүхийн санал болгосноор гишүүдийнх нь дотроос зургаан жилийн хугацаагаар Монгол улсын Ерөнхийлөгч томилдог бөгөөд улируулан томилж болдог. УДШ нь иргэний болон эрүүгийн хэргийн танхимтай байх бөгөөд танхимуудын тэргүүн шүүгч нарыг УДШ-ийн Ерөнхий шүүгчийн санал болгосноор Монгол улсын Ерөнхийлөгч томилно. Шүүгч нарыг танхимуудад хуваарилах асуудлыг Ерөнхий шүүгчийн санал болгосноор УДШ өөрөө шийдвэрлэж баталдаг. Танхим тус бүр нь нэг тэргүүн шүүгч, 7 шүүгчээс бүрдэнэ. Хууль зүйн дээд боловсролтой, мэргэжлээрээ арваас доошгүй жил ажилласан, гучин таван нас хүрсэн Монгол улсын иргэнийг УДШ-ийн шүүгчээр томилж болдог.

УДШ-ийн үйл ажиллагааны хамгийн гол чиг үүрэг бол хэрэг маргааныг хяналтын шатны журмаар шийдвэрлэж, шийдвэр, тогтоол гаргах явдал байдаг. УДШ-ийн шийдвэр, тогтоол нь эцсийн шийдвэр байдаг бөгөөд түүнийг бүх шүүх заавал биелүүлэх ёстой байдаг. Цаазаар авах ялын тогтоолтой эрүүгийн хэргийн хувьд хяналтын шатны журмаар УДШ-ээр

завал хянан шийдвэрлэгдэх ёстой байдаг. Герман улсын хувьд холбооны болон муж улсуудын Хууль зүйн яамдууд хэсэгчлэн шийдвэрлэдэг захиргааны болон хяналтын шинжтэй олон тооны хэрэг, маргаануудыг Монгол улсын хувьд дээд шүүх нь бүрэн эрхийнхээ хүрээнд шийдвэрлэж байдаг. Түүнчлэн шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх нэгдсэн бодлого боловсруулж, нийт шүүхийг мэргэжлийн удирдлагаар хангах чиг үүрэг ч мөн УДШ-ийн бүрэн эрхэд хамаардаг. Гэхдээ энэ нь тодорхой хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэхэд хамаардаггүй. Үүнээс гадна УДШ-ээс хуулийг зөв хэрэглэх талаар албан ёсны тайлбар гаргадаг бөгөөд энэхүү тайлбар нь хуулийн адил хүчин төгөлдөр байж, бүх нийтээр дагаж мөрддөг. Эдгээр зохицуулалт нь хуучны ЗХУ-ын зохицуулалттай ижил төсөөтэй шинжтэй бөгөөд мөн зүүн бүсийн орнууд болон Хятадад адилхан байдаг.

Хуулийн тайлбар гаргахтай холбоотой УДШ-ийн дээрхи эрх мэдэл нь түүнд ямарваа зохицуулалт нь тодорхойгүй бүхий л маргаантай хэргүүдийг авч хянан шийдвэрлэх боломжийг олгож байгаа бөгөөд дээд шүүх уг эрх мэдлээ маш идэвхтэй, шуурхай хэрэгжүүлдэг. Засаглал хуваарилах онолын үүднээс дээд шүүхийн энэхүү эрх мэдэл нь тийм ч оновчтой бус бөгөөд шүүмжлэлд өртөж байдаг юм. Хэдийгээр Герман улсад хууль тайлбарлах нь дээд шүүхийн эрх мэдэл байдаг хэдий ч энэ нь хуулийн адил хүчин чадалтайд тооцогддоггүй юм. УДШ-ийн энэхүү эрх мэдэлтэй холбоотой хамгийн анхаарал татсан асуудал нь дээд шүүх энэхүү эрх мэдлийн хүрээнд доод шатны шүүхийн ямарч хэргийг /маргаантай/ өөрөө татан авч хянан шийдвэрлэх боломжтойд оршиж байна.

б/ Аймаг, нийслэлийн шүүхүүд

Аймаг бүрт аймгийн шүүхүүд байна. Засаг захиргааны хувьд нэг аймагтай ижил түвшинд тооцогдох нийслэл хот Улаанбаатарт байх шүүх нь нийслэлийн шүүх нэртэй. Аймаг, нийслэлийн шүүхийн үйл ажиллагааны гол онцлог бол хэрэг, маргааныг давж заалдах шатны журмаар хянан шийдвэрлэдэгт оршино. Мөн түүнчлэн өөрийн харъяаны сум буюу сум дундын, дүүргийн шүүхийн захиргааны шинж чанартай асуудлыг зохицуулах, тухайлбал тус шүүхүүдийг мэргэжлийн удирдлагаар хангах чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг бөгөөд энэ нь тодорхой хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэхэд хамаардаггүй. Аймаг, нийслэлийн шүүхийн шүүгчээр хууль зүйн дээд боловсролтой, гурваас доошгүй жил мэргэжлээрээ ажилласан, хорин таван нас хүрсэн, Монгол Улсын иргэн томилогдон ажилладаг. Аймаг, нийслэлийн шүүхийн Ерөнхий шүүгчийг ШЕЗ-ийн санал болгосноор шүүгчдийн дотроос Монгол улсын Ерөнхийлөгч 6 жилийн хугацаагаар томилох бөгөөд ерөнхий шүүгчийг улируулан томилж болдог.

в/ Сум, сум дундын болон дүүргийн шүүхүүд

Аймгуудад сум дундын шүүхүүд байх бөгөөд энэхүү сум, сум дундын шүүх нь нэг суманд оршин суух хүн амын тоо багатай холбоотойгоор хэд хэдэн сумыг хариуцсан нэг сум дундын шүүх аль нэг суманд байрлан үйл ажиллагаагаа явуулж байдаг. Энэ утгаараа тус шүүхийг сум дундын шүүх гэж нэрийддэг. Нийслэл Улаанбаатар хотын хувьд эдгээртэй ижил шатны шүүх нь дүүргүүдэд байрлах дүүргийн шүүхүүд юм. Сум буюу сум дундын, дүүргийн шүүхүүд нь анхан шатны журмаар бүхий л хэрэг, маргааныг хүлээн авч, хянан шийдвэрлэдэг.

4. Шүүн таслах ажиллагааны үе шатууд болон шүүх бүрэлдэхүүн

Монгол улсад иргэний болон эрүүгийн хэргийг шүүн таслах ажиллагаа нь 3 үе шаттай байдаг. Иргэний хэргийн хувьд сум буюу сум дундын, дүүргийн шүүхүүд нь анхан шатны журмаар хянан шийдвэрлэдэг.

Анхан шатны шүүхийн шийдвэрийн эсрэг Аймаг болон Нийслэлийн шүүхэд давж заалдах гомдол гаргах эсвэл Германы эрх зүйд байдагтай адил энэ шатыг алгасан УДШ-д хяналтын журмаар шийдүүлэхээр гомдол гаргаж болдог. Иргэний хэргийг давж заалдах шатны журмаар шийдвэрлэхэд мэргэжлийн 3 шүүгчээс бүрдсэн бүрэлдэхүүн оролцдог. Давж заалдах шатны шүүх хэргийг бүхэлд нь хянан хэлэлцэх ёстой. Харин нотлох баримтыг гаргах ажиллагааг анхан шатны шүүхэд нотлох баримт гаргаж өгсөн тухай протоколыг уншиж танилцуулсанаар орлуулж болдог. Нотлох баримтыг үнэлэх ажиллагаа нь харин шинээр явагдана. Анхан шатны шүүх хуралдаан дээр гаргаж өгөөгүй нотлох баримтыг давж заалдах шатны журмаар хэргийг хянан хэлэлцэхэд харгалзан үздэггүй. Иргэний хэргийг давж заалдах шатны журмаар шийдвэрлэн гаргасан магадлалын эсрэг дээд шүүхэд хяналтын журмаар гомдол гаргаж болно.

Хяналтын журмаар иргэний хэргийг Улсын дээд шүүхийн иргэний танхимын тэргүүн шүүгч болон бусад 7 шүүгчээс бүрдсэн бүрэлдэхүүн хянан шийдвэрлэдэг. Ийм тохиолдолд хэргийг жинхэнэ хяналтын журмаар хянан хэлэлцэх бөгөөд зөвхөн материаллаг болон процессын хуулийг зөрчсөн гэсэн үндэслэлээр л хяналтын шатанд гомдол гаргаж болдог бол Германы эрх зүйд хууль зөрчсөн гэдгээр бусад тодорхой үндэслэлээр хяналтын шатанд гомдол гаргаж болдог. Хяналтын журмаар хэргийг Иргэний танхимын олонхийн оролцогчийгоор буюу 5 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэйгээр шийдвэрлэдэг. Иргэний танхимаас гаргасан шийдвэрийн эсрэг хяналтын шатанд хандсан этгээд хууль зөрчсөн гэдэг үндэслэлээр УДШ-д хандаж гомдол гаргаж болдог. Энэхүү гомдлыг УДШ-ийн Ерөнхий шүүгч үндэслэлтэй гэж үзвэл тухайн хэрэг маргааныг УДШ-ийн хуралдаанаар хянан хэлэлцүүлдэг. УДШ-ийн хуралдаанд УДШ-ийн Ерөнхий шүүгч болон бусад 16 шүүгч нар оролцдог. УДШ-ийн хуралдаанаас гарсан тогтоол нь эцсийн шийдвэр байдаг.

Зарчмын хувьд хэрэг маргаан шийдвэрлэх шүүхийн шат болон шүүх бүрэлдэхүүн нь сайн зохион байгуулалттай бөгөөд эрх зүйт төрийн шаардлагыг бүрэн хангаж байна. Харин УДШ хэргийг хяналтын журмаар хэлэлцэн шийдвэрлэсэний дараа ч түүний эсрэг дахин гомдол гаргах боломжтой бөгөөд Ерөнхий шүүгч уг гомдлыг хүлээн авч хэлэлцүүлэх талаар бие даан шийдвэр гаргадаг нь бага зэрэг содон зүйл юм. Үүнээс үүдэн Монгол улсын Ерөнхий шүүгчийг давахар хяналтын механизм юм гэсэн таамаг ч гарч болох юм. Үүний зэрэгцээ хэргийг хамгийн боломжит шударга байдлаар шийдвэрлэх гэсэн санаа ч байж болох юм. Ямартай ч энэхүү нэмэгдэл шат нь заавал байх ёстой зүйл биш бөгөөд хэрэг маргааныг шийдвэрлэх хугацааг түргэтгэх үүднээс үүнийг бүрмөсөн хасах нь зүйтэй.

5. Тамгын газар

1998 оныг хүртэл Монгол улсын шүүхүүдэд тамгын газар, хэлтэс гэж байсангүй. Шүүгчид баримт бичиг, шүүхийн шийдвэрийг хүргэх зэрэг хэрэг маргааныг шийдвэрлэхтэй холбогдсон бүхий л ажлыг хийж гүйцэтгэдэг байв. 1998 онд ажлын үр дүнг дорвитой дээшлүүлэх зорилгоор

Улаанбаатар хотын Сүхбаатар дүүргийн шүүхэд тамгын хэлтэсийг загвар байдлаар байгуулах ажил эхэлсэн. Үүгээр шүүгчийн ажлыг хөнгөвчилж шүүгчид нь өөрсдийн үндсэн ажил болох шүүн таслах ажиллагаандаа илүү цаг зарцуулах боломжийг бүрдүүлэхийг зорьсон. Энэ зорилтод хүрсэн бөгөөд энэхүү загварыг Улаанбаатар хотын бусад бүх шүүхүүдэд хэрэгжүүлсэн. Үүний зэрэгцээ хөдөө орон нутагт тухайлбал Дундговь аймагт загвар шүүхийн төслийг хэрэгжүүлж эхэлсэн.

6. Шүүхийн шийдвэр

Одоогоор хараахан нийтлэгдээгүй байгаа судалгааны хүрээнд авч үзсэн 150 иргэний хэргийн шийдвэрийг судалж үзсэн. Энэхүү судалгааны зорилго нь шүүхийн шийдвэрийн чанарыг тогтоох, үүгээр дамжин шүүгчдийн мэргэжил боловсролын түвшинг тогтооход оршиж байсан. Судлагдсан шийдвэрүүд бараг бүгдээрээ их бага хэмжээгээр алдаатай байсан бөгөөд үүнд дараах алдаанууд зонхилж байв: Судлагдсан шийдвэрүүдэд хэргийг зүйлчлэх аргачлалыг огт хэрэглээгүй, зүйлчлэх аргачлалын оронд шийдвэрийн текстэд болсон явдлын талаар болон эрх зүйн асуудлыг эмх замбараагүй хольж хутган оруулсан байлаа. Шүүгчдэд эрх зүйн аргачлалын онолын чиглэлийн сургалт дутагдаж байгаа нь эндээс тодорхой харагдаж байна. Шийдвэрүүдэд шаардах эрхийн үндэслэлийг зөв олоогүй бөгөөд зарим талаар шаардах эрхийн үндэслэлийг огт дурьдаагүй байлаа. Нилээд хэдэн тохиолдолд шаардах эрхийн үндэслэлийг зөв олсон хэдий ч гарах эрх зүйн үр дагаврыг нь буруу тогтоосон байв. Зарим тохиолдолд шийдвэрийн тогтоох хэсэгт заасан эрх зүйн үр дагаварын зарим хэсгийг шийдвэрийн шаардах эрхийн үндэслэл нь хангаж өгч байлаа. Анзаарамгүй өнгөрч болохгүй нэг дутагдал нь шүүхийн шийдвэрт мэтгэлцэх болон шүүх хуралдаан явуулах зарчмыг огт харгалзаагүй явдал байсан.

Зарим тохиолдолд шууд болон шууд бусаар эрх зүйн ямар нэгэн зөвлөгөө аваагүй нэхэмжлэгч эсвэл хариуцагчыг шийдвэрээс олж харж болох бөгөөд өөрөөр хэлбэл талуудын талаарх мэдээлэл тодорхой бус, эсвэл тухайн хэрэг маргааны оролцогч бус этгээдийн эсрэг шийдвэр гарсан тохиолдол ч тааралдаж байсан. Нилээд олон шийдвэрт нэхэмжлэгчийн хүссэн нэхэмжлэлийг хэмжээнээс нь хэтрүүлэн хангасан, хэрэгсэхгүй болгох зүйлийг хэвээр үлдээсэн эсвэл нэхэмжилсэн зүйлийн зөвхөн зарим хэсгийг тогтоох хэсэгт дурьдсан, эсвэл огт нэхэмжлээгүй зүйлийг тогтоох хэсэгт тусгасан байлаа. Шүүхээс нотлох баримтыг бүрдүүлэх, нотлох баримтыг үнэлэх ажиллагаанд ч мөн ялгаагүй алдаа дутагдал гарсан байна. Дийлэнх тохиолдол нь маргаангүй байгаа хэсэгт нотлох баримтыг бүрдүүлэх ажиллагаа явуулсан эсвэл талууд ямар нэгэн нотлох баримтыг санал болгоогүй байхад хүртэл энэ ажиллагааг явуулсан байлаа. Нилээд хэдэн тохиолдолд нотлох баримтын талаарх асуудал тодорхой бус байсан. Нотлох баримтыг үнэлсэн талаар шүүхийн шийдвэрт огт дурьдаагүй өнгөрсөн тохиолдол ч байна.

Судлагдсан хэрэг маргааны дийлэнх хэсэг нь хариуцагч нэхэмжлэлийн шаардлагыг хүлээн зөвшөөрсөнөөр шийдэгдсэн байсаныг олж тогтоосон. Судалгаанаас үзэхэд үүнд 3 төрлийн шалтгаан байна: нэгдүгээрт нийтийг хамарсан төлбөрийн чадваргүй байдал, хоёрдугаарт тэмдэгтийн хураамж нь хэтэрхий бага учир шүүхэд хэрэг маргаан үүсгэх нь хүнд айдас

төрүүлдэггүй, гуравдугаарт шүүгч нарын хандлага ширүүн дориун байдагаас зарим тохиолдолд хариуцагч талд айдас төрүүлдэг.

7. Шийдвэр гүйцэтгэл

Иргэний хэргийн болон эрүүгийн хэргийн шийдвэр гүйцэтгэлийн асуудлыг 2002 оны 9-р сарын 1-нд хүчин төгөлдөр болсон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулиар зохицуулдаг. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэгч болон хорих байгууллагын ажилтанууд аль аль нь ШШБГ-т харьяалагддаг. Иргэний хэргийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд захиргааны зарчмаас талуудын зарчимд шилжсэн томоохон өөрчлөлт гарсан. Үүнтэй уялдан шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэгчийн ажил үүрэг ч мөн ялгаагүй өөрчлөгдсөн. Эдийн засгийн сонирхолыг төрүүлсэнээр шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа амжилттай явагдана хэмээн төсөөлж байгаа билээ. Харин энэхүү илд нь хоёр талдаа иртэй бөгөөд хувиа хичээсэн, орлогоо бодсон шийдвэр гүйцэтгэгч төлбөрийн чадваргүй төлбөр төлөгчийн эсрэг мөнгө олох гэсэн зохисгүй арга хэмжээ явуулах сул талыг бий болгож болох юм.

IV. ШҮҮГЧ

1. Шүүгчийн ёс зүй

ШЕЗ 1997 оны 2-р сарын 11-нд Шүүгчийн ёс зүйн тухай журам батлан гаргасан. Энэ журамд шүүгч албан үүргээ гүйцэтгэх явцад болон зарим талаар хувийн амьдралдаа дагаж мөрдөх зохицуулалтыг тусгаж өгсөн. Энэ журамд шүүгч биеэ хэрхэн зөв авч явах тухай нийтлэг зохицуулалт буюу жишээлбэл зан суртахуун болон гэр бүлийн харилцааг анхааран авч үзэх зэрэг асуудлыг агуулсан байдаг. Үүний зэрэгцээ шүүгчид албан үүргээ хэрэгжүүлэхдээ улс төрийн аливаа нөлөөнд аатахгүй байх болон өөрийн улс төрийн үзэл бодлыг олон нийтийн дунд хэтэрхий илтэд илэрхийлэхгүй байх зэргийг журамлан зааж өгсөн байдаг. Мөн түүнчлэн шүүгч нь өөрийн эдийн засгийн хараат бус байдлаа хадгалж байх ёстой бөгөөд ямарваа нэгэн санхүүгийн ашиг хонжоо хайсан үйл ажиллагаанд оролцохыг хориглодог.

2. Шүүгчийн хараат бус байдал

Хууль хяналтын тогтолцооны шинэтгэлд гарч буй дэвшлийг хэмжих нэгэн чухал хэмжүүр нь шүүгчийн хараат бус байдал юм. Монгол улсад шүүгчийн хараат бус байдлыг үндсэнд нь хангаж буй нь талархууштай явдал юм. Шүүгчийн хараат бус байдлыг Үндсэн хуулиар хуульчилж өгсөн. Шүүгчийн хараат бус байх зарчмыг шүүгчийн ёс зүйн дүрэмд онцгойлон тусгаж өгсөн нь онцгой ач холбогдолтой бөгөөд шүүхийн боловсон хүчин, санхүүжилт, сургалтын асуудлыг шүүхийн ерөнхий зөвлөл шийдвэрлэдэг болсон явдал нь нийт шүүгчид болон шүүхийн тогтолцооны хараат бус байдлыг хангахад үлэмж хувь нэмэр оруулсан гэж хэлж болно.

Ижил төстэй үйл явц өрнөж буй БНХАУ-тай (хараат бус шүүх гэж байхаас хараат бус шүүгч гэж байхгүй) харьцуулбал Монгол Улс Шүүхийн болон Шүүгчдийн хараат бус байдлыг хангах асуудлаар өндөр хөгжилтэй ерөнхий орнуудын жишигт нийцэхүйц хэмжээнд очжээ.

3. Шүүгчийн сургалт

Шүүгчдийн мэргэжлийн төвшин тийм ч сайнгүй байна. Настайвтар шүүгчдийн зарим нь бүр огт хууль зүйн мэргэжил, боловсрол эзэмшээгүй байх жишээтэй. Их дээд сургуулиудын хууль зүйн боловсрол эзэмшүүлэх байдал сахан болтол тун муу байсан. Харин өнөөгийн байдлаар хийгдэж байгаа "хуульчдыг сонгон шалгаруулах тогтолцоо"-ны шинэчлэл нь чанарын үсрэлт гаргах болно. Гэхдээ энэ салбарт гарах чанарын дэвшил нь шүүхийн шатанд мэдрэгдэх хүртэл нилээд хэдэн жил өнгөрөх болов уу.

Гарч байгаа гол дутагдалын нэг нь шүүгчид хэрэг маргааныг шийдвэрлэхдээ тодорхой аргачлалыг ашигладаггүйд оршино. Монгол улсад эрх зүйн логик, хэргийг зүйлчлэх аргачлалыг өнөөг хүртэл бараг хэрэглэж хэвшээгүй бөгөөд цөөн хэдэн шүүгчид л хууль зүйн онолын аргачлалыг эзэмшсэн байдаг. Иймд олон шүүгч өөрийн гэсэн аргачлалын дагуу шийдэх гэж байгаа хэргийн эрх зүйн шийдэлд хүрэхийг оролддог. Энэ нь цаашдаа улам сайжрах нь дамжиггүй. 2002 оны 9-р сарын 1-нд хүчин төгөлдөр болсон Иргэний Хэрэг Шүүхэд Хянан Шийдвэрлэх тухай хуульд шүүхийн шийдвэр нь дараахь 4 хэсгээс бүрдэнэ гэж тодорхой зааж өгсөн. Үүнд: Удиртгал хэсэг, Тодорхойлох хэсэг, Үндэслэх хэсэг, Тогтоох хэсэг. Энэ шинэ зохицуулалт өөрөө хэрэгжиж эхлэхгүй нь ойлгомжтой бөгөөд шүүхийн шийдвэр бичих аргачлалтай холбоотой энэхүү салбарт давтан сургалтыг явуулах шаардлага илүү ихээр тавигдаж байна. Тэр болтол энэхүү дутагдаж байгаа аргачлалын хэрээр эрх зүйт төрийн баталгаа хумигдсан хэвээр байх болно. Хэргийг шийдвэрлэх нэгдсэн аргачлал байдаггүй учир тодорхой хэрэг маргаан яаж шийдэгдэхийг урьдчилан тооцох аргагүй юм.

Давтан сургалт явуулахад хууль хяналтын байгууллагад санхүүгийн бэрхшээл тулгардаг. 1996 ондоо Монгол-Германы хоёр талт хамтын ажиллагааны хүрээнд интерактив хэлбэрийн сургалтыг явуулж эхэлсэн. Эдгээр сургалтыг ялангуяа хөдөө орон нутгийн шүүхүүд маш сайн хүлээн авсан бөгөөд энэ нь шүүгч нарт зориулсан давтан сургалтын ганц боломж нь байлаа. Давтан сургалтыг урьд нь гадаадын багш нар заадаг байсан бол одоо сургалтын дийлэнх хэсгийг бүтэн жилийн турш шүүгчийн ажлаасаа чөлөөлөгдөн, тусгайлан бэлтгэгдсэн монгол шүүгч багш нар явуулж байна. Сургагч багш нарын багийн дэмжлэгтэйгээр таван багц хуулийг хэрэгжүүлэхээр зорьж байгаа. Энэ нь хүнд бөгөөд цаг хугацаа нилээд шаардагдах ажил юм.

4. Тангарагтны болон туслах шүүгч

Монгол улсад эрүүгийн байцаан шийтгэх болон иргэний хэрэг шийдвэрлэх ажиллагаанд тангарагтан шүүгч оролцдоггүй. Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйг шинэчлэх явцад Германы загварын дагуу тангарагтан шүүгчийг оруулах талаар хэлэлцэж байсан хэдий ч 2002 оны 9-р сарын 1-нд хүчин төгөлдөр болсон хуульд хэрэгжиж чадаагүй. Тангарагтан шүүгчийн оронд эрүүгийн болоод иргэний хэрэг маргаан шийдвэрлэх ажиллагаанд иргэдийн төлөөлөгч оролцдог. Тэдгээр нь хэрэг маргааны талуудын адил статустай байдаг. 2002 онд батлагдсан ИХШХШТХуульд тэдний эрхийг нилээд өргөн хүрээнд хязгаарлаж өгсөн. Урьд өргөдөл болон гомдол гаргах эрхтэй байсан бол одоо зөвхөн анхан шатны шүүх хуралдаан дээр асуулт тавих, мөн түүчлэн гэм буруугийн

асуудал дээр зайлшгүй дагах ёсгүй санал өгөх эрхтэй болгосон. 2002 онд батлагдсан Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд ч мөн ялгаагүй иргэдийн төлөөлөгчид гэм буруугийн болон ял шийтгэлийн хэмжээний талаар өргөдөл гаргах болоод асуулт тавих эрхтэй байхаар зааж өгсөн. Монголын шүүхийн тогтолцоонд туслах шүүгч гэж байдаг бөгөөд тэд байнгын орон тооны шүүгчийн зэргийд буюу шүүгч 12 хоногоос дээш хугацаагаар албан үүргээ гүйцэтгэх боломжгүй болсон үед буюу өвчтэй үед шүүгчийг орлон ажилладаг. Туслах шүүгч нь шүүгчийн албанд ажиллах шаардлагыг хангасан байх ёстой.

V. ПРОКУРОР

Монгол улсын Үндсэн хуулийн "Шүүх эрх мэдэл" гэсэн 3 дугаар бүлэгт прокурорын байгууллагын тухай заалтууд орсон байдаг. Энэ нь хууль тогтоогч прокурорын байгууллагыг гүйцэтгэх засаглалын нэг хэсэг бус, харин шүүх засаглалын нэг хэсэг, гэхдээ шүүхээс хараат бус байгууллага байлгахгаар хүссэн нь харагдаж байна. Зөвхөн шүүхүүд бус прокурорын байгууллага ч мөн адил гүйцэтгэх засаглалаас хараат бус байдаг. Энэ хоёр байгууллага өөр хоорондоо хамааралгүйгээр гүйцэтгэх засаглалыг хянаж байдаг бөгөөд прокурорын байгууллага үүний зэрэгцээ шүүхийн үйл ажиллагааг ч хянаж байдаг. Монголын прокурорын байгууллагын үйл ажиллагааны чиг үүрэг нь ЗХУ-ын загвартай ижил төстэй байгаа юм. Энэ нь өрнөдийн улс оронуудад хэрэглэгдэж байгаа 1789 оны Францын хувьсгалын дараагаар гарсан Руссо-гийн онолын дагуу прокурорын байгууллага нь гүйцэтгэх засаглалын гар гэсэн ойлголтоос эрс зөрж байна. Иймд УЕПГ нь УДШ-ийн нэгэн адил чухал үүрэг рольтой байдаг. Улсын ерөнхий прокурорыг Ерөнхийлөгч парламенттай зөвшилцөн 6 жилийн хугацаатайгаар томилдог.

Прокурорын байгууллагын чиг үүрэг нь өнөөгийн байдлаар өөрчлөгдөх шатандаа явж байна. Өнөөг хүртэл мөрдөн байцаах бүхий л ажиллагааг цагдаагийн байгууллага гүйцэтгэж харин прокурорын байгууллага цагдааг хянах үүрэгтэй байсан. Шүүх хуралдаанд прокурор шүүгчийн зөвлөх буюу хянагчийн хувьд оролцож байсан. Үүнээс гадна прокурор иргэний хэрэг маргаан шийдвэрлэх ажиллагаанд төрийн ашиг сонирхолыг төлөөлөн оролцож ирсэн. Харин 2002 оны 9-р сарын 1-нд хүчин төгөлдөр болсон ЭБШХуулийн дагуу прокурор мөрдөн байцаах ажиллагааг удирдан явуулах болсон. Мөрдөн байцаах ажиллагааг Герман улсад байдагтай ижил хүнд болон хөнгөн гэмт хэрэгт аль алинд нь ялгаагүй явуулахаар болсон.

Иргэний хэрэг шийдвэрлэх ажиллагаанд тэд цаашдаа зөвхөн төрийг хэрэг маргааны оролцогч талын хэмжээнд төлөөлж байх бөгөөд иргэний хэрэг шийдвэрлэх бусад үйл ажиллагаанд оролцохгүй. Прокурорын байгууллага урьдын адил эрүүгийн ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавьсаар байх болно. Прокурорын байгууллагын чиг үүргийг шинээр тодорхойлсон нь энэ чиглэлд дэвшил гарч байгаагийн илрэл юм.

Чиг үүргийн шинэ хуваарилалт нь хэрэгжиж эхэлмэгц прокурорын байгууллагын тогтолцоонд хамтатган оруулсан социализмын гэгдэх зөвхөн хяналтын тогтолцоо нь үгүй болно, өөрөөр хэлбэл прокурорын чиг үүрэг зөвхөн хянах хүрээнээс өргөн хүрээтэй болж буй юм. Мөрдөн байцаах зарим нэг чиг үүргийг хууль зүйн илүү өндөр чадвартай прокурорын

байгууллагад шилжүүлэн өгсөн нь Монголд урьд нь бараг гарч байгаагүй эдийн засгийн, байгаль орчны болон зохион байгуулалттай гэм хэрэгтэй тэмцэх зэрэг илүү нааштай байдлыг бий болгож буй юм. Ялангуяа эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааг урьд нь явуулж байгаагүйн хувьд хээл хахууль, авилгалын эсрэг түүнээс огт хамааралгүйгээр ажиллаж чадна. Шинэ тогтолцоо хангалттай байдлаар ажиллаж эхлэх хүртэл өөрчлөлтийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай бусад зүйлүүдийг цэгцлэх хэрэгтэй. Хамгийн хүндрэлтэй нь прокуроруудыг тэдний шинэ чиг үүрэгт бэлтгэх явдал юм. Урьд нь прокурорууд тэдний чиг үүрэгээс хамааран зах зээлийн эдийн засгийн болон түүний эрх зүйн зохицуулалтын сургалтад тэр бүр хамрагдаж чаддаггүй байлаа. Үүнийг ч гэсэн ирээдүйд өөрчлөх болно. Интерактив хэлбэрийн жишээ бодлогод суурилсан эрчимтэй сургалтууд 2002 оны зунаас явагдаж эхэлсэн. Прокурорын байгууллагын зохион байгуулалтыг сайжруулах загвар төсөл УЕПГ-т хэрэгжиж байна. Гэсэн ч прокурорууд шаардлагатай ноу-хауг эзэмших хүртэл нилээд хугацаа шаардагдах болно.

ҮІ. НОТАРИАТЧ БА ӨМГӨӨЛӨГЧИД

1. Нотариат

Өөрчлөлт шинэтгэлийн үйл явц яван явсаар 1985 онд батлагдсан нотариатын хуулийг дөнгөж 1997 оны 5 сард шинэчилж баталсан бөгөөд социализмын үед нотариатчид төрийн албанд харьяалагддаг байв. 1997 оны нотариатын хуулиар нотариатын үйл ажиллагааг эрхлэн явуулах 3 төрлийн нотариатч байна гэжээ. Үүнд нотариатч, өмгөөлөгч нотариатч болон нотариатчийн үүрэг гүйцэтгэгч төрийн захиргааны албаны хүмүүс байна. Хөдөө орон нутагт нотариатын үйл ажиллагааг нотариатчаас илүү нотариатын үүрэг гүйцэтгэгч төрийн захиргааны албаны хүмүүс эрхлэн явуулах нь элбэг. Үүнээс гадна нотариатчийн үүрэг гүйцэтгэгчийн үүргийг хилийн чанад дахь дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар эрхлэн явуулдаг.

Өмгөөллийн хуулийн дагуу өмгөөлөгч, нотариатчийн үүргийг давхар гүйцэтгэхийг зөвшөөрдөг.

Монгол улсын хэмжээнд үндэсний нотариатын нэг танхимтай бөгөөд салбарууд нь аймаг болон нийслэлд үйл ажиллагаагаа явуулдаг. Энэ байгууллага нь ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд бөгөөд хууль зүйн яаманд бүртгүүлнэ. Нотариатын танхим нь Хууль зүйн яамтай хамтран нотариатын үйл ажиллагаанд хяналт тавидаг.

Нотариатчаар монгол улсын харъяат, хууль зүйн дээд боловсролтой, мэргэжлээрээ 3-аас доошгүй жил ажилласан, тогтоосон журмын дагуу мэргэшлийн шалгаруулалтад орж, нотариатын үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрөл авсан иргэнийг ажиллуулахыг зөвшөөрнө. Нотариатчийг сонгон шалгаруулах ажлыг нотариатын танхим зохион байгуулна. Нотариатын танхимын дэргэд нотариатчийг сонгон шалгаруулах мэргэжлийн, орон тооны бус комисс ажиллана. Комиссын бүрэлдэхүүнийг Хууль зүйн сайд батална. Хэрэв нотариатчийн сонгон шалгаруулалтад оролцуулахаас татгалзсан шийдвэрийг тухайн иргэн эс зөвшөөрвөл, шүүхэд гомдол гаргах эрхтэй. Нотариатч болон өмгөөлөгч нотариатын үйл

ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрлийг Хууль зүйн яамнаас өгдөг. Хууль зүйн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн мэргэшлийн шалгаруулалт явуулах тухай асуудлыг нотариатын тойрог, нотариатчдын орон тоо, хэрэгцээг харгалзан тухай бүр шийдвэрлэнэ. Нотариатын үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл авсан нотариатч Нотариатчдын танхимд бүртгүүлж үйл ажиллагаагаа явуулна.

Нотариатын тойрог, түүнд ажиллах нотариатчийн тоог хууль зүйн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн тогтоодог. Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга хүн амын байршил, нийгмийн хөгжил, хэтийн төлөвийг харгалзан нотариатын тойрогт ажиллах нотариатчийн тооны талаар саналаа боловсруулж, хууль зүйн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад ирүүлнэ хэмээн зохицуулсан нь нотариатчдын тоог захиргааны аргаар хязгаарлаж буй мэт сэтгэгдэл төрүүлж байна. Улмаар цөөн тооны нотариатч өндөр орлоготой ажиллах нөхцөл байдал үүсэх нь уг мэргэжлээр ажиллах сонирхолыг бүрэлдүүлж өрсөлдөөн өрнүүлэх зэрэг талтай хэдий ч албан тушаалаа урвуулан ашиглах, хээл хахуульд өртөх эрсдлийг нэмэгдүүлж байна.

Нотариатч нь үйл ажиллагаагаа явуулахдаа хараат бус бие даасан шинжтэй ажиллах ёстой бөгөөд өөрийн үйл ажиллагааг хууль бусаар ашиглахыг хатуу хориглоно. Нотариатч нь нотариатчийн үйл ажиллагаанаас хохирол учирч болох тохиолдол бүрийг тусгасан даатгалын гэрээг Нотариатчдын танхимтай байгуулдаг. Нотариатчдын танхим гэрээний нөхцөл өөрчлөгдөх, хүчингүй болох, хугацаа нь дуусгавар болох тохиолдолд энэ тухай нотариатчдад нэн даруй мэдэгдэж байна. Өнөөг хүртэл Хууль зүйн яам нь нотариатын танхимд хүчтэй нөлөөлж байгаа явдал нь нотариатчид бие даасан байдлаа бүрэн дүүрэн хэрэгжүүлж чадахгүйд хүргэж байгаа хэдий ч шинэтгэлийн үйл явц нотариатын эрх зүйн орчинг тууштай өөрчилсөөр байна. Ялангуяа хөрш зэргэлдээ БНХАУ-д өнөөг хүртэл төрийн албаны нотариат байдагтай харьцуулахад урагштай хөгжиж байна гэж дүгнэж болно.

2. Өмгөөлөл

Социализмын үед монголд мэргэжлийн өмгөөлөгчийн нэгдсэн стандарт гэж хараахан байсангүй. Анх 1928 онд өмгөөлөгчдийн холбоог байгуулсан түүхтэй. 1944 оны өөрчлөлт шинэчлэлтээр бүх өмгөөлөгчид төрийн албанд харъяалагдах болсон хэдий ч мөн онд батлагдсан өмгөөллийн хуулиар чөлөөт өмгөөлөгчид байж болох талаар тусгаж эхэлсэн байна. Улсын хэмжээнд өмгөөлөгчдийн нэг холбоо байх бөгөөд аймаг, нийслэлийн салбар зөвлөлтэй, тэдгээр нь төрийн бус, мэргэжлийн байгууллага байх ба өмгөөлөгчийн бие даасан, хараат бус байдлын хүрээнд өмгөөллийн үйл ажиллагааг нутаг дэвсгэртээ зохион байгуулах ажлыг эрхлэнэ. Өмгөөлөгчдийн холбоо нь гишүүдийн хандиваар санхүүжинэ.

Өмгөөллийн үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрлийг монгол улсын харъяат, хууль зүйн дээд боловсролтой, урьд өмнө ял шийтгэл эдлэж байгаагүй, тогтсон журмын дагуу мэргэшлийн шалгаруулалтад орж тэнцсэн иргэнд олгодог. Тусгай зөвшөөрөл олгох мэргэшлийн хороо нь 9 хүний бүрэлдэхүүнтэй байх ба сонгон шалгаруулалтыг эрхлэн явуулдаг. Мэргэшлийн хорооны бүрэлдэхүүнийг шүүх, прокурор, хууль зүйн асуудал

эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагаас тус бүр нэг, Өмгөөлөгчдийн холбооноос зургаан хүний төлөөлөлтэйгөөр, тэдгээр байгууллагын саналыг үндэслэн хууль зүйн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн батална. Мэргэшлийн шалгаруулалтад тэнцсэн хуульчид тусгай зөвшөөрлийг хууль зүйн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн олгодог. Өмгөөллийн үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрөл авсан өмгөөлөгч Өмгөөлөгчдийн холбоонд бүртгүүлснээр үйл ажиллагаа явуулах эрх эдэлнэ.

Монголд өмгөөлөгчөө чөлөөтэй сонгох эрхтэй. Өмгөөллийн үйл ажиллагаа төрийн ивээлд байх ба аливаа байгууллага, албан тушаалтан өмгөөлөгчийн үйл ажиллагаанд хөндлөнгөөс үл оролцоно. Аливаа этгээдээс өмгөөлөгчид эрх зүйн туслалцаа хүсч хандсан болон үйлчлүүлэгчид эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх явцад олж мэдсэн зүйлтэй нь холбогдуулан өмгөөлөгчийг гэрчээр болон бусад байдлаар байцаах, нөхцөл байдлыг тодруулах зорилгоор асуухыг хориглоно. Мөн өмгөөлөгч өмгөөллийн нууцыг задлах, эсхүл амин хувийн болон гурваадагч этгээдийн ашиг сонирхолд ашиглахыг хориглоно. Мэргэжлийн мэдлэг, ур чадвар дутсаны улмаас өмгөөллийн үйл ажиллагаанд алдаа гаргаж үйлчлүүлэгчид хохирол учруулсан тохиолдолд түүнийг нөхөн төлөх зорилгоор өмгөөлөгч хариуцлагын даатгалд даатгуулна. Өмгөөлөгч үйлчлүүлэгчийн эд хөрөнгийн болон бусад байдлыг нь харгалзан үзэж түүнийг өмгөөллийн үйлчилгээний хөлс төлөхөөс чөлөөлж болно.

Өмгөөллийн байгууллагад бүтцийн өөрчлөлт, шинэчлэлтийн үйл явц их бага хэмжээгээр хэрэгжиж байна гэж үзэж болно.

Дээр өгүүлсэнчлэн монголын шүүхийн шийдвэрүүдийн ихэнх хэсэг нь учир дутагдалтай байгаа. Энэ бүхнийг гагцхүү шүүгчдийн мэргэжил боловсролын асуудлаар тайлбарлах нь хангалтгүй. Алдаагүй шийвэр гаргахад нь нөлөөлж чадах өмгөөлөгч дутагдаж байгаагаар ч холбоотой. Үүгээр өмгөөлөгчдийн мэргэжил дээшлүүлэх хэрэгцээ нэн тэргүүнд тавигдаж байгааг харуулж байна.

VII. ЭРХ ЗҮЙН БАЙДАЛД ӨГӨХ ҮНЭЛЭЛТ, ДҮГНЭЛТ

Юуны өмнө сүүлийн жилүүдэд хууль эрх зүйн салбарт явуулсан өөрчлөлт шинэтгэл ямар үр дүнд хүрэв гэдгийг тодорхойлох хэрэгтэй. Өмнө нь явуулсан санал асуулгаар судалгаанд оролцогчдын ихэнх нь “Эдийн засгийн хөгжилд саад болж буй гол зүйл нь эрх зүйн орчин” гэж үзэж байсан бол одоо 24% болж буурчээ. Мөн цаашид анхаарвал зохих эхний 10 салбарын дотор хууль, эрх зүйн салбар 8-д тооцогдож буй энэ судалгаагаар тогтоосон байна.

1. Хууль хамгаалах байгууллагуудын дотоод зохион байгуулалт, бүтцийн асуудал

Юуны өмнө хууль хамгаалах байгууллагуудын дотоод зохион байгуулалт, бүтцийг шинэчлэх асуудлаар Монгол улс зоримог бөгөөд дорвитой шинэтгэлийг хэрэгжүүлж чадсан гэж тэмдэглэмээр байна. Шүүхийн болон шүүгчдийн хараат бус байдлыг хуульчлан тогтоосон болон 2002 онд хүчин төгөлдөр болсон Иргэний болон Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн дагуу прокурорын байгууллага эрх зүйт төртэй орнуудын

прокурорын байгууллагуудын гүйцэтгэдэг сонгодог чиг үүргийг хэрэгжүүлэх болсон нь нэн дэвшилттэй үзэгдэл юм.

Өмгөөллийн байгууллагын бүтэц, зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох үйл явц үндсэндээ дууссан бөгөөд зөвхөн Нотариатын танхим ба ХЗЯам хоорондын харьцааг либериальчлах алхам үгүйлэгдэж байна.

1990-ээд оны байдалтай харьцуулбал төрийн хяналтын хатуу механизм устаж түүнийг хэрэгжүүлэгч бүтцүүд үгүй болсон байна. Ийм ч учраас олон улсын шинжээчид Монгол улсыг эрх зүйн шинэтгэл хэрэгжүүлэгч орных нь хувьд "үлгэр жишээ орон" хэмээн нэрлэх нь олонтаа байна.

Эрх зүйн шинэтгэлийн замаар замнаж буй бусад орнууд (жишээлбэл: БНХАУ) Монголын туршлагаас суралцах нь зүйтэй.

2. Эдийн засгийн тогтвортой хөгжилд эрх зүйн тогтолцоо нөлөөлөх нь

Харамсалтай нь Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцоо тус орны эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг баталгаажуулан хангах хэмжээнд хүрээгүй байна.

Ямарваа нэгэн хэрэг маргаан шүүхэд хэрхэн шийдэгдэх талаар урьдчилан таах аргагүй бөгөөд эл явдал нь хуулийн байгууллагуудын зохион байгуулалт, бүтцийн асуудалтай бус нийт хууль хэрэглэгчдийн мэдлэг боловсрол, мэргэжлийн үр чадвартай холбоотой юм. Орчин үеийн хууль зүйн шинжлэх ухаан бүрэн төгс хөгжөөгүй байгаа байдал нь дээр дурьдсан асуудлыг хүндрүүлж байна.

Үүний зэрэгцээ шилжилтийн үйл явцад байгаа орнуудад ажиглагддаг түгээмэл бэрхшээлүүд ч Монголын эрх зүйн шинэтгэлд хүчтэй сөрөг нөлөө үзүүлж буйг үгүйсгэх аргагүй юм.

Цаашид эрхзүйн шинэтгэлийг гүнзгийрүүлэх улмаар эрх зүйн тогтолцоог боловсронгуй болгох үүднээс дараах алхамуудыг хийх нь зүйтэй мэт санагдана:

1. Хууль зүйн шинжлэх ухааныг судалгааны болон сургалтын чиглэлээр түлхүү дэмжих;

2. Хуульчдыг сонгон шалгаруулах, мэргэшүүлэх чиглэлээр хийсэн ажлыг цаашид тууштай мөрдөх, хуульчдын сургалт, даvtан сургалтын асуудлыг эрчимжүүлэх;

3. Хуулийн логик, хууль хэрэглэх ба ямарваа нэг хэрэг маргааныг зүйлчлэн шалгах арга техникийг (subsumtionstechnic) хуульчдын сургалт ба даvtан сургалтын суурь болгох;

4. Соён гэгээрүүлэх замаар авилгалтай эрчимтэй тэмцэх.

Орчуулсан: Б.Жавхлан
А.Дэлгэрмаа
Б.Энхцэцэг
Л.Эрдэнэ-Очир

ОХУ-ЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХ ЗӨВХӨН ҮНДСЭН ХУУЛЬДАА ЗАХИРАГДАНА

Үндсэн хуулийн Цэцийн ажилтан Э.Лхагвасүрэн

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх нь тухайн улсын засаглалын тогтолцоонд дэлхий нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн Үндсэн хуулийн шүүхийн сонгодог утгаараа 1991 онд байгуулагдсан түүхтэй. Үүнээс өмнө дээрх байгууллагын үүргийг 1089 оноос 1991 он хүртэл хуучнаар ЗСБНХУ-ын Үндсэн хуулийн хяналтын хороо гүйцэтгэж байв.

Тухайн үед ЗСБНХУ -ын Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтын хороо нь эрх зүйн хэм хэмжээний aktuудад зохицуулагдан үйл ажиллагаагаа явуулах нь Зөвлөлт төр, засгийн нэг үндсэн шинж мөн гэдэг үзэл баримтлалыг удирдлага болгон ажиллаж байсан ч тэр үеийн эрх баригч коммунист нам Үндсэн хуулийн хяналтын хорооны дээрх үзэл баримтлалыг ойшоож үзэхгүй байв.

Харин 1990 оны 4 дүгээр сард ЗСБНХУ-ын төр, засаг Үндсэн хуулийн хяналтын хороонд хязгаарлагдмал бүрэн эрхийг бүрдүүлж өгсөн боловч 1991 оны 12 дугаар сард уг хороо үйл ажиллагаагаа зогсоожээ.

ЗСБНХУ-ын Үндсэн хуулийн хяналтын хороо нь хүний эрх, эрх чөлөөг дээдлэх зарчмыг баримталж шинээр батлагдан гарч буй хууль тогтоомжуудад энэхүү зарчмыг хангуулах талаар ажиллаж байсан нь утгаа ОХУ-ын шинэ Үндсэн хуулийн язгуур үндэс нь болсон байна. Өөрөөр хэлбэл ОХУ-ын Үндсэн хуульд "Хүн, түүний эрх, эрх чөлөө бол хамгийн дээд зүйл юм. Хүн ба иргэний эрх, эрх чөлөөг хүлээн зөвшөөрөх, сахин биелүүлэх, түүнийг хамгаалах нь төрийн гол үүрэг мөн" хэмээн заажээ.

ОХУ-ын Үндсэн хууль батлагдсаны дараа буюу 1994 оны 7 дугаар сарын 21-нд ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль батлагдан гарснаар ЗСБНХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль хүчингүй болжээ.

Шинээр батлагдсан ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай болон Холбооны улсын хуульд зааснаар "ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх нь эрх зүйн маргаантай асуудлыг практикт нийцүүлэн аливаа улс төрийн сонирхолоос ангид гагцхүү шүүхийн байр сууринаас эрх зүйн хэм хэмжээнд тулгуурлан хянан шийдвэрлэх, мөн хууль тогтоомжийн хүрээнд ард иргэдийнхээ эрх, эрх чөлөөг дээдлэн хамгаалах, тэдний нийгмийн болон ажил албаны, хувийн эрх ашгийг эрхэмлэн баталгаажуулах, ямар ч нөхцөлд аль нэг нам, улс төрийн хүчний үзэл баримтлалыг илэрхийлэх болон хэн нэгний үйл ажиллагааг үнэлж дүгнэх, эрх мэдлээсээ хэтэрсэн үйл ажиллагаа явуулах эрхгүй" тухай онцлон заасан байдаг.

ОХУ-ЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ШҮҮГЧ

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх нь Холбооны Зөвлөлөөс томилогдсон 19 шүүгчээс бүрдэх ба тэдгээрийн бүрэн эрхийн хугацаа нь 12 жил, Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн уг албан тушаалыг хаших насны дээд хязгаар нь 70 байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид нэр дэвшигч нь ОХУ-ын

иргэн байх бөгөөд хууль зүйн дээд боловсролтой, 40 хүртэлх насны, мэргэжлээрээ 15-аас доошгүй жил ажилласан, нэр хүнд бүхий иргэн байх ёстой.

Шүүгчид нэр дэвшүүлэх тухай саналыг ОХУ-ын Ерөнхийлөгчид Холбооны Зөвлөлийн гишүүн, Төрийн Думын гишүүн, түүнчлэн ОХУ-ын субъектүүдийн хууль зүйн байгууллагын төлөөлөгчид, хуулийн дэд байгууллага болон холбооны хууль зүйн захиргаа, Бүх Оросын Хууль цаазын шинжлэх ухааны болон сургуулийн газруудаас оруулж болдог.

ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн саналыг хүлээн авсан өдрөөс хойш 14 хоногийн дотор ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид томилох тухай асуудлыг Холбооны зөвлөл авч хэлэлцэн шүүгч бүрийг тус тусад нь нууц санал хуралтаар олонхийн саналаар томилно.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүнд Холбооны Зөвлөлийн гишүүн, Төрийн Думын гишүүн, тэдгээрийн төлөөллийн байгууллагын гишүүд орж үл болно. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч сурган хүмүүжүүлэх, шинжлэх ухаан, оюуны хөдөлмөрөөс бусад үйлдвэрлэлийн болон тэдгээрийн удирдах ажил хийж болохгүй.

Холбооны Зөвлөлийн дарга тогтоосон журмын дагуу Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчээр томилогдсон шүүгчдийг тангараг өргүүлнэ. Энэхүү тангараг нь "ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн албан үүргийг хэнд ч, юунд ч үл захирагдан гагцхүү ОХУ-ын Үндсэн хуульд захирагдан үнэнч шударга биелүүлэхээ тангараглаж байна" гэсэн утга агуулгатай байдаг.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь урьд өмнө:

- шүүхээр шийтгүүлж байсан;
- эсвэл түүнийг эрүүгийн хариуцлагад татагдаж байсныг мэдсэн;
- эрүүл мэндийн байдлаас болж бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх чадваргүй болсон тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг 1 сараас дээшгүй хугацаагаар бүрэн эрхийг нь түтгэлзүүлж болно.

Харин дараахь тохиолдолд шүүгчийн бүрэн эрх дуусгавар болно. Үүнд:

- Шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болсон,
- албан үүргээсээ чөлөөлөгдөх тухай хувийн хүсэлтээ гаргасан,
- иргэний харъяалалаа өөрчилсөн,
- шүүгчээр ажиллах хуулиар тогтоосон насны дээд хязгаараас хэтэрсэн,
- хуулийн дагуу эрүүгийн хариуцлагад татагдаж шүүхээс ялын тогтоол гарсан бол,
- шүүгчийн нэр төрийг гутаасан гэмт хэрэг үйлдсэн бол,
- хуулиар тогтоосон албан үүрэгт нь харшлах үйл ажиллагаа эрхлэсэн бол,
- Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанаас хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр хоёроос дээш удаа зайлсхийсэн бол,
- эрүүл мэндийн хувьд болон өөр бусад хүндэтгэн үзэх шалтгааны улмаас удаан хугацааны туршид албан үүргээ гүйцэтгэж чадахгүй бол,

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН БАЙГУУЛАЛТ

- эрх зүйн чадамжгүй болсон,
- нас барсан бол,
- сураггүй алга болсонд тооцсон тухай шүүхийн шийдвэр гарсан зэрэг болно.

Холбооны Зөвлөл Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийн дагуу Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхийг дуусгавар болгох тухай шийдвэр гаргаж, энэ тухайгаа ОХУ-ын Ерөнхийлөгчид албан ёсоор мэдээлнэ.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга, дэд дарга

Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга, дэд дарга, нарийн бичгийн даргыг Үндсэн хуулийн шүүхийн Бүгд хуралдаанаас 3 жилийн хугацаатай сонгох ба нэг удаа улируулан сонгож болно. Үндсэн хуулийн шүүхийн ажил хэрэг болон бусад асуудлыг бүгд хуралдаанаараа, мөн шүүхийн 2 танхимаар авч хэлэлцэнэ. Энэхүү 2 танхимын нэг нь 10 шүүгчийн, нөгөө нь 9 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй байх бөгөөд 2 танхимаас гаргасан аливаа шийдвэр нь хууль зүйн хувьд адил хүчин төгөлдөр үйлчилнэ.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга нь:

- Үндсэн хуулийн шүүхийн бүгд хуралдааны бэлтгэл ажлыг удирдан зохион байгуулж, хуралдааныг даргална.
- Бүгд хуралдаанаар хэлэлцэх асуудлын дарааллыг тогтоох,
- Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдааны бүрэлдэхүүнийг томилох,
- Хэлэлцэх хэрэг маргаантай асуудлыг 2 танхимд хувиарлах,
- Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхийг түтгэлзүүлэх,
- Үндсэн хуулийн шүүхийг дотоод гадаадад төлөөлөх, түүний нэрийн өмнөөс мэдэгдэл гаргах,
- Эрх хэмжээнийхээ хүрээнд тушаал, захирамж гаргана,
- Хууль тогтоомжид заасан бусад бүрэн эрхийг эдэлнэ

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн дэд дарга нь Үндсэн хуулийн шүүхийн даргын түр эзгүйд болон эрүүл мэндийн байдлаас болж албан үүргээ гүйцэтгээгүй тохиолдолд даргыг орлоно.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн нарийн бичгийн дарга

- Үндсэн хуулийн шүүхийн ажлын албыг удирдах,
- Үндсэн хуулийн шүүхийн бүгд хуралдааны болон 2 танхимын хурлын бэлтгэл ажил, түүний зохион байгуулалтыг хангах,
- Хуралдааны шийдвэр болон хэлэлцсэн асуудлын талаар нийтэд мэдээлэл хийх,
- Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдийг шаардлагатай мэдээллээр хангах ажлыг удирдах болон хуулиар олгогдсон бусад бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр нь ОХУ-ын бүх нутаг дэвсгэрт, эрх бүхий байгууллага, засаг захиргааны нэгж, шүүх, аж ахуйн

нэгж байгууллага, албан тушаалтан, иргэдэд бүгдэд нь хамааралтай. ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн 2 танхимын хурлаас гаргасан шийдвэр ч, мөн бүгд хуралдаанаас гаргасан шийдвэр ч Үндсэн хуулийн шүүхийн эцсийн шийдвэр байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр нь магадлал, тогтоол гэсэн хэлбэрээр гарна. Эрх зүйн маргаантай асуудлыг хэлэлцсэн тохиолдолд тогтоол, хэрэг маргааныг хянан хэлэлцэх явцад өөр бусад асуудлыг шийдвэрлэснийг нь магадлал гэнэ. Мөн Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагаа, бусад зохион байгуулалтын асуудлаар шийдвэр гаргана.

Үндсэн хуулийн шүүх өөрийн бүрэн эрхийн хүрээнд ажиллаж байгаа тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүхэд ямар нэг тушаал шийдвэр өгөх байгууллага, эрх мэдэлтэн, бүр Улсын Ерөнхийлөгч ч байх ёсгүй. Ерөнхийлөгч болон Төрийн Дум өөрийн байнгын төлөөлөгчийг Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанд томилох ба тэрхүү байнгын төлөөлөгч нь Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанд тодорхой асуудлаар томилогдсон байгууллагын байр суурийг илэрхийлэх үүрэгтэй. Байнгын төлөөлөгчид нь Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагаанд нөлөөлөх, шийдвэрээс татгалзах эрхгүй.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийг дагаж мөрдөхгүй, түүний хэрэгжилтэд аливаа саад хийсэн хэнийг ч болов Холбооны хуулийн дагуу хариуцлагад татна.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэн эрх

Үндсэн хуулийн шүүхийн нийт гишүүдийн дөрөвний гурваас багагүй бүрэлдэхүүнтэйгээр үйл ажиллагаагаа явуулах эрхтэй.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийн хяналтын шүүх байгууллага бөгөөд биеэ даасан, хэнээс ч хараат бус, иргэний үндсэн эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, Үндсэн хуулийн хэрэгжилт болон түүний эрхэм дээд байдлыг ОХУ-ын бүх нутаг дэвсгэрт хангах зорилгоор ОХУ-ын Үндсэн хуульд заасан дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлдэг.

- Хууль, Ерөнхийлөгч, Төрийн Дум, Засгийн газар, Холбооны Зөвлөлөөс гаргасан бусад шийдвэр Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх,
- Бүгд Найрамдах Улсын Үндсэн хууль, хууль, хэм хэмжээний актууд, дүрэм, түүнчлэн ОХУ-ын төр засгийн байгууллагад хамаарах асуудлууд, ОХУ-ын субъектүүдийн хууль дүрэм нь Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх,
- ОХУ-ын Төр, засгийн байгууллага, ОХУ-ын Төр засгийн субъектүүдийн хоорондох гэрээ хэлэлцээр Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх,
- ОХУ-ын Олон улсын гэрээ хэлэлцээр Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх,
- Эрх мэдлийн тухай маргааныг магадлан шийдвэрлэх
- Төр, Засгийн болон Холбооны байгууллагуудын хоорондох маргаан,
- Холбооны Төр Засгийн байгууллага болон ОХУ-ын субъектүүдийн хоорондох маргаан,

- ОХУ-ын субъектүүдийн Төр, Засгийн дээд байгууллагуудын хоорондох маргаан
- ОХУ-ын Үндсэн хуулийн дагуу иргэний үндсэн эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн тухай гомдлын дагуу маргаан үүсгэн шийдвэрлэх
- ОХУ-ын Үндсэн хуульд тайлбар гаргах
- ОХУ-ын Ерөнхийлөгч эх орноосоо урвасан, эсвэл онц ноцтой гэмт хэрэг үйлдсэнийг нь тогтоох тухай дүгнэлт гаргах
- Өөрийн эрх мэдлийн асуудлаар хууль санаачлах
- Өөрсдийн дотоод үйл ажиллагааны талаар Үндсэн хуулийн шүүхийн дотоод журмыг батлах,
- Үндсэн хууль болон Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулиар олгогдсон бусад бүрэн эрхийг эдэлнэ.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн бүгд хуралдаанаар Үндсэн хуулийн шүүхийн эрх хэмжээний талаархи ямар ч асуудлыг авч хэлэлцэх эрхтэй бөгөөд дараахь асуудлуудыг зөвхөн Үндсэн хуулийн шүүхийн бүгд хуралдаанаар авч хэлэлцэнэ. Үүнд:

- ОХУ-ын Үндсэн хуульд Бүгд Найрамдах Улсын Үндсэн хууль, ОХУ-ын субъектүүдийн хууль, дүрэм нийцсэн эсэх,
- ОХУ-ын Үндсэн хуульд тайлбар гаргах,
- ОХУ-ын Ерөнхийлөгч эх орноосоо урвах, онц ноцтой гэмт хэрэг үйлдсэн тухай дүгнэлт гаргах,
- Өөрсдийн эрх хэмжээний талаар хууль санаачлах асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэнэ. Мөн Үндсэн хуулийн шүүхийн дотоод зохион байгуулалтын асуудлаар буюу:
- Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга, орлогч дарга, нарийн бичгийн даргыг томилох,
- Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдааны дэг, дотоод журмыг батлах, өөрчлөлт оруулах
- Үндсэн хуулийн шүүхийн танхим хоорондын ажил хэргийг хувиарлах,
- Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхийг түтгэлзүүлэх, дуусгавар болгох шийдвэр гаргах
- Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга, орлогч дарга, нарийн бичгийн даргыг албан тушаалаас нь хугацаанаас нь өмнө огцруулах асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэнэ.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдааны дэгээр 2 танхимын ажил хэргийг хувиарлах журам, танхим болон бүгд хуралдаанаар асуудлыг хэлэлцэх дараалал, хурлын дэг жаяг, Үндсэн хуулийн шүүхийн албан бичиг хэргийг хөтлөх онцлог, Үндсэн хуулийн шүүхийн ажлын албаны ажилтнуудад тавигдах шаардлага мөн Үндсэн хуулийн шүүхийн дотоод үйл ажиллагааг нарийвчлан зохицуулсан байдаг.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн үндсэн зарчим

- Шүүгч биеэ даасан байх
- Үйл ажиллагаа нь ил тод байх
- Маргааныг хамтын зарчмаар шийдвэрлэх
- Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь тасралтгүй байх
- Маргагч талуудын эрх тэгш байдлыг хангах зэрэг болно.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн ажлын алба

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн өдөр тутмын үйл ажиллагааг нарийн бичгийн дарга нарын газар болон өөр бусад салбар хэсгээс бүрдсэн ажлын алба хангана. Нарийн бичгийн дарга нарын газар нь зохион байгуулалт, шинжлэх ухаан, мэдээлэл, лавлагаа болон бусад зүйлээр Үндсэн хуулийн шүүх, шүүгчдийг хангах ажиллагааг хэрэгжүүлнэ.

Төлөөлөгчдийг хүлээн авах, хурал, зөвлөгөөнд хэлэлцэх асуудлыг бэлтгэх, шүүгчдэд шаардлагатай туслалцааг үзүүлэх, мэдээллээр хангах, Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийн хэргэжилтийг хянах ажлыг гүйцэтгэнэ. Мөн ажлын албаны бусад салбар хэсгүүд нь Үндсэн хуулийн шүүх, түүний гишүүдийг материал, техник болон ахуй хангамжаар хангах үүрэгтэй.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх нь "ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн мэдээ" гэсэн албан ёсны хэвлэлтэй, ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тамга нь ОХУ-ын төрийн сүлд бүхий дүрстэй өөрийн нэртэй байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн байнгын байрлах газар нь ОХУ-ын нийслэл Москва хот. Үндсэн хуулийн шүүхийн байран дээр ОХУ-ын төрийн далбааг мандуулах ба Үндсэн хуулийн шүүхийн хурлын танхимд ОХУ-ын төрийн сүлд болон тугийг байрлуулсан байна. Үндсэн хуулийн шүүгчид нь тусгай өмсгөл /нөмрөг/-тэй байх бөгөөд хуралдааны үед өмсөнө. ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх нь Холбооны төсвөөс санхүүждэг.

Үндсэн хуулийн эрх зүй ба иргэний эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн талаархи гомдлыг хянан шийдвэрлэх

Францын алдарт философич, эрх зүйч Шарль Монтескье 18 дугаар зуунд бичихдээ: *"Би аль нэг улсад очихдоо тэр улсад хир сайн хууль байдгийг сонирхдоггүй, харин тухайн хууль нь хэрхэн хэрэгждэгийг л сонирхдог. Яагаад гэвэл хая сайгүй л сайн хуулиуд байдаг"* гэж бичжээ.

Энэхүү үзэл номлол одоо ч хуучраагүй юм. 1998 оны 2 дугаар сарын 17-ны өдөр баталсан ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтоолд "Хүн бүхэн, ялангуяа гадаадын иргэн, мөн иргэний харъяалалгүй иргэд ч өөрийн эрх, эрх чөлөөг Үндсэн хуулиар хамгаалуулах тухай" дурджээ.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхэд бие хүмүүс, иргэний төлөөлөгч, өмгөөлөгч, тусгай эрхт хүмүүс өөрийн гомдлын дагуу хандаж болно. Мөн иргэдийн нэгдэл ч өөрсдийн нэгдмэл эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл хандах эрх нээлттэй. Иргэд Үндсэн хуулийн шүүхдээ хандахдаа тухайн асуудлаар эрх зүйн хамгааллын бүх хэрэгслээр дамжих, түүнийг ашиглах шаардлагагүй. Өөрөөр хэлбэл Үндсэн хуулиар олгогдсон эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл шүүхийн бүх шатны байгууллагаар дамжих шаардлагагүй гэсэн үг юм.

Үндсэн хуулийн тайлбарыг хянан шийдвэрлэх тухай

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн 104 дүгээр зүйлд Үндсэн хуулийн шүүхийн хууль санаачлах эрхийг хуульчилсан байдаг.

Ерөнхийлөгч, Холбооны зөвлөл, Төрийн Дум, Холбооны Засгийн газар болон төр засгийн субъектүүдийн байгууллагууд Үндсэн хуулийн шүүхэд Үндсэн хуульд албан ёсны тайлбар гаргуулахаар хандах эрхтэй.

Үндсэн хуулийн тайлбар болон түүний ач холбогдлыг Үндсэн хуулийн шүүхийн бүгд хуралдаанаар тодорхойлох бөгөөд энэхүү тайлбарыг нийт шүүгчдийн гуравны хоёроос илүүгүй олонхийн саналаар батална.

**АНГЛИ-САКСОНЫ ЭРХ ЗҮЙ ДЭХ ХӨРӨНГИЙН
БАРЬЦААНЫ ОЙЛГОЛТ, ТӨРӨЛ, БАТАЛГААЖУУЛАЛТ**

*ХЗҮТ-ийн Иргэний хууль тогтоомжийн
секторын ЭША, магистр Ж. Баттуяа*

Барьцаа ба барьцааны эрх

Австралийн хууль зүйн сургалтад зориулсан "Санхүү болон Барьцааны" сурах бичигт "Барьцаа нь хэлцэл биш, хэлцлээс үүсч байгаа ашиг сонирхол, эрхийн хуримтлал юм". Барьцааны эрх нь эд юмс өмчлөлд бүрэн шилжих гэдэг утгаар бус, харин хувь этгээд төдийгүй эд юмс руу хандсан эрхийг агуулж буй утгаараа өмчийн шинжтэй байдаг¹ гэжээ.

Гэрээнээс үүсэх хувийн эрхийн хувьд хуулийн дагуу гаргасан нэхэмжлэлийн үндсэн дээр шүүхийн шийдвэрээр төлбөр төлөгчийн хөрөнгөн /asset/ дээр шийдвэр гүйцэтгэлийн ажиллагаа эхлэхээс өмнө эд хөрөнгийн аливаа эрх үүсдэггүй бол төлбөр төлөгчийн хөрөнгийг барьцаалснаар үүргийн гүйцэтгэл хангагдаагүй нөхцөлд үүрэг гүйцэтгүүлэгч эд хөрөнгийг худалдах буюу бусад аргаар шаардлагаа "шууд" хангуулах эрхтэй болох юм.

Тэгэхээр барьцааны ойлголт нь нэгдүгээрт, барьцаалсан хөрөнгө, эд юмсаар шаардлагаа хангуулах эрхийг агуулдаг бөгөөд тухайн эд юмс, хөрөнгийн өмчлөл өөрчлөгдсөн ч энэхүү эрх хадгалагддаг байна².

Хоёрдугаарт, барьцааны эрх нь гэрээнээс үүсэх хувийн эрх болон өмчлөх эрхийн хэрэгжилтийн ялгаа заагийг арилгах үр дагавартай. Өөрөөр хэлбэл, төлбөр төлөгч дампуурахад хөрөнгө барьцаалаагүй эзэлдүүлэгчид түүний хөрөнгөнөөс ногдох хувь хэмжээ бусад эзэлдүүлэгчийнхтэй адил байна. Харин тодорхой хөрөнгө барьцаалсан бол бусдын өр бүрэн төлөгдөх эсэхээс үл хамаарч өөрт ногдох төлбөрөө тухайн хөрөнгөнөөс гаргуулан авна. Эд юмс буюу хөрөнгө барьцаалах гурав дахь практик шалтгаан нь барьцаалагч шүүхэд хандахгүйгээр эд хөрөнгийг эзэмдэх эрхээ /access to property/ бусад эрхийнхээ хамт хэрэгжүүлэх боломжтой болдог байна.

Нийтлэг эрх зүйд барьцааны эрх дараахь арга замаар үүсдэг:

- Эд юмс, хөрөнгийн өмчлөл буюу бодит эзэмшлийг шилжүүлэх
- Эд юмс, хөрөнгө барьцаалах тухай гэрээний заалтыг шүүхийн журмаар хэрэгжүүлэх
- Худалдах үнэ төлөгдтөл худалдагч/эзэлдүүлэгч/ эд хөрөнгийн өмчлөх эрхийг хадгалах
- Өмчлөх эрхийг шилжүүлэхгүйгээр эд юмс, хөрөнгийн эзэмшлийг шилжүүлэх

¹ Sykes, E., and Walker, S., 1993, *The Law of Securities*, 5th ed, Law Book Co, Sydney, pp 3-4.

² Барьцааны эрх үүсэхийг мэдэлгүйгээр хөрөнгө, эд юмсыг худалдан авсан гэмгүй худалдан авагчийн ашиг сонирхол энэхүү эрхийг үгүйсгэнэ.

Хүчин төгөлдөр барьцааны эрх үүсэх, үүссэн гэж тооцох зарчмын хувьд нийтлэг эрх зүй болон шударга ёсны эрх зүй ялгаатай байр суурь баримталдаг. Тухайлбал, барьцааны агуулгатай гэрээ, хэлцлийн хувьд хөрөнгийн өмчлөл буюу эзэмшил заавал шилжих тухай ойлголт шударга ёсны эрх зүйд байдаггүй³.

Тэрчлэн зээл авахад эд хөрөнгө барьцаалуулах тухай амаар хийсэн хэлцлийн хувьд гэрээг гэрчлүүлэх хуулийн шаардлага хангагдаагүй ч тухайн үүргийн гүйцэтгэлийг хангахыг /specific performance/ шударга ёсны эрх зүйд шаардана. Амлалтыг “үнэ өртгийн төлөө” өгсөн л бол хэрэгжих ёстой гэж шударга ёсны эрх зүйд үздэг. Харин Нийтлэг эрх зүйд хөрөнгө барьцаалуулах амлалт /өмчлөх эрх буюу эзэмшил шилжээгүй/ биелэгдээгүй тохиолдолд зээлдүүлэгч гэрээнээс үүсэх эрхээ хэрэгжүүлэхээр шүүхэд хандах ёстой.

Гэрээ зөрчсөнөөс учирсан хохирлоо төлүүлээд өнгөрөх нь тухайн зээлдүүлэгчийн хувьд үүргээ гүйцэтгээгүй төлбөр төлөгчийн эд хөрөнгөөр шаардлагаа хангуулах бусад зээлдүүлэгчийн өрсөлдөөн бий болоход эрх зүйн хангалттай хамгаалалт болохгүй нь ойлгомжтой. Иймээс Шударга ёсны эрх зүйд тодорхой хөрөнгө барьцаалахаар тохирч зээл олгосон бол энэхүү тохиролцоогоор хүчин төгөлдөр барьцааны эрх үүссэн гэж үздэг.

Шударга ёсны эрх зүйд барьцааны гэрээ хийх үед байхгүй байгаа буюу барьцаалуулагчийн өмчлөл буюу эзэмшилд байхгүй байгаа барьцааны зүйлийн⁴ хувьд үүссэн барьцааны эрхийг хүчин төгөлдөр гэж тооцдог. Үнэ өртгийн төлөө хийсэн амлалт хэрэгжих ёстой гэсэн зарчим энэ тохиолдолд нэгэн адил үйлчилнэ.

Барьцааны төрөл, түүний шинж

1. Хуулийн дагуу үүсэх барьцаа /Legal mortgage/

Хуулийн дагуу үүсэх барьцааны эрхийн хувьд барьцаалсан хөрөнгийн хууль ёсны өмчлөл бүрэн шилжинэ. Гэхдээ, шударга ёсны эрх зүйн зарчмын дагуу мөнгөн төлбөрийг төлж өмчлөх эрхээ сэргээх эрх гэрээнд заасан хугацаа өнгөрсөн ч хэрэгжих ёстой байдаг.

2. Шударга ёсны эрх зүйн дагуу үүсэх барьцаа /Equitable mortgage/

Шударга ёсны эрх зүйн дагуу үүсэх барьцааны хувьд хөрөнгийн хууль ёсны өмчлөл өмчлөгч, итгэмжлэлийн үндсэн дээр хөрөнгийг захиран зарцуулах этгээд буюу анхны барьцаалагчид хадгалагдана. Өөрөөр хэлбэл, зөвхөн шударга ёсны эрх зүйн зарчмаар хүлээн зөвшөөрсөн өмчлөх эрх /анхны барьцааны дараа буцаан авсан өмчлөх эрх буюу итгэмжлэлийн дагуу ашиг хүртэгч этгээдийн хөрөнгийн ашиг сонирхол/ буюу мөнгөн төлбөрийн үүргийн барьцаанд аливаа төрлийн хөрөнгийн эрх олгох тохиролцоог хэлнэ⁵.

³ McCracken, S., and Everett, D., 1998, *Finance and Security Law*, Butterworths, p 361.

⁴ Малын ноос, ноолуур, үр тариа үүнд хамаарах бөгөөд тэдгээрийг барьцаалах журмыг Австралид хууль тогтоогчоос гаргасан эрх зүйн актаар зохицуулдаг.

⁵ McCracken, S., and Everett, D., 1998, *Finance and Security Law*, Butterworths, p 386.

3. Гэрээний дагуу үүсэх барьцаа /Charge/

Зээлдүүлэгчид эд юмс, хөрөнгийн өмчлөх болон эзэмших эрхийг шилжүүлэхгүйгээр үүргийн гүйцэтгэлийг хангах зорилгоор хөрөнгийг ашиглах үүргийг гэрээгээр хүлээлгэдэг, үүргийн гүйцэтгэл хангагдаагүй тохиолдолд барьцаалсан хөрөнгөнөөс шүүхийн журмаар шаардлагаа хангуулах эрхийг агуулсан барьцааны төрөл⁶. Энэ төрлийн барьцаагаар өмчийн эрх үүсдэг эсэх талаар ихээхэн маргаантай байдаг. Үүргийн гүйцэтгэлийг шүүхийн журмаар хангуулах /хөрөнгийг худалдах буюу хүлээн авагч томилох/ эрхийг үүрэг гүйцэтгүүлэгчид одоо хадгалагдаж байгаа эрх болохос ирээдүйд үүсэх эрх гэж үздэггүй байна.

Гэрээний дагуу үүсэх барьцааг дотор нь:

1. тусгайлсан эд хөрөнгийн барьцаа
2. хөвөх эд хөрөнгийн барьцаа гэж ангилдаг байна.

Тусгайлсан эд хөрөнгийн барьцааны тухайд барьцааны эрх тусгайлан барьцаалсан тодорхой эд хөрөнгийн хувьд хэрэгжих ба тэдгээр хөрөнгийг нэг талын хүсэл зорилгоор гуравдагч этгээдийн тусын тулд ашиглаж болохгүй юм. Хөвөх эд хөрөнгийн барьцааны хувьд компаниас барьцаанд тавьсан одоо байгаа болон бий болох хөрөнгө компанийн бизнесийн ердийн үйл ажиллагааны туршид өөрчлөгдөж болно. Өөрөөр хэлбэл, компани татан буугдах, худалдаа арилжаа эрхлэхээ болих хүртэл барьцаалсан хөрөнгөө чөлөөтэй захиран зарцуулах эрхтэй байдаг байна.

4. Эзэмшил шилжсэнээр үүсэх барьцаа /Security by possession/

Талуудын бодит хүсэл зоригоос үл шалтгаалж, эрх зүйн зарчмын дагуу үүсдэг барьцааны эрх буюу төлбөр төлөгдтөл эд хөрөнгийг эзэмшилдээ байлгах эрх /lien/, түүнчлэн санхүүжилт авах зорилгоор эзэмшилдээ буй эд хөрөнгийг зөвшөөрлийн үндсэн дээр барьцаалахыг /pledge/ энэ төрлийн барьцаанд хамааруулан ойлгоно. Зөвшөөрлийн үндсэн дээр хийгдэх хэлцлийн /pledge/ хувьд үүргийн гүйцэтгэл хангагдаагүй тохиолдолд барьцаалсан эд хөрөнгийг худалдах эрхийг нийтлэг эрх зүйн шүүх хүлээн зөвшөөрөх хандлагатай байдаг. Үүргийн гүйцэтгэл хангагдтал эд хөрөнгийг үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн эзэмшилд байлгах талаар талууд гэрээгээр тохиролцож болох ба ийм гэрээг *biens* бус хөрөнгө, банкнаас харилцагчид төлөх өрийн /хадгаламж/ хувьд хэрэглэж болохгүй юм.

Талуудын тохиролцоонд үндэслэж үүсдэггүй барьцааны эрхийн /lien/ хувьд эд хөрөнгийг худалдах эрх үүсдэггүй бөгөөд нийтлэг эрх зүйд энэ төрлийн барьцаа нь зочид буудал, тээврийн үйлчилгээ эрхлэгчид, эд юмс засварлагчдын хувьд зөвхөн байрлуулсан, тээвэрлэсэн, засварласны төлөөх төлбөрийн гүйцэтгэлийг хангахад чиглэдэг.

5. Ерөнхий барьцаа /General liens/

"Арилжаа эрхлэгчдийн дунд тогтсон заншил" гэж шүүхээс хүлээн зөвшөөрдөг эзэмшилээр үүсэх ерөнхий барьцааны эрх гэж байдаг. Энэ нь эзэмшилд авсан ба барьцаанд тавьсан эд хөрөнгөтэй холбоогүйгээр үүссэн бусад үүргийн гүйцэтгэл хангагдтал барьцаалсан эд хөрөнгийг

⁶ дээр, хуудас 388, 428, 430.

ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ ТОГТООМЖ

эзэмшилдээ байлгахыг хэлж байгаа юм. *Ерөнхий барьцааг* банкирууд, өмгөөлөгчид, хөрөнгийн болон даатгалын брокерүүд өргөн хэрэглэдэг байна.⁷ Бараа хадгалагчийн хувьд хадгалалтын хөлс дээр зөөж тээвэрлэсний хөлс нэмэгдэж төлөгдөнө. Ерөнхий барьцааны эрх үүссэн эсэхийг тогтооход шүүгчээс нотолгооны өндөр стандарт шаарддаг төдийгүй энэ нь бусад зээлдүүлэгчийн хувьд хохиролтой байдаг байна. Барьцааны төрлүүд нь концепцийн хувьд ийм ялгаатай ч тэдгээрийн талаархи эрх зүйн зохицуулалтын хандлага адил байдаг байна.

Биет бус хөрөнгийн барьцаа

А. Хувьцаа, өрийн үнэт цаас

Үүргийн гүйцэтгэлийг хангах зорилгоор хувьцаа болон өрийн үнэт цаасыг барьцаалах явдал Австралид 15 жилийн өмнөөс практикт нэвтэрсэн байна. Тэдгээр нь гэрчлүүлсэн хэлбэрээр болон барьцаагаар хангагчийн нэр дээр бүртгэгдсэн, эсхүл өөр этгээдэд бүрэн шилжүүлж болох нөхцөл заахгүйгээр төлбөр хийх баримтын */bearer negotiable instruments/* хэлбэртэй байдаг.⁸ Хувьцаа, өрийн үнэт цаасанд барьцааны уламжлалт хэлбэрүүд болох хууль шударга ёсны эрх зүйн дагуу болон гэрээний дагуу барьцаалах, эсхүл худалдах эрхтэйгээр эзэмшилд шилжүүлэх аргаар барьцааны эрх үүсгэж болно.

Барьцааны эрх үүсч болох биет бус хөрөнгөнд /intangible property/:

- Хувьцаа
- Өрийн үнэт цаас */debentures-компаний ерөнхий кредитийн хэмжээгээр гаргасан/*
- чек */bills of exchange/*
- бонд
- хувьцаа, үнэт цаасыг одоо тогтоосон үнээр ирээдүйн тодорхой өдөр худалдах буюу солилцох тухай гэрээ */futures contracts/*
- нөхцөл заахгүйгээр төлбөр хийхийг амалсан буюу даалгасан бусад төлбөрийн баримт */promissory notes and derivatives/*

Эдгээрээс гадна Австралийн Хөрөнгийн биржийн Клерингийн төвийн Электрон бүртгэлийн систем */CHESS/*, Нөөцийн Банкны Мэдээлэл, Шилжүүлгийн Системд */RITS/*, өрийн үнэт цаас гаргагч буюу түүний өмнөөс бүртгэл явуулах этгээд дээр хувьцаа, үнэт цаас эзэмшигчийн нэр, эсхүл барьцаалагчийн нэр дээр гэрчлүүлээгүй хэлбэрээр бүртгэгдсэн байдаг. Хувьцаа, үнэт цаас гаргагч, барьцаагаар хангагч, зээлдүүлэгч, бүртгэгч, томилогдсон буюу хянан харгалзах этгээдүүд нь гадны хүмүүс байдагтай холбоотойгоор шинээр нэвтэрсэн эдгээр арга нь эрх зүйн хувьд олон янзын хүндрэлүүд үүсгэдэг байна⁹.

Б. Зээлдүүлэгч үүрээ барьцаалах

Банкны харилцагч тухайн банкин дахь дансны үлдэгдлээ барьцаалж зээл авах нь олонтаа байна. Энэ нь барьцааны эрхийг жинхэнэ утгаар

⁷ Дээр, хуудас 479.

⁸ дээр, хуудас 534

⁹ дээр, хуудас 534

үүсгэж байгаа эсэх нь маргаантай байдаг. Английн шүүхээр шийдэгдсэн нэгэн хэрэг¹⁰ шүүгч Millett J "аливаа этгээд бусдад төлөх үүрэг буюу ерөндөө өмчийн эрх үүсгэж чадахгүй бөгөөд энэ нь концепцийн хувьд боломжгүй зүйл"¹¹ гэсэн байна. Шүүгчийн энэхүү санааг илт дэмжигч Профессор Goode¹² "Өр нь зээлдүүлэгч болон өрийг шилжүүлэн авсан гуравдагч этгээдийн хувьд өмчлөлийн зүйл. Харин зээлдүүлэгч, төлбөр төлөгч хоёрын хувьд цэвэр үүрэг" гэжээ.

В. Нөхөрлөлийн эрхийг барьцаалах

Нөхөрлөлийн эрх гэдэг нь бүхэлд нь буюу зарим хэсгийг нь шилжүүлж болох нөхөрлөлийн гишүүнд төлөх өр буюу эд хөрөнгийн эрх /chose in action/ байна.¹³ Нөхөрлөлийн гишүүн нь нөхөрлөлийн тодорхой эд хөрөнгийг өмчлөх эрхгүй ч түүний өмчлөлийн аливаа эд хөрөнгийн хувьд ашиг хүртэх эрхтэй. Нөхөрлөлийн хөрөнгөнөөс гишүүнд ногдох хувь нь нөхөрлөлийн хөрөнгөөр өр, бусад үүргийн гүйцэтгэлийг хангасны дараа үлдэх хөрөнгөөс хувь хүртэх эрх юм. Өөрөөр хэлбэл нөхөрлөлийн эрхийг шилжүүлэн авсан буюу барьцаалсан этгээдэд ногдох хөрөнгийн хувь хэмжээ нөхөрлөл татан буугдахад тодорхой болно.

Г. Оюуны өмчийн эрхийн барьцаа

а. Зохиогчийн эрхийн барьцаа

Зохиогчийн эрх, патент, барааны тэмдэг болон бараа, бүтээгдэхүүний загвар нь биет бус хөрөнгийн барьцааны чухал хэлбэрүүд төдийгүй Австралийн Үндсэн хуулийн 51(xviii) дүгээр зүйлийн дагуу эдгээртэй холбогдох хуулийн зохицуулалт Холбооны түвшинд хийгдэх ёстой. Зохиогчийн эрхийн хуулийн дагуу¹⁴ эрх шилжүүлэх үед байгаагүй зохиогчийн эрхийг шилжүүлж болох бөгөөд түүнийг бий болсноор барьцааны эрх үүснэ. Энэ боломжийн хажуугаар зохиогчийн эрхийг барьцаалахад хэд хэдэн практик хүндрэл гардаг. Зохиогчийн эрхийг барьцаалахаас өмнө буюу хойно үүссэн лицензийн эрх барьцаалагчийн хувьд /chargee/ хүчинтэй хэвээр үлддэг тул барьцааны зүйлийн үнэ буурах асуудал гарна.¹⁵ Үүнээс зайлсхийх нэг арга нь барьцаалагч зохиогчийн эрхийг өмчлөх эрх буюу лицензийн эрхэд харшилсан үйл ажиллагааны талаар баталгаа гаргуулах явдал юм. Харамсалтай нь энэхүү баталгааны зөрчил барьцаагаар хангагдах үе буюу зээлдэгч дампуурах үед илрэх нь олон байна. Иймээс баталгаа зөрсөнөөс учирсан хохирлоо төлүүлэх нэхэмжлэл үр ашиггүй болох талтай байдаг.¹⁶

Лицензийг цаашилд зөвшөөрөлгүй олгохоос хамгаалах нэг арга нь зохиогчийн эрхийг өмчлөх эрхийг холбогдох бусад эрх, түүний дотор лиценз олгох эрхийн хамт шилжүүлэн авах явдал юм. Лиценз олгох нь эрхээ барьцаалагч этгээдийн бизнес бол лиценз авагчид уг эрхийн өмчлөгчтэй харьцах нь мэдээж. Чингэх нь барьцаагаар хангагчийн

¹⁰ *Re Charge Card Services Ltd* (1986) 3 ALL ER 289

¹¹ McCracken, S., and Everett, D., 1998, *Finance and Security Law*, Butterworths, pp 554-555

¹² Goode, 1988, *Legal problems of credit and security*, 2nd ed, Sweet and Maxwell, p 125

¹³ McCracken, S., and Everett, D., 1998, *Finance and Security Law*, Butterworths, pp 572, 574

¹⁴ Copyright Act 1968, section 197(1).

¹⁵ McCracken, S., and Everett, D., 1998, *Finance and Security Law*, Butterworths, p 580

¹⁶ дээр, хуудас 581

бизнесийн боломжийг хааж байгаа учраас арилжааны талаасаа хүлээн зөвшөөрөгдөхгүй юм.¹⁷ Өөр нэг хүндрэл бол зохиогчийн эрхийн өмчлөх эрхийг лицензийн эрхийн хамт барьцаалах нь гуравдагч этгээдийн зохиогчийн эрхийг барьцааны зүйл болох бүтээл зөрчвөл лиценз олгосон барьцаалагч дээрх эрхийг зөрчих зөвшөөрөл олгосонд тооцогдон хариуцлага хүлээж болох юм.

б. Патентын барьцаа

Патентын тухай хуулиар¹⁸ патентад өмчлөх эрх, лицензийн болон бусад эрх үүсч¹⁹ болох тухай зааж дээрх эрхийг бүртгүүлэхийг шаардсан. Патентын журамд²⁰ "бүртгүүлэх хүсэлт гаргаж байгаа этгээд холбогдох эрхээ нотлох ёстой" гэсэн нь бүртгэлд орсноор өмчлөх эрх үүсэхгүй, харин хүсэлт гаргахад эрх бий болсон байна гэсэн үг.²¹ Хоёулаа бүртгүүлээгүй патентын барьцааны эрхийн хувьд сүүлд үүссэн эрх нь давамгайлдаг байна.

в. Барааны тэмдгийн барьцаа

1995 оны Барааны тэмдгийн хуулиар бүртгэлтэй барааны тэмдгийг хувийн хөрөнгөнд тооцох тухай тодорхой заасан. Гэхдээ, барааны тэмдгийг бүртгэлээс хасах хэд хэдэн тохиолдол байдаг.²²

1. Барааны тэмдгийг тасралтгүй 3 жил ашиглаагүй бол
2. Анхны бүртгэл доголдолтой бол
3. Анхны бүртгэл доголдолгүй ч барааны тэмдэг өмчлөгчийн хайхрамжгүй байдал, зохих ёсны арга хэмжээ аваагүйгээс болж өмчлөгч бус этгээд барааны тэмдгийг зөвшөөрөлгүй ашиглаж олон нийт тухайн буюу түүнтэй төстэй барааны тэмдгийг уул хэрэглэгчтэй холбож үздэг болсон. Барааны тэмдэг нь өмчийн ийм эмзэг хэлбэр учраас түүнийг барьцаалах практик ач холбогдол бага байдаг.

Барьцааны эрхийн баталгаажуулалт

Барьцааны гэрээ нь тухайн гэрээний тал бус гуравдагч этгээдийн эрхэд сөргөөр нөлөөлөх талтай. Учир нь үүрэг гүйцэтгэгч барьцаалагчийн зөвшөөрөлгүйгээр хөрөнгийн эрхийг гуравдагч этгээдэд шилжүүлээ гэхэд барьцаалагч түүнийг гуравдагч этгээдээс гаргуулан авах эрхтэй байдаг. Худалдан авагч буюу бусад сонирхогч этгээд эд юмс буюу хөрөнгөнд барьцааны эрх үүссэн эсэхийг мэдэх механизм байхгүй бол ийм үр дүн нь шударга бус юм. Түүхийн хувьд, барьцааны гэрээг дагалдаж эд юмсын бодит эзэмшил шилжээгүй бол шүүх гэрээг хуурамч гэж үзэн хүчингүй болгодог байсан бөгөөд барьцаалсан хөрөнгийг улсын бүртгэлд бүртгүүлэх хуулийн шаардлага бий болсноор энэ асуудал шийдэгдсэн байна.

Канад улсын бараг бүх мужид хувийн хөрөнгийн барьцааны тухай тусгай хуультай. 1990 онд батлагдсан Алберта мужийн *Хувийн хөрөнгийн барьцааны тухай хуули*²³ /*Personal Property Security Act*/ хөрөнгийн

¹⁷ дээр, хуудас 581

¹⁸ *Patents Act* 1990

¹⁹ *Patents Act* 1990, sections 103 (1) and 187

²⁰ *Patents Regulations*, Regulation 19.1(1)(c)

²¹ McCracken, S., and Everett, D., 1998, *Finance and Security Law*, Butterworths, p 582

²² дээр, хуудас 585-586

²³ Тус хууль нь АНУ-ын Арилжааны нэгдсэн хуулийн 9 дүгээр заалтад үндэслэсэн.

ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ ТОГТООМЖ

барьцааны эрхийг баталгаажуулах журам, энэхүү журмын үйлчлэлээр тэргүүн ээлжинд шаардлагаа хангуулах барьцаалагчийн эрх хэрхэн хэрэгжих талаар дэлгэрэнгүй зохицуулсан.²⁴ Уг хуулиар барьцааны эрхийг баталгаажуулах дараах 3 аргыг хүлээн зөвшөөрсөн:

1. Бүртгэл
2. Хөрөнгийн эзэмшил
3. Түр баталгаажуулалт

Барьцааны эрхийг бүртгэлээр баталгаажуулах ✓

Хувийн хөрөнгийн барьцааны хуулийн 25 дугаар зүйлд барьцааны эрхийг бүртгэлээр баталгаажуулах тухай заасан. Энэ арга нь бүх төрлийн хөрөнгийн барьцаанд хэрэглэгдэх хамгийн түгээмэл арга юм. Хөрөнгөнд үүссэн барьцааны эрхийг бүртгүүлснээр үүрэг гүйцэтгэгч барьцааны зүйлийг эзэмшилдээ байлган ашиглах боломжтой байдаг. Хуулийн фирмүүд болон санхүүгийн байгууллагууд электрон бүртгэлийн аргаар "санхүүгийн мэдэгдлээ" бүртгүүлдэг байна. Хоёулаа барьцааны эрхээр хангагдсан талуудын хувьд хэн түрүүлж баталгаажуулах алхам²⁵ хийсэн байна түүний шаардлага түрүүлж хангагдана гэсэн үг.

Барьцааны эрхийг эзэмшилээр баталгаажуулах

Хуулийн 24 дүгээр зүйлд зааснаар биет бус хөрөнгөөс бусад бүх төрлийн хөрөнгийн барьцаанд энэ аргыг хэрэглэж болно. Хөрөнгийн эзэмшил заавал барьцаалагчид шилжих шаардлагагүй бөгөөд түүний өмнөөс гуравдагч этгээдэд шилжиж болно. Цаг хугацааны хувьд баталгаажуулалтыг барьцааны эрх үүсэхээс өмнө болон барьцааны эрх үүссэнээс хойш хийж болно²⁶. Жишээ нь: Эзэлдэгч 5 дугаар сарын 1-нд хувьцааны эрхийн бичгээ эзэлийн барьцаанд өгч эзэлдүүлэгчийн эзэмшилд шилжүүлсэн бөгөөд 5 дугаар сарын 15 хүртэл санхүүжилт хийгдээгүй байсан бол энэ тохиолдолд баталгаажуулах алхам 1-нд хийгдсэн. Барьцааны эрх нь 15-нд үүслээ гэж бодоход энэхүү барьцааны эрхийн хувьд "баталгаажилтгүй байсан үе" байхгүй гэсэн үг.

Барьцааны эрхийг үүссэнээс хойш баталгаажуулахад "баталгаажилтгүй хугацаа" гарах бөгөөд энэ тохиолдолд шаардлагаа тэргүүн ээлжинд хангуулах эрхээ алдах эрсдэлтэй байдаг.

Түр баталгаажуулалт

Эзэмшил буюу бүртгэлээр баталгаажуаагүй барьцааны эрхийн хувьд түр баталгаажилтыг хэрэглэх бөгөөд энэ баталгаажилт нь бусад барьцаалагчид болон төлбөр төлөгчийн дампуурлын хэрэг гүйцэтгэгчийн эрхэнд захирагдахгүй. Энэ төрлийн баталгаажуулалтыг үүрэг гүйцэтгүүлэгч гардан хийдэггүй, харин хуулиар тодорхой төрлийн барьцааны зүйлүүдийн хувьд богино хугацаа зааж өгсөн байдаг. Жишээ: А, Б-гээс нэгэн компанийн хувьцааг нь барьцаалж, эрхийн бичгийг нь эзэмшилдээ авсан бөгөөд Б өөр компанийн хувьцааг авах зорилгоор барьцаалсан

²⁴ Дээрх хууль зөвхөн гэрээний дагуу буюу зөвшөөрлийн үндсэн дээр бий болох барьцааны баталгаажуулалтад хамаарна.

²⁵ Section 35(1), Personal Property Act 1990, Alberta

²⁶ дээр, section 19.

хувьцаагаа худалдахыг хүссэн. Тэгэхээр Б-ийн шинэ хувьцаа эзэмшилд нь шилжинэ гэсэн ойлголтоор А хувьцааны эрхийн бичгийг 5 дугаар сарын 10-наас эзэмшилээсээ гаргасан.

Хуулийн 26.1 дүгээр зүйлд хөдлөх хөрөнгийг төлбөр төлөгч хяналтандаа авснаас хойш 15 хоногийн дараа барьцааны эрх түр баталгаажих тухай заасан. Тэгэхээр эхний компани 5 дугаар сарын 20-нд дампуурлаа гэхэд А-гийн барьцааны эрх баталгаажсан статустай байх учраас дампуурлын хэрэг гүйцэтгэлийн дараалалд захирагдахгүй. Барьцааны эрхийг 1-25 жилийн хугацаатай буюу хугацаагүйгээр баталгаажуулж болно. Хугацаа уртсах тусам хураамж нэмэгддэг учраас бүртгэлд аль болох дэлгэрэнгүй, олон мэдээлэл оруулах нь ашигтай байдаг.

Барьцааны эрхийг баталгаажуулаагүйн үр дагавар

Алберта мужийн Хувийн хөрөнгийн барьцааны тухай хуулинд баталгаажуулаагүй барьцааны эрх нь үүрэг гүйцэтгэгчийн бизнес дампуурахад дампуурлын хэрэг гүйцэтгэгчийн өр барагдуулах дэс дараалал болон тухайн хөрөнгө "барьцаалагдсаныг мэдэхгүйгээр", "үнэ өртгөөр" өмчлөлдөө авсан этгээдийн эрхэнд захирагдана²⁷ гэж заажээ. Дээрх заалтыг барьцааны эрхийг баталгаажуулаагүй үед эд хөрөнгийг өөр этгээдэд бэлэглэсэн бол, түүнчлэн хөрөнгө шилжүүлж авсан этгээд барьцааны эрх үүссэн тухай мэдэж байгаа бол үйлчлэхгүй гэж ойлгож болно. Үүнээс гадна, Алберта мужийн Иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн хуулинд хөдлөх хөрөнгийг хураах шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэхээс өмнө барьцаалагч эрхээ баталгаажуулах алхам хийгээгүй бол барьцааны эрх шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлд захирагдана²⁸ гэжээ. Шийдвэр гүйцэтгэл нь шийдвэр "бүртгэгдсэнээр" хүчинтэй болно гэж заасан. Дээрх хуулийн дагуу "бүртгэгдсэн шүүхийн шийдвэр" нь үүнээс хойш үүссэн "худалдан авах мөнгөний барьцааны эрхэнд" /purchase money security interest/ захирагддаг. Гэхдээ төлбөр төлөгч хөдлөх хөрөнгийг эзэмшилдээ авснаас хойш 15 хоногийн дотор барьцааны эрхийг баталгаажуулсан байх ёстой байна.

Тэргүүн ээлжинд шаардлагаа хангуулах ерөнхий журам

Барьцааны эрх бүхий хоёр этгээдийн хэнийх нь шаардлага түрүүлж хангагдах нь эрх үүссэн болон эрх баталгаажсан цаг хугацаанд үндэслэдэггүй, харин хэн нь түрүүлж "баталгаажуулах алхам" хийснээс шалтгаалдаг байна. Жишээ: А 7 сарын 10-нд санхүүжилтийн мэдээдлээ бүртгүүлэхдээ Б-а үүрэг гүйцэтгэгч гээд барьцаалсан хөрөнгийг тодорхойлсон байна. Б эзэлийн хүсэлтээ 7 сарын 1-нд гаргасан ба 8 сарын 15 хүртэл барьцааны гэрээнд гарын үсгээ зураагүй байна. Энэ хооронд Б Г-ээс эзэл авч, барьцааны эрх нь 7 сарын 25-нд үүссэн ба 7 сарын 30-нд Г санхүүжилтийн мэдээдлээ бүртгүүлсэн. Дээрх тохиолдолд Г-д барьцааны эрх түрүүлж үүссэн төдийгүй эрх нь түрүүлж баталгаажсан. Гэвч, хуулийн 35.1-т зааснаар баталгаажуулах алхмыг А түрүүлж хийсэн учраас шаардлагаа түрүүлж хангуулна гэсэн үг.

²⁷ дээр, Section 20

²⁸ Section 35, Civil Enforcement Act, Alberta

Дээрх журам үйлчлэхгүй тохиолдол

1. Хөрөнгийн бүртгэлийн хүчинтэй хугацаа өнгөрсөн буюу бүртгэлээс гарсан тохиолдолд тэргүүн ээлжинд шаардлагаа хангуулах эрхээ алдана. Энэ тохиолдолд нэг хөрөнгө барьцаалсан хоёр этгээдийн хувьд түрүүлж бүртгүүлсэн нь дахин зээл олгохдоо шинээр бүртгүүлэх бус харин өмнөх бүртгэлээ хугацаа дуусахаас өмнө сунгах нь өөр барьцаалагчид байраа тавихаас сэргийлэх юм. ✓

2. Тэргүүн ээлжинд шаардлага хангах дээрх ерөнхий журам үйлчлэхгүй барьцааны эрх бол "худалдан авах мөнгөний барьцааны эрх" /purchase money security interest/ ба энэ төрлийн барьцааны эрхийн хувьд шаардлага нэн түрүүнд²⁹ /super priority/ хангагддаг байна. Ийм барьцааны эрх үүсдэг хэлцлүүдэд³⁰:

- Худалдагчаас төлөгдөөгүй мөнгөний барьцаанд худалдсан эд хөрөнгө, хөрөнгийн эрхээ барьцаалах "зээлээр худалдах гэрээ"
- Шинээр хөрөнгө бий болгох зорилгоор төлбөр төлөгчид зээл олгосон, зээл энэ зорилгоор ашиглагдсан³¹ бөгөөд бий болох хөрөнгийг барьцаалсан /үр, бордоо авах, малын тэжээл, эм тариа/
- 1-ээс дээш жилийн хугацаатай түрээсийн гэрээ
- Худалдааны тээвэрлэлтийн гэрээ орох юм.

²⁹ Section 34, *Personal Property Security Act* 1990, Alberta

³⁰ дээр, section 1(1)(li).

³¹ дээр, sections 34(9) and 34(10).

ЧӨЛӨӨТ БҮСИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ЗАРИМ АСУУДАЛ

Олон улсын эрх зүйч М.Энх-Амгалан

Улс орнуудын эдийн засгийн харилцаа улам бүр хоорондоо хамааралтай (interdependence) болж байгаа энэ үед Монгол Улс ч гэсэн өөрийн орны онцлогтой уялдуулан эдийн засгийн хувьд харилцан ашигтай хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх замаар "чөлөөт бүс"-ийг эх орондоо байгуулах нь цаг үеэ олсон, эдийн засгийн болоод эрх зүйн хөгжилд хувь нэмрээ оруулах зүйл юм.

"Чөлөөт бүс гэдэг нь хөрөнгө оруулалтыг татах арга, механизмуудыг ашиглах замаар тухайн бүс нутгийн хөгжлийг хангаж улмаар тухайн улсын нийт эдийн засгийн чадавхи, багтаамжийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн цогц харилцаа юм" хэмээн тодорхойлж болно. Чөлөөт бүсийг төрөл, чиглэлээс нь хамаараад ерөнхий зорилтот бүс, тусгай зорилтот дэд бүс хэмээн ангилдаг юм байна.

Өнөөдөр дэлхий дээр нийтдээ 80 гаруй улсад хэдэн зуун чөлөөт бүс ажиллаж байна. Эдгээр улсууд өөрсдийн орны онцлог болон бусад хүчин зүйлээ анхааран эдийн засгийн чөлөөт бүсийг байгуулахын зэрэгцээ нийт улс орныхоо хэмжээнд хэрэглэж үл болох тийм тийм эрх зүйн хэм хэмжээнүүдийг тэрхүү сонгосон бүсүүддээ хэрэглэж үр дүнд хүрч байна. Чөлөөт бүсийн байршлыг сонгох нь тухайн улсын хувьд стратегийн чухал сонголт бөгөөд дараах 2 чиглэлээр байгуулж байна. Үүнд:

1. Аливаа улсууд өөрийн хамгийн ашигтай байрлалд байгаа бүс нутгийг чөлөөт бүс болгох, тэр бүс нутгаа түшиглэн улс орноо хөгжүүлэх, эдийн засгийнхаа өсөлтийг хангах;
2. Газар нутгийнхаа хамгийн хөгжил муутай газраа чөлөөт бүс болгох замаар тухайн бүс нутгийн хөгжлийг дээшлүүлэх.

Энэ талаар амжилт олж байгаа улс орнууд ихэвчлэн өөрийн газарзүйн байршил, хүн амын нягтрал, үйлдвэрлэлийн төвлөрөл гэх мэт хамгийн тохиромжтой байршлыг чөлөөт бүс болгон хөгжүүлсэн байна. Гэхдээ тэдгээр орнууд энэ хүчин зүйлсийг зөв ашиглахын хажуугаар эрх зүйн зохицуулалтыг үр дүнтэй, уян хатан, тухайн бүсийн онцлог, улсынхаа эрх ашигт нийцүүлсэн байдаг. Ялангуяа Хятад улс хөрөнгө оруулалт орж ирэх таатай боломж бүхий эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн байна. Чөлөөт бүс байгуулах асуудал дээрх гадаад орнуудыг туршлагыг судалж байхад татварын асуудал дээр улс орнууд ерөнхийдөө дараах механизмуудыг хэрэглэж байна. Үүнд:

- орлогын албан татвараас хэд хэдэн жилийн хугацаагаар чөлөөлдөг
- гаалийн татвараас чөлөөлдөг
- гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг өмчийн болон гүйлгээний татвараас чөлөөлдөг
- бүсэд оруулж ирсэн эд хөрөнгө, тоног төхөөрөмж, машин техник болон түүхий эд зэргээс импортын татвар авдаггүй

ОЛОН УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙ, ХАРЬЦУУЛСАН ЭРХ ЗҮЙ

- газрын түрээсийн төлбөрийн хэмжээ, хугацааг хөнгөлөлттэй тогтоох валютын үйл ажиллагааг чөлөөт зах зээлийн ханшаар хийх зэрэг механизмууд орж байна.

Манай орны хувьд чөлөөт бүс байгуулах хамгийн тохиромжтой газрыг сонгоод уг газраа чөлөөт бүс байгуулж, тухайн бүс нутгийн хөгжилд түлхэц өгөх замаар нийт эдийн засгийн өсөлтөө хангах нь зүйтэй билээ.

Чөлөөт бүс байгуулснаар бидэнд дараах асуудлуудыг шийдвэрлэхэд чухал нөлөө үзүүлэх болно. Үүнд:

- Улс орны экспортын чадавхи, валютын орлого, бүс нутгийн хөгжлийн түвшинг нэмэгдүүлэхэд дотоодын болон гадаадын хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх;
- Дотоодын болон дэлхийн зах зээл дээр өрсөлдөх чадалтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд туслах дэвшилтэт техник технологи оруулах;
- Бүс нутгийн ажил эрхлэлтийн түвшинг сайжруулах;
- Зах зээл хөгжсөн орнуудын туршлага, маркетингийн соёл, чадварыг нэвтрүүлэх;
- Байгалийн баялаг, ашигт малтмалын нөөцөө илрүүлж ашиглах;
- Харилцагч улсуудтайгаа хамтын ажиллагаагаа өргөжүүлэн, бие биеэ нөхөх үйлдвэрлэл үйлчилгээний боломжоо өлөх

Хоёр их гүрэнтэй хиллэсэн улс болохынхоо хувьд өөрийн газар нутаг дээр гуравдагч орны ашиг сонирхлыг бий болгосноор аюулгүй байдал тусгаар тогтнолоо баталгаажуулна.

Дээр дурдсан асуудлуудыг үр дүнтэй шийдвэрлэхийн тулд гадаадын хөрөнгө оруулалтын урсгалыг өөрийн орондоо чиглүүлэх эрх зүйн таатай орчныг бий болгох ёстой. Эрх зүйн таатай орчныг бий болгоход эн тэргүүнд дараах 3 асуудлыг анхаарах ёстой.

- ❖ Татвар
- ❖ Газар ашиглалт
- ❖ Удирдлага, захиргаа

Чөлөөт бүсийн татвар, төлбөрийн нөхцөл нь хөрш орнуудын ижил төстэй чөлөөт бүсүүдийн тогтоосон татварын хувь, хэмжээнээс илүү тааламжтай байгаа тохиолдолд л 2 их гүрний дунд оршдог, далайд гарцгүй, зах зээл хязгаарлагдмал, дэд бүтэц тааруу хөгжсөн манай улсад хөрөнгө оруулж чөлөөт бүс байгуулах сонирхлыг төрүүлэх болно. Өөрөөр хэлбэл, бид чөлөөт бүс байгуулах эхэн үедээ ашиг орлогод "үл шунах зарчим"-ийг баримтлах ёстой. Мөн чөлөөт бүсэд оруулах хөрөнгийн хэмжээг нэмэгдүүлэхдээ татвар, төлбөрийн нөхцлүүдээ маш тогтвортой байлгаж, тогтоосноосоо дордуулахгүй байх гэсэн зарчим баримтлах ёстой. Гадаадын төдийгүй дотоодын хөрөнгө оруулагчдад татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтөнд өргөнөөр хамруулах ёстой болов уу. Хууль тогтоомжийн тогтворгүй байдал нь хөрөнгө оруулахад эрсдэлийг бий болгож байна.

2002 онд батлагдсан "Алтанбулаг" худалдааны чөлөөт бүсийн тухай хууль нь татвар, хөнгөлөлтийн талаар хэт ерөнхий заалт агуулсан. Хөрөнгө оруулагчдийн сонирхолыг татна гэхэд эргэлзээтэй хууль болжээ гэж үзэж

байна. Жишээ нь, "drawback" буюу Чөлөөт бүсийн хуулинд зайлшгүй тусгагдах ёстой "олсон ашгийнхаа 60-аас дээш хувиар тодорхой хугацаанд дахин хөрөнгө оруулсан аж ахуйн нэгжийн өмнө нь төлсөн татварыг буцаах тухай асуудал" үл тусгагдсан, мөн гадаадын хөрөнгө оруулагч чөлөөт бүсэд олсон ашгаа гадаад орон руу гуйвуулах тухай харилцааг зохицуулаагүй, өөрөөр хэлбэл энэ асуудал дээр татвар төлөх эсэх нь тодорхойгүй зэрэг асуудлууд хамаарагдаж байна. Яваандаа манай улс чөлөөт бүсээ "tax heaven" буюу "татварын диваажин" болгоход болохгүй юм байхгүй. Учир нь "орлогдо үл шунах зарчим"-ийн дагуу татварын маш таатай орчныг бүрдүүлснээр хөрөнгө оруулалтыг ихээр татах улмаар чөлөөт бүсээ хөгжүүлэх боломжтой.

Жишээ нь, чөлөөт бүсэд экспортод чиглэсэн үйлдвэрлэл, үйлчилгээ явуулах их хэмжээний хөрөнгө оруулалт хийж байгаа аж ахуйн нэгжид орлогийн татвар ноогдуулахгүйгээр зөвхөн дүрмийн сангийн хөрөнгөнд нь тохируулан жилийн хураамж авч болох юм. Жишээ нь, Лейхтенштейны компаниуд орлогоосоо бус харин үндсэн хөрөнгийнхөө 0,1%-тай тэнцэх хэмжээний татвар төлдөг байна. Мөн чөлөөт бүсэд үйл ажиллагаа явуулах гадаад, дотоодын аж ахуйн нэгжүүдэд компани байгуулахад шаардагдах хөрөнгөө бэлнээр төлөх шаардлагагүйгээр зохицуулах буюу үйл ажиллагаа явуулаад олсон ашгаасаа суутгал маягаар төлөх гэх мэт боломжийг бүрдүүлбэл зөв болов уу. Мөн байгуулагдах эхэн үедээ татвараа төлөх боломжгүй байгаа тохиолдолд зарим төрлийн татвараас нь чөлөөт бүсийн захирагчийн албаны зөвшөөрлөөр тодорхой хугацаанд хөнгөлөх буюу чөлөөлөх гэсэн уян хатан зохицуулалтыг оруулах хэрэгтэй байна гэж үзэж байна. Ийм төрлийн зохицуулалтыг Хятад улсын татварын хууль тогтоомжуудад оруулсан байдаг.¹

Газар ашиглалт бол чөлөөт бүсийн нэг чухал асуудал хэмээн миний бие үздэг. Бид чөлөөт бүс дэх газрыг эзэмшүүлж, ашиглуулахдаа маш хямд үнээр, эсхүл зарим тохиолдолд үнэгүй байх хэрэгтэй. (Энэ нь чөлөөт бүсээс гадна оршиж байгаа Монгол улсын бусад нутаг дэвсгэрт үл хамаарагдана) Хятад Улсад чөлөөт бүсэд бизнес эрхлэх аж ахуйн нэгж нь хамгийн түрүүнд газрын зөвшөөрөл авах ёстой байдаг. Яваандаа өргөн уудам нутаг дэвсгэртэй манай орны хувьд нутаг дэвсгэрийнхээ аль нэг хэсгийг гадаад оронд удаан хугацаагаар түрээслэх боломжийг бүрдүүлбэл манай эдийн засагт ихээхэн нэмэр болно гэж би үздэг. Ингэхдээ олон улсын нээлттэй тендер явуулах замаар удаан хугацаагаар түрээслэж болох юм.. Харин тендерийн болзол нь манай орны язгуур эрх ашиг, үндэсний аюулгүй байдалд үл харшлагаар хийгдсэн байх ёстой бөгөөд гарч болох сөрөг үр дагаварыг тооцсон байх хэрэгтэй, наад зах нь уул уурхайн олборлолтын үйл ажиллагаа эрхлэхээс бусад тохиолдолд "тазрын хэвлийг үл ашиглана" гэсэн хориглосон диспозици оруулж болно. Учир нь газрын хэвлийг доогуур нь ухсаар байгаад уг бүсээс гаднах нутаг дэвсгэрийн баялгийг ашиглаж болох сөрөг талтай юм. Мөн тэрхүү улсыг эзэмшиж байх үед Монголын талын хөндлөнгийн хяналтыг зайлшгүй байлгах, түрээслэсэн нутгийн газар ашигласны төлбөр нь манай улсын жилийн төсвөөс дор хаяж 3-5 дахин их байхаар бодолцсон байвал зүгээр юм уу.

¹ Тяньцзинь Эдийн засаг, технологийн чөлөөт бүсийн журам, 5-р бүлэг, 28 дугаар зүйл

Чөлөөт бүсийн захиргааны хувьд төр оролцох нь зайлшгүй боловч аль болох төрийн удирдлагаас татгалзах ёстой. Учир нь төр удирдаж бэйгөө цагт хүнд суртал газар авч, чирэгдэл их учирдаг хэмээн хөрөнгө оруулагчид үздэг учир тэдний эрх ашгийг хамгаалах зайлшгүй төлөөллийг бий болгох хэрэгтэй. Одоогийн хуулиар¹ "хөрөнгө оруулагчдын зөвлөл" байж болно гэж заасан байгаа, харин миний бодлоор байж болох биш зайлшгүй байх ёстой гэж бодож байна. Тэнд аж ахуй эрхлэгчдийн эрх ашгийг хамгаалсан Худалдаа аж үйлдвэрийн танхим юм уу Төлөөлөн удирдах зөвлөл заавал байх хэрэгтэй гэж бодож байна. Тэд зарим тохиолдолд чөлөөт бүсийн төрийн захиргааны зарим шийдвэрт хориг тавихаар зааж өгөх хэрэгтэй. Ингэж хуульчлах нь хөрөнгө оруулагчдад хөрөнгөө оруулах итгэлийг төрүүлж, баталгаа өгч байна гэж ойлгож болно.

Чөлөөт бүстэй холбоотой бас нэг чухал асуудал бол чөлөөт бүсэд байнгын арбитр байгуулах тухай асуудал юм. Учир нь хөрөнгө оруулагчид аж ахуйн эрхлэгчдийн хооронд гадаад эдийн засгийн хэлцлээс үүдэн маргаан гарч болох тул түүнийг цаг тухайд нь шийдвэрлэж байх байнгын арбитрыг байгуулах шаардлагатай.

Мөн Монгол Улс Дэлхийн Худалдааны Байгууллагад гишүүнээр элссэнтэй холбогдуулан хүлээсэн үүрэг амлалтаа (Эдгээр амлалтанд 1. "Чөлөөт бүсийн талаар авах арга аливаа арга хэмжээний тухай ДХБ-ын гишүүн орнуудад мэдээлэхийн хамт тус байгууллагаас энэ асуудлаар баримтлах чиглэл журмыг зөрчихгүй байна. 2. Хэрэв Монгол Улс худалдааны чөлөөт бүс байгуулбал уг бүсээс Монголын бүсэд нутаг дэвсгэрт худалдаалагдах импортын бараа, эсвэл импортын бүтээгдэхүүн оролцсон бараанд татвар, тариф, гаалийн хураамжийн өрдийн хэмжээг хэрэглэх бөгөөд чөлөөт бүсэд фирмүүд байгуулахад олгох хөнгөлөлтийг ДХБ-ын Татаас болон саармагжуулах арга хэмжээний тухай Хэлэлцээрт нийцүүлж байна" гэсэн амлалтууд багтана) чөлөөт бүс байгуулах тухай холбогдох хууль тогтоомжууддаа нийцүүлэх нь зайлшгүй юм. Олон улсын эрх зүй нь дотоодын эрх зүйгээс хүчин чадлын хувьд давуу байдгийн хувьд манай улс эдгээр амлалтыг юуны өмнө энэ төрлийн гэрээ, хэлэлцээрүүдэд өөрийн хууль тогтоомжоо нийцүүлэх нь зүй билээ. Энэхүү өгүүллийнхээ эцэст ДХБ-ын нэгэн салбар хэлэлцээр болох Татаас болон саармагжуулах арга хэмжээний тухай Хэлэлцээрээр чөлөөт бүсэд мөрдөгдөх хууль тогтоомжинд тусгагдах "татаас" гэдэг ойлголтын талаар товч дурдъя.

Татаас болон саармагжуулах арга хэмжээний тухай Хэлэлцээрийн 1 дүгээр бүлгийн 1 дүгээр зүйлд "татаас"-ийг тайлбарласан байдаг. Тухайлбал, 1 дүгээр зүйлийн (а)-гийн ii-д "засгийн газар хураах ёстой орлогоосоо татгалзах, эсхүл хурааж авахгүй байх (өөрөөр хэлбэл, татварын зээл, татварын хөнгөлөлтүүд)" орно гэж заасан байдаг. Шууд утгаар нь хэлбэл, чөлөөт бүс байгуулахдаа дотоодын холбогдох хууль тогтоомжуудад тусгагдах ёстой гадаадын аж ахуйн нэгж, хөрөнгө оруулагчдад олгох татварын хөнгөлөлтүүдийг "татаас" гэж ойлгоно.

¹ Чөлөөт бүсийн тухай хууль, II бүлэг, 10 дугаар зүйл

ОЛОН УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙ, ХАРЬЦУУЛСАН ЭРХ ЗҮЙ

Тодорхой татаасыг энэхүү Хэлэлцээрээр хориглосон бөгөөд үүнд дараах төрлийн татаас хамаарагдана:

- экспортын үр дүнтэй нэг, эсхүл хэд хэдэн нөхцлийн аль нэгийн хувьд хуулиар, эсхүл бодит байдлаар холбогдсон татаас
- импортын оронд дотоодын бүтээгдэхүүн ашиглахтай нэг эсхүл, хэд хэдэн нөхцлийн аль нэгийн хувьд хуулиар, эсхүл бодит байдлаар холбогдсон татаас хамаарагдана.

Тэгэхлээр энэ хоригийн дагуу монгол улс өөрийн эдийн засгийн чөлөөт бүсэд бараа бүтээгдэхүүн экспортлохоор хөрөнгөө оруулах сонирхол бүхий гадаадын хөрөнгө оруулагчид, аж ахуй эрхлэгчдэд татварын хөнгөлөлтүүдийг олгох боломжгүй болсон гэсэн ойлголтыг төрүүлж байна. Жишээлбэл, үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийхээ 50 юм уу 70-аас илүү хувийг экспортолж байвал орлогын татварыг нь 10-20 хувь хүртэл бууруулах гэх мэт татварын хөнгөлөлтүүдийг олгож болмооргүй мэт санагдаж байна. Гэхдээ энэхүү Конвенцийн 8 дугаар бүлгийн "Хөгжиж буй гишүүн орнууд" гэсэн хэсгийн 27 дугаар зүйлд "хөгжиж буй гишүүн орнуудад зориулсан тусгай болон ялгавартай нөхцөл-ийн 27 дугаар зүйлийн 2-ийн (а)-д заасан "Хавсралт 7-д дурдсан хөгжиж буй Гишүүн орнууд"-д дээр дурдсан хоригийг¹ үл хэрэглэнэ гэж заасан байна. Уг Хэлэлцээрийн Хавсралт 7-д зааснаар хөгжиж буй гишүүн орнууд гэдэгт "НҮБ-аас тийнхүү тодорхойлсон бөгөөд ДХБ-ын Гишүүн нэн буурай хөгжилтэй орнууд..."-ийг хэлнэ гэжээ. Үүнээс үзвэл бид дээрх Хэлэлцээрээр татаасыг хөрөнгө оруулагчдад олгож болохоор заасан байна.

Мөн олон улсын эрх зүйн хүрээнд Монгол Улс цаашдаа Гаалийн горимыг хялбарчлах, уялдуулах тухай Олон Улсын (Киотогийн) Конвенцад нэгдэн орох хэрэгтэй бөгөөд ингэснээр манай улс оролцогч улсуудтай чөлөөт бүстэй холбогдолтой гаалийн хамтын ажиллагаа өргөжиж таатай нөхцөл бүрдэх юм.

Эцэст нь хэлэхэд, бид чөлөөт бүс байгуулахдаа хөрш орнуудынхаа чөлөөт бүсийн өнөөгийн бодит хөгжлийн түвшин, тэдний гаргаж байгаа амжилтийг тооцон, тэднээс илүүтэйгээр гадны хөрөнгө оруулагчид явал манай чөлөөт бүсүүдэд хөрөнгөө оруулж болох вэ гэдэгт гол анхаарлаа хандуулан ажиллах ёстой болов уу. Өөрөөр хэлбэл, тэдний сонирхлыг хэрхэн, яаж өөрийн чөлөөт бүсүүдэд төрүүлэх вэ гэдэгт чиглэн эрх зүйн зохицуулалтаа хийх хэрэгтэй юм. Үүний тулд, төр засгийн бодлого дотоодод чиглэхээс гадна гадаадад суугаа дипломат төлөөлөгчийн газруудын үүрэг, үйл ажиллагааг энэ тал дээр идэвхитэй чиглүүлбэл зохистой билээ.

¹ Татаас болон саармагжуулах арга хэмжээний тухай Хэлэлцээрийн 2 дугаар бүлгийн 3 дугаар зүйлийн (а),(б) заалтууд.

**ХАРЬЦУУЛСАН ЭРХ ЗҮЙН ХӨГЖЛИЙН
ЧИГ ХАНДЛАГА БА КОНВЕРГЕНЦИ**

ХЗҮТ-ийн Олон улсын эрх зүйн секторын
Эрдэм шинжилгээний ажилтан Б. Гүнбилэг

ХІХ зуунд үүссэн Харьцуулсан эрх зүй нь үүссэн цагаасаа эхлэн өнөөг хүртэл өөрийн мөн чанар, зорилго, судлагдахуун, үүрэг, хэрэглээ, онолын урсгал зэрэг олон салбар чиглэлүүдээр судлаачдын сонирхлыг татаж иржээ. Дэлхийн олон улс орны хууль, эрх зүйн дээд сургуулиудын хичээлийн хөтөлбөрт багтаж, оюутнуудын сэтгэн бодох чадварыг хөгжүүлж, эрх зүйг танин мэдэхүйн их аянд хөтлөх болсон энэхүү эрх зүй нь 21 дүгээр зуунд өөрийн хөгжлийн оргил цэгт хүрэх нь гарцаагүй юм. Өөрөөр хэлбэл бидний амьдарч буй энэ зууны эрх зүйн шинжлэх ухааны гол судалгаа нь бүхлээрээ харьцуулсан эрх зүй судлалд чиглэгдэх болно.

Дараахь үйл явдлууд түүхэнд болж өнгөрөөгүй бол магадгүй өнөөдөр харьцуулсан эрх зүйн тухай ч, эрх зүйн тогтолцооны тухайд ч тэр яриа гарахгүй байх байсан бизээ. Хэрэв Ромын эзэнт гүрний эрх зүйн үнэт их өв Варварчуудын түрэмгийлэлд өртөөгүй бол, хэрэв Англи, Норманчуудын булаан эзлэлтэд өртөж, Эзэн хааны нэгдсэн шүүхүүд байгуулагдаагүй бол, хэрэв Наполеон эцсийн эцэст хуулиудыг эмхэтгэн төрөлжүүлэхийг сонирхоогүй бол, хэрэв Ромын эрх зүй ХІІ зууныг гэтэлж чадаагүй бол, хэрэв улс бүр өөрийн нутаг дэвсгэр дээр засаг захиргаагаа байгуулан өөр өөрийн гэсэн засаглалыг хэрэгжүүлээгүй байсан бол, хэрэв дундад зууны үеийн колоничлогчид газар нутгаа өргөжүүлэн тэлээгүй бол Харьцуулсан эрх зүйн үүсэл, хөгжил, цаашдын төлөвийг ярих нь утгагүй юм.

Харьцуулсан эрх зүй нь хөгжлийнхөө явц, шат бүртээ шинийг эрэлхийлэгч байсан бөгөөд өнөөгийн Харьцуулсан эрх зүйчдийн голлон анхаарах болсон судлагдахуун нь Конвергенцийн онолыг¹ эрх зүйд хэрхэн буулгах вэ гэдэгт чиглэгдэж байна.

Академич С. Нарангэрэл "Улс орон бүрийн эрх зүй судлалын хэрэгжүүлж буй судалгааны цар хүрээ, манай гариг дээр оршиж буй /оршиж байсан/ эрх зүйн тогтолцоонд хамаарах мэдээ баримтын баялгийг бүтээлчээр ашиглах нь хойшлуулшгүй чухал асуудал юм. Тийм учраас дэлхий дахины хуримтлуулсан бүх туршлагыг нэгтгэн дүгнэсний үндсэн дээр бүх нийтийн, үндэстэн болгоны дагаж баримтлах эрх зүйн онолыг боловсруулах шаардлагатай тийм цаг үе, эрин зуунтай бид золгож байна"² хэмээн тэмдэглэсэн бол доктор Должингийн Баярсайхан багш "Сүүлийн үед эх газрын системийн орнуудад хуулийг бүтээхээс илүү түүнийг

¹ Дэлхийн хоёрдугаар дайны дараа философичид, улс төрчид, тухайлбал П. Сорокин, Ж. Голбрайт, У. Ростоу /АНУ/, Ж. Фурастье, Ф. Перру /Франц/, Я. Тинбэрген /Нидерланд/, Х. Шельский, О. Флейтхэм /Герман/ нар 1950-80-аад оны үеүдэд Конвергенцийн онол буюу капитализм, социализм хоёрыг нэгтгэн нэг бүхэллэг идеал нийгмийг цогцлоож болох тухай заасан байна. Энэ нь сүүлдээ техник, эдийн засаг, социологийн хүрээнд идеалийг нэгтгэж сонгодлыг бүтээх тухай сургааль болон хувирчээ.

² Нарангэрэл, С. "Орчин үеийн эрх зүйн конвергенци", "Эрх зүй" сэтгүүл, 8-9/2002, 15 дах тал

хэрэглэх, тайлбарлах практик тогтоох улмаар шүүхийн прецедентийг жишиг, хэм хэмжээг нэвтрүүлэх шаардлага өсөн нэмэгдэж байхад, Англосаксоны системийн орнуудад хууль, хуульчилсан актуудыг олноор гаргах, тэдгээрийг шүүхийн прецедентийн зарчмуудтай уялдуулж, хослуулах гэсэн эрмэлзэл хандлага нилээд үзэгдэх болжээ” гэсэн байна.

Нийтийн болон эх газрын эрх зүйн тогтолцоонуудын уламжлалаас аль алианаас нь бүрдсэн эрх зүйн конвергенцийн нэгэн тод жишээ бол АНУ-ын Луизиана муж улс болон Филиппин улсуудын туршлага юм. Луизиана муж улс, Филиппин улс нь АНУ-ын бусад муж улсуудаас эрх зүйн тогтолцооны хувьд харьцангуй бие даасан, Эх газрын болон Нийтийн эрх зүйн тогтолцоонуудын аль алиных нь шинжийг өөртөө хадгалжээ.

Ийнхүү эрх зүйг конвергенц болон интеграцчлалгүйгээр цаашид хөгжүүлэх боломжгүй юм гэж үү, байгаа юм байгаагаараа л байгаад уламжилж ирсэн эрх зүйгээ тахин шүтэж, үндэстэн үндэстнээрээ л үлдэж болохгүй гэж үү гэсэн асуулт эндээс урган гарна. Өөрөөр хэлбэл Конвергенцийн онолын эсрэг Дивергенцийн онолын үзэл баримтлалууд сөрөн тавигдана. Энд энгийн нэг жишээ авъя. Хэрэв ногоочны гэрийн гадаа малчин ирээд “Та мах авах уу?” гэж асуувал ногоочин түүнд “авъя” гэх буюу эсвэл “Уучлаарай, би мах иддэггүй. Би цагаан хоолтон” гэх болно. Малчин “Тэгвэл сүү авах уу?” гэвэл ногоочин “Тэгье” хэмээн хариулах буй заа. Учир нь түүний хашаанд сүү ургадаггүй. Харин ногоо л ургадаг. Гэтэл ногоочны ходоод сүү нэхэж байж болно.

Үүнтэй адилаар нийгмийн харилцаа хөгжих тусам эдгээр шинэ харилцаануудыг зохицуулах оновчтой зохицуулалтыг нийгэм хуульчаас, төрөөс шаарддаг. Тэр тусмаа ширэнгэ ойн бүдүүлэг, эртний үеийн амьдралын хэв маягтай омгууд шиг өнөөгийн нийгэмд амьдрахыг л эрмэлзээгүй бол улс орнууд даяарчлалын энэ нийгэмд бусад оронтой харилцаж, бусдаас туршлага судлах нь гарцаагүй юм. Иймээс Дивергенцийн онол үгүйсгэгдэх нь гарцаагүй. Гэхдээ бүхлээрээ үгүйсгэгдэнэ гэж ойлговол алдаа болно. Өнөөгийн байгаа хэв маягтаа сэтгэл нь ханасан, дан ганцаараа оршин тогтнох эрмэлзэлтэй улс үндэстэн байж болохыг үгүйсгэхгүй. Тийм учраас ардчиллын үнэт зүйлсийг дээдлэх үүднээс Дивергенцийг бүхлээр нь үгүйсгэх шаардлагагүй юм. Энэ талаар доктор Д.Баярсайхан “Систем хоорондын интеграцлал гүнзгийрэхийн хирээр үндэсний онцлог, уламжлалын үнэт зүйлсээ хадгалж авч гарах гэсэн тэмүүлэл хүчтэй илрэх болсон зэрэг нь илт анзаарагдах боллоо. Энэ бүхнээс шалтгаалж хөгжлийг тодорхойлдог хоёр хүчин зүйлийн харьцаанд зөрчил үүсч, уламжлагдах замаар шинэчлэгдэх үү, эсхүл шинэчлэгдэх замаар уламжлагдах уу гэдэг нь өнөө үед нэн бүрхэг, нэг улс ард түмний төдийгүй дэлхий ертөнцийн анхаарлыг татсан тулгамдсан асуудал болж байна.

Хөгжингүй орнуудад шинэчлэлийг төлөвшүүлснээр уламжлалыг санагалзах эрмэлзэл ихтэй байхад, хөгжлөөр буурай орнуудад уламжлалыг авч үлдсэнээрээ шинэчлэлийг эрхэмлэх гэсэн тэмүүлэл

³ Д. Баярсайхан., Монгол улсын эрх зүйн тогтолцооны сонголт төлөвшилийн асуудалд. Шихихутуг сэтгүүл, УБ.1999/2, 28 дахь тал

ОЛОН УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙ, ХАРЬЦУУЛСАН ЭРХ ЗҮЙ

дүүрэн байдаг нь дээрх зүй тогтолт хандлагатай холбоотой”⁴ гэж эрх зүйн тогтолцооны төлөвшилийн асуудлыг авч үзжээ.

Дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо өнөөдөр дөрвөн үндсэн хэсэгт хуваагдаж байна.

1. Ром-германы буюу эх газрын
2. Англи-саксоны буюу нийтийн
3. Шашны буюу Лалын
4. Социалист буюу үзэл суртлын

Эдгээрийн аль аль нь өөрийн хамрах хүрээ, нутаг дэвсгэр, зохицуулалтын өвөрмөц онцлог шинжүүдийг өөртөө агуулсан байдаг ба өнөөгийн нийгэмд дан ганцаараа бие даан оршиж, нийгмийн харилцааг зохицуулж буй нь нэг ч үгүй гэж хэлэхэд хилсдэхгүй. Энэ юунаас харагдаж байна вэ гэвэл:

1. Эрх зүйн тогтолцоонууд бие биенээсээ ашигтай зохицуулалтыг хуулбарлан авч өөртөө шингээх,
2. Эрх зүйн тогтолцоогоороо тэргүүлэх чиг хандлагын жишээ нь, АНУ, ХБНГУ, Франц, Англи зэрэг орнууд өөрийн эрх зүйгээ маш өргөнөөр сурталчилж, хөгжлийн хувьд хөгжих шатандаа яаж буй орнуудын эрх зүйд өөрийн эрх зүйгээ суулгаж өгөх, түүгээр ч үл барам үүгээрээ дамжуулан улс төр, нийгэм, эдийн засаг, соёлын нөлөөллөө тогтоох, хадгалахыг оролдох,
3. Нөгөө талаас нийгмийн бодит хэрэгцээ дан ганц нэг эрх зүйн тогтолцоо дангаар орших нь эрх зүйн хөгжил, нийгмийн харилцаанд сөргөөр нөлөөлж байгааг баталж буй учир түүнийг зохицуулж, хөгжүүлж чадах эрх зүй шаардлагатай гэсэн бодит шалтгаануудын үүднээс эрх зүй нь дан ганцаар бие даан орших боломжгүй болсон юм.

Дэлхийн ихэнх улс, АНУ, Япон тэргүүтэй орнууд эрх зүйгээ шинэчилж өөрийн харьяалагдах эрх зүйн тогтолцооноос гадна бусад эрх зүйгээс шаардагдах эх сурвалж, хэм хэмжээнүүдийг татан авч байна. Үүнтэй адилаар эрх зүйн тогтолцоонуудын хамгийн том багана болсон Англи, Герман хоёр ч өөр өөрсдийн ашигтай, давуу талуудаас суралцаж байгаа юм. Тухайлбал, Англи улс статут буюу бичмэл хуулийг өргөнөөр ашиглах болсон, Герман улс нийгмийн бүхий л харилцааг нарийн зохицуулах нь нийгмийг авилгал, тогтворгүй байдалд эргээд хүргэх, үүний улмаас хүний эрх ихээр зөрчигдөх хандлага бий болсныг хүлээн зөвшөөрч хэвшүүлэн шийтгэх эрх зүйн зарим давуу талыг хүлээн зөвшөөрч байна. Үүнтэй нэгэн адилаар Монгол улс ч гэсэн төрийн үйл ажиллагаа, эрх зүй бүтээх үйлд зөвхөн эх газрын эрх зүйн тогтолцоот гэлгүйгээр нийтийн эрх зүйн орнуудын зарим ололттой талуудыг авч ашиглахыг эрмэлзэж байгаа юм. Үүнийг АНУ-аас хэрэгжүүлж буй “Шүүхийн шинэчлэл” төслийнхөн Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн Байцаан Шийтгэх хууль, Прокурорын тухай хуулиудын төсөлд зөвлөгөө өгснөөс, мөн 1992 оны Үндсэн хуульд төрийн эрх мэдэл хуваарилах онол хэрхэн тусгагдсанаас тус тус харж болно.

⁴ Д. Баярсайхан., Монгол улсын эрх зүйн тогтолцооны сонголт төлөвшилийн асуудалд. Шихихутуг сэтгүүл, УБ.1999/2, 28 дахь тал

ОЛОН УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙ, ХАРЬЦУУЛСАН ЭРХ ЗҮЙ

Эрх зүйг ийнхүү шинэчилж, бусад эрх зүйгээс ололттой талуудыг өөртөө шингээсэн тэр эрх зүй ямар эрх зүй болох вэ? Хэрэв эрх зүйн тогтолцоо өөр өөрсдийн сонгодог шинж чанараа алдаад бусдаасаа давуу талуудыг нь авч хэрэглэж байгаа бол эдгээр эрх зүй нь ямар эрх зүйн тогтолцоотой болох вэ гэдэг асуулт урган гарч ирнэ. Манай улсын эрдэмтэд Холимог эрх зүй гэдэг ойлголтыг өргөнөөр авч үзэж, ихээр бичигцгээж байна. Тэгэхлээр Холимог эрх зүй гэж юу вэ?, Эрх зүйг хольж болох уу?

Эрх зүйг хольж болохгүй нь нэн ойлгомжтой. Учир нь эрх зүйн зорилго нь үнэн, шударга ёсыг тогтоох, хүний эрх, эрх чөлөөг хөгжүүлэх гэсэн үндсэн гурван тулгуур ойлголт дээр тогтдог. Энэ гурвыг хангаж чадаж байвал тэр эрх зүй төгс эрх зүй болж байгаа юм. Гурван тулгуур ойлголт:

1. Эрх зүй бол эрх чөлөөний баталгаа мөн.
2. Эрх зүйн үндэс нь үнэн мөн.
3. Эрх зүй нь шударга ёсны эх сурвалж мөн.

Холимог эрх зүй гэдэг нэр томьёо нь өөрөө утга зүйн алдаатай. Холимог гэдэг үг нь аливаа зүйлийг холих, хутгах гэсэн утгатай ба эндээс харвал холимог үнэн гэсэнтэй адил болж байгаа юм. Харин Эрх зүйг холимог гэж хэлж болох боловч энэ нь тухайн эрх зүйг тодорхойлоход саадтай болж байна. Харин "Сонгомол" эс бөгөөс "Сэлгэмэл" эрх зүй гэж томьёолж болох юм.

Эрх зүйн сонгомол буюу Конвергенцын онолын үр дүнд үүсч болох Сонгодог тогтолцоог бүрдүүлэхийн тулд Эрх зүйн тогтолцоо бүрийн идеал шинжүүдийг цухас дурдая.

1. Эх газрын эрх зүйгээс бичмэл буюу статут эрх зүйг,
2. Нийтийн эрх зүйгээс хэвшүүлэн хэрэглэх эрх зүй, тэгш эрхийн эрх зүйг,
3. Шашны эрх зүйгээс ухамсарласан үүрэг, ёс зүйг,
4. Социалист эрх зүйгээс идеализм буюу эрх зүйн зорилгод бүрэн төгс итгэх итгэлийг сонгож авч болно.

Нийтийн эрх зүйн хэвшүүлэн хэрэглэх эрх зүй нь үнэнийг процессын үр дүн гэж үздэг бол, эх газрын эрх зүйд хуулийн үзэл баримтлалын үр дүн гэж үздэг. Өөрөөр хэлбэл эцсийн эцэст нэг үнэнийг олохын тулд хоёр салаа замыг туулдаг. Процесс, хуулийн үзэл баримтлал хоёрт хоёуланд нь давуу талууд байгааг бид олж хардаг. Яагаад хэвшүүлэн хэрэглэх эрх зүй, бичмэл эрх зүй хоёр дан дангаараа нийгмийн харилцааг зохицуулж чадахгүй байна вэ гэвэл:

1. Хуулийн үзэл баримтлалын үр дүнд Эрх чөлөө хэзээ ч бүрэн төгс хэрэгжихгүй. Детальчилсан хууль зүй эрх чөлөөг хөгжүүлэх биш, хязгаарлана. Энд хуулийг парламентын буюу улс төрийн ашиг сонирхлын үүднээс тогтоож байгаа юм. Гагцхүү улс төрийн тохирооны үр дүнд үнэн тогтоно.
2. Парламент өөрөө савламтгай субъект, харин шүүх өөрөө хэзээд маргааны үр дүнг тогтоодог, бодит фактыг гаргаж өгдөг, бүтээлч шинжтэй. Харин эх газрын шүүх ийм биш. Хөндлөнгөөс харахад парламентаас баталсан хуулин дээр дасгал хийж буй мэт.

3. Хуулийг дээдлэх ёсонд эрх зүйн ухамсар хөгждөггүй. Хүн хууль бол миний бүтээгдэхүүн гэж боддоггүй. Хууль бол миний эрхийг хязгаарласан зүйл гэж харах нь олонтаа ажиглагддаг. Харин нийтийн эрх зүйд Үндсэн хууль бол миний эрхийг биш, төрийн эрх мэдлийг хязгаарласан хууль мөн гэдэг шинжийг илүүд хардаг байна.

Шашны эрх зүйн талаар Р. Давид "Манай гариг дээр шашны сургаал номлолд суурилсан бүхэл бүтэн эрх зүйн тогтолцоо бий. Орчин үеийн эрх зүйн нэг үндсэн тогтолцоо нь Лалын эрх зүй мөн"⁵ гэжээ. Энэ нь Коран, Сунна, тэдгээрийг нэгтгэсэн Шариатын эрх зүйд үндэслэгддэг. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалд "Хүн бүр чөлөөтэй бодож сэтгэх, шүтэж бишрэх, сүсэглэх эрхтэй. Энэ нь шашин шүтлэг буюу үзэл бодлоо өөрчлөх, ганцаараа буюу бусадтай хамтран нийгмийн болон хувийн журмаар шашин шүтлэг үзэл бодлоо заан түгээх, мөргөл хийх, сургаал гүйцэтгэх шашны хийгээд зан үйлийн ёслол үйлдэх эрхийг хамарна" гэж заажээ.

Академич, доктор, профессор С. Нарангэрэл "Шүтэн бишрэх эрх чөлөө нь энхийг тогтоох, нийтийн сайн сайхны тусын тулд бүх сүсэгтнүүд хамтран ажиллах, хүн төрөлхтний соёл иргэншилд тус дөхөм үзүүлж иржээ"⁶ хэмээн шашны эрх зүйг үнэлсэн байна. Харин Социалист эрх зүйгээс иргэдийн ирээдүйд итгэх итгэл, эрх зүйн соёлыг өвөлж болно.

Дээр өгүүлсэн эрх зүйн тогтолцооны идеал шинжүүдийг дараах 4 түвшинд авч үзэх хэрэгтэй юм.

1. *Харьцуулсан эрх зүй ба эрх зүйн философи* /харьцуулсан хууль судлал, эрх зүйн онолын асуудлууд гэх мэт/ хэмээх түвшин нь эрх зүйн мөн чанарыг таних цорын ганц хэрэглүүр болж чадах юм.
2. *Харьцуулсан эрх зүй ба эрх зүйн түүх* /түүхчилсэн харьцуулсан эрх зүй, үүнд улс төр, нийгмийн бусад шинжлэх ухааны түүх гэх мэт/ түвшин нь эрх зүйн тогтолцоонуудын түүхийг өргөнөөр авч үзэж, ирээдүйд алдаа гаргахгүй байхад чиглэгдэнэ.
3. *Харьцуулсан эрх зүй ба соёл* /харьцуулсан эрх зүйн соёл ба соёл судлал, уламжлал гэх мэт/ түвшин нь олон янзын соёл, уламжлал давхцах буюу интеграци, мультикултуризмын онолыг судлах болно.
4. *Харьцуулсан эрх зүй ба эдийн засгийн* түвшин нь харьцуулсан эрх зүйчдийн хамгийн их анхаарал төвлөрүүлж байгаа түвшин бөгөөд даяарчлалын нийгмийг хөдөлгөгч гол хүчин зүйл гэж үзэцгээж байна. Өөрөөр хэлбэл нийгмийн бүхий л харилцааны цаана эдийн засгийн сонирхол оршдог гэж энэ түвшнийг баримтлагчид үздэг байна.

Эдгээр түвшинд харьцуулан судалсан эрх зүйн зохицуулалтыг хуулбарлах, шууд шилжүүлэх, стандартчлан нийцүүлэх, хослуулах, харьцуулсны үндсэн дээр шинэ зохицуулалт бий болгох зэрэг олон янзын

⁵ Лүндэндорж. Н. Төрийн онол. УБ., 1997. 115 дахь тал

⁶ Хүний эрх, олон улсын гэрээ, хэлэлцээрүүдийн эмхэтгэл., УБ. 1998. 5 дахь тал

⁷ Нарангэрэл. С. "Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо", УБ. 2001. 40 дэх тал

аргаар улс орнууд өөрийн эрх зүйн тогтолцоонд шинэ зохицуулалтыг буулгаж байна. Харамсалтай нь улс орнууд ихэнхи тохиолдолд хослуулах, шинэ эрх зүй бий болгох замаас хальсрах буюу эс бөгөөс гадны дарамт шахалтны улмаас чухал ач холбогдолтой аргуудыг тэр бүр сонгож чадалгүй харьцангуй ач холбогдол багатай хуулбарлах, шилжүүлэх, стандартчлан нийцүүлэх арга замуудыг сонгож байна. Европын Холбоонд нэгдэж буй орнуудын туршлагаас харахад стандартчлан нийцүүлэх аргыг өндөрт өргөж, өндөр хөгжилтэй орнуудын боловсруулсан стандартад нийцэхийн тулд хөгжиж буй бусад орнууд чармайх болсныг бид харж болно. Тухайлбал энэ нь Европын холбоонд элсэхэд тавигдах шаардлагууд буюу болзол хэмээх зүйлүүдээр илрэн гарч байгаа юм.

Мөн шилжүүлэх төөрөгдлийн талаар доктор, профессор Пол. Х. Бриетке "Ийм төөрөгдөлд автсанаас болж гадны эрх зүйн хэм хэмжээг ямар нэг нэр хүндтэй улс оронд хэрэглэгдэгт нь найдаж үг бүрчлэн, бөөнөөр нь хуулбарлан авахад хүрч байна. Хуучин Зөвлөлт Холбоот Улсын олон хууль тэндээ үр дүнтэй хэрэгжиж байсан эсэх, монголын соёл, бусад нөхцөлд тохирох эсэх, монголын эрх зүйн тогтолцоо ба ард түмний амьдралд ямар их цэгцгүй, нийцгүй байдал үүсгэж болох зэргийг үл харгалзан монголд ийнхүү шилжүүлэн суулгасан. /Бусад оронд үүнийг "колонийн" эрх зүй гэж нэрлэх биз/. Ийм эрх зүйн тогтолцоотой байсан орны хувьд монголчууд Америк, Австрали, эсхүл Германы ч хуулийг үг бүрчлэн шилжүүлэн авна гэж үү? Гадаадын эрх зүйн хэм хэмжээг болгоомжтой, цаг хугацаа зарцуулан өөртөө тохируулах хэрэгтэй байдаг.

Гэтэл Олон Улсын Валютын Сан, Дэлхийн Банк, Азийн Хөгжлийн Банк зэрэг олон улсын хандивлагчид шилжүүлэн суулгах төөрөгдлийг бишрэн шүтэгчид байдаг. Тэдний үзэж байгаагаар, сайн хууль бол хаана ч сайн хууль болно. Энэ онол зөв онол байсан бол бүх орнууд ижил төстэй хуультай байх байсан бөгөөд эрх зүйн дарвинизмын дагуу чадалтай нь үлдэх байсан" хэмээн голчийг нь олон тэмдэглэжээ.

Хэдийгээр дээрх аргуудын алийг нь ч сонгосон эрх зүйн конвергенцэд хүрч болох боловч гагцхүү зөв, оновчтой арга нь зөв тогтолцоог бий болгож ирээдүйд үр ашгаа өгөх ёстой юм. Тиймээс улс орны эрх зүйн тогтолцоог конвергенцлөх үйл ажиллагаагаа нарийн няхуур, ирээдүйд хэлбэрийн төдий, үр дүнгүй олон зохицуулалт үүсэхээс урьдчилан сэргийлж, мухардалд оруулахгүйгээр боловсруулах нь харьцуулсан эрх зүйчдийн үндсэн гол үүрэг болж байна. Мөн Харьцуулсан эрх зүйн бүх зорилго нь төсөөтэй нэгдмэл нэг тогтолцоог бий болгохыг зорьдоггүй бас ялгаатай талуудыг хөгжүүлж болно гэдгийг мартаж болохгүй юм.

⁸ Пол. Х. Бриетке., Монгол Улсын эрх зүйн шинэтгэлийн сонголт" илтгэл, "Эрх зүйн шинэтгэл ба үндэсний эрх зүйн тогтолцоо" олон улсын симпозиум., УБ 2000., 72 дахь тал

КРИМИНОЛОГИЙН СУДЛАГААНЫ НАЙДВАРТАЙ БАЙДАЛ, ТҮҮНИЙГ ДЭЭШЛҮҮЛЭХ АРГА ЗАМ

*МУИС-ийн ХЗС-ийн Эрүүгийн эрх зүйн
тэнхимийн бөгш Г.Эрдэнэбат*

Гэмт явдалтай тэмцэх ажил нь юуны өмнө гэмт явдлын судалгааг найдвартай, үнэн, бодитой болгохоос эхлэх ёстой. Эрүүгийн тоо бүртгэлээс үзэхэд Монгол Улсад сүүлийн 10 жилийн (1991–2000) хугацаанд гэмт хэргийн илрүүлэлт 87 % байгааг бусад улс оронтой харьцуулбал¹ нилээд өндөр үзүүлэлт бөгөөд чухам энэ тоо бүртгэлдээ тулгуурлан криминологийн судалгааг явуулж байгааг үндэс болговол гэмт явдлын шалтгаан нөхцлийг тогтоох ажил нилээд өндөр магадлалтай судалгаанд үндэслэгдэн, бодитой явагдаж байна гэж үзэж болохоор байна. Гэвч уг үзүүлэлт өөрөө бодитой эсэх нь харин эргэлзээтэй юм.

Гэмт хэргийн илрүүлэлт ийм өндөр төвшинд байгааг манай орны хүн ам цөөн, цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаа эрчимтэй сайн явагддаг зэрэг онцлог хүчин зүйлсээр тайлбарлаж болох ч юу юунаас илүү эрүүгийн тоо бүртгэл бодит бус байгааг анхаарч үзвэл зохино.

Ерөөсөө гэмт явдлын бодит төвшинг тодорхойлох нь Монгол Улсад төдийгүй дэлхийн бусад улсад ч төвөгтэйд тооцогддог асуудал. Үнэн хэрэгтээ бодит гэмт явдлын төвшин бүртгэгдсэн гэмт явдлаас хавьгүй өндөр байдаг. Гэсэн атлаа бүртгэгдсэн гэмт хэргийн цөөхөн хувьд мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явагдаж бүр цөөхөн хэсгийг шүүхээр хянан шийдвэрлүүлж түүнийхээ өчүүхэн хэсэгт ял шийтгэл ногдуулдаг.

Энэ зүй тогтол шахуу үзэгдлийг криминологид *“юүлүүрийн үйлчлэл”* гэж нэрлэсэн. Дэлхий дахины нийтлэг хандлагаас үзвэл нийт үйлдэгдсэн гэмт хэргийн дөнгөж 10 хувь нь шүүхээр шийдвэрлэгдэж 4-5 хувь нь ял шийтгэгддэг байна. Үүнийг графикаар дүрслэвэл дараах байдалтай харагдана:

¹ Өндөр хөгжилтэй, цагдаагийн техник тоног төхөөрөмжөөр өвч зээсэгдсэн орнуудад гэмт хэргийн илрүүлэлтийн хувь 25-45 % хангалдаг, тухайлбал, АНУ-д (21-22), Ангид (32-40), ХБНГУ-д (45-46) байна.

Үүний нотолгоо болгож өгүүлэхэд 1996 оны байдлаар Монгол Улсад 19259 хүн гэмт хэрэгт холбогдож илрүүлэлтийн хувь нь 84 % гарсан атлаа нийт холбогдогчдын 72.3 % буюу 13907 хүн ял шийтгүүлжээ (үүнээс нийт холбогдогчдын 54% болох 10398 хүн хорих ялаар шийтгэгдсэн).

Харин эрүүгийн хэрэг үүсгэсэн 19259 хүний 27,7 % буюу 5352 хүний асуудлыг хэрхэн шийдвэрлэсэн тодорхойгүй байгаа юм. Эндээс нийт бүртгэгдсэн гэмт хэргийн 56.3 % -ийг бүрэн гүйцэд мөрдөн шалгаж шүүхээр шийдвэрлэсэн болох нь харагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл, бидний зөвхөн бүртгэсэн гэмт хэрэгт үндэслэн хийсэн криминологийн судалгааны найдвартай байдал 56,3 % байна. Гэтэл үүний цаана нуугдмал, бүртгэгдээгүй гэмт хэрэг хичнээн байгаа нь тодорхойгүй юм.

Криминологийн судалгааны найдвартай байдлыг дээшлүүлэхэд нуугдмал гэмт явдлын төвшинг тодорхойлж, бууруулах ажил чухал байр эзлэх нь зүй. Гэтэл нуугдмал гэмт явдлын бодит төвшин тогтоох нь бараг боломжгүй зүйлд тооцогддог. Судлаачдын үзэж буйгаар бодитойгоор үйлдэгдсэн гэмт хэргийн 60 гаруй хувь нь нуугдмал хэвээр үлддэг гэх.

Тодорхой төрлийн гэмт явдлын хувьд энэ тоо асар их хэлбэлзэх нь ойлгомжтой. Ер нь бол гэмт хэрэг хэдийчинээ ноцтой байх тусам нуугдмал байх магадлал төдийчинээ бага байна. Хүний бие махбодод хүнд гэмтэл учруулах гэмт хэргийн нуугдмал байх боломжоос хөнгөн гэмтэл учруулах нь гэмт хэргийн нуугдмал байх магадлал өндөр. Тэгвэл хамгийн ноцтой гэмт хэргийн тоонд ордог, энэ утгаараа нуугдмал байх боломжоор хамгийн бага хүнийг санаатай алах гэмт хэргээр жишээ болгон аваад үзье. 1996 оны байдлаар Монгол Улсад 277 хүнийг санаатай алах гэмт хэрэг бүртгэгдсэн байна.

Харин энэ онд 50 хүн сураггүй алга болсоноор тооцогдож 234 хүнийг амиа хорлох болон золгүй байдлаар нас барсанд тооцжээ. Санаатайгаар бусдыг алсан этгээд асар нарийн төлөвлөж золгүй байдлаар нас барсан мэтээр ул мөрийг хуурмаглах, цогцсыг нуухаас авахуулаад гэмт хэргийн ул мөрийг баллах бүхий л ажиллагаа хийх нь олонтаа. Цогцос байхгүй ихэнх тохиолдолд сураггүй алга бологсодын тоонд бүртгэгдээд өнгөрнө. Үүний

зэрэгцээ мөн онд хүн амины гэмт хэрэгт шалгагдаж байсан 9 хүн хэрэг бүртгэлт, мөрдөн бөөцаалт, шүүхээс оргон зайлсан байна. Энэ хүмүүст холбогдох хэрэг эрүүгийн тоо бүртгэлд ороогүй нь мэдээж. Жишээнд ашиглаж буй 1996 онд цагдаагийн байгууллагад хэн болох нь тогтоогдохгүй цогцос 68 олдсон. Энэ бүх үйл баримтын цаана хүн амины гэмт хэрэг нуугдсаар байж болох нь ойлгомжтой болов уу.

Энэхүү юүлүүрийн үйлчлэлийг хэрэг бүртгэлт, мйрдөн байцаалтын явцад олон хэргийг хэргэсэхгүй болгодог, зарим нэг хэрэг нэгтгэгдэж (мөн заримыг нь тусгаарладаг), гэмт хэргийн холбогдогч нас барах зэрэг хүчин зүйлүүд нйлөөлдөг, тэрчлэн цагдаагийн болон шүүхийн тоо бүртгэл өөр аргачлалаар хийгддэг зэрэг янз бүрийн шалтгаанаар тайлбарлаж болох ч бүртгэгдсэн гэмт хэрэг болон бодитойгоор үйлдэгдсэн гэмт хэргийн хооронд зөвхөн арга зүйн төдийгүй зориудын гэж хэлж болох шалтгааны улмаас зөрүү гардаг.

Жишээлбэл, цагдаагийн байгууллага олон нийтэд гэмт хэргийн талаархи тоо баримтыг ерөнхий дүнгийн хувьд өсгөөд харин илрээгүй гэмт хэргийн төвшинг багасгаж харуулахыг хичээдэг. Энэ нь цагдаагийн байгууллагын нэр хүндийг өргөх, гэмт явдалтай тэмцэх ажилд иргэд ач холбогдол өгч энэ үйл хэрэгт олон нийтийн тус дэмжлэлийг авах улмаар гэмт явдалд тавих хяналтын үр нөлөөг дээшлүүлэхэд чиглэсэн нэг төрлийн арга ажээ.

ХБНГУ-ын эрдэмтэн Ханс Шнайдер "эрүүгийн албан ёсны тоо бүртгэл нь шат шатны хууль сахиулах байгууллагууд нийгмийн хяналтын өмнө өөрийгөө зөвтгөн харуулах гэсэн үлгэр (загвар) юм. Тухайлбал, цагдаагийн байгууллага энэхүү тоо бүртгэлээр өөрсдийн ажил үүргийг хэрхэн сайн гүйцэтгэсэнэ илэрхийлэхийн зэрэгцээ гэмт явдал нийгэмд ямар их аюул заналхийлж байгаа, түүнтэй тэмцэх нь хичнээн тулгамдсан асуудал болохыг харуулахыг зорьдог.

Тэгэхгүй бол тэдний төсөв мөнгийг нь хасаж, орон тоог нь цомхтгож эхэлдэг юм"² гэсэн байдаг. Үүнийг нотлох мэт гэмт хэргийн тоо бүртгэлийг цагдаагийн байгууллага нь нэгтгэдэг ХБНГУ-ын хувьд гэмт хэргийн төвшин бусад улстай харьцуулахад ямагт харьцангуй өндөр төвшинд байдаг аж.

Криминологийн үзүүлэлтийн найдвартай байдалд улс төрийн, зохион байгуулалтын, материаллаг хангамжийн, сэтгэл зүйн болон техникийн шинжтэй хүчин зүйлс цогц байдлаар нөлөөлдөг гэж мэргэжилтэнүүд үзэж байна.

Улс төрийн гэж болох намуудын мөрийн хөтөлбөрийн биелэлт, төрийн эрх баригчдын өөрсдийн ажлын үзүүлэлтийн нэг хэсэг болгон гэмт явдлыг бууруулсан үр дүнг сонгогч олонд хүргэх сонирхол нь криминологийн судалгааны үр дүнг өөрчилдөг. Үүнээс болоод ямар нэгэн улс төрийн хүчин засгийн эрх барьж эхэлсэнээс хойш гэмт хэрэг буурсан тоо баримтыг олон нийтэд хүргэж эхэлдэг атлаа тэдний засгийн эрхийг барьж эхлэхээс өмнө гэмт хэрэг журам мэт өсөж байсан болж таардаг.

² Шнайдер Ханс Йохим. Криминология.М., 1994. С. 111

Ийм улс төрийн нөлөөлөл доор криминологийн судалгаа хийгдэж байгаа тохиолдолд гэмт явдлын талаар бодитой мэдээлэл цуглуулах нь боломжгүй юм.

Эрүүгийн тоо бүртгэл нэгдсэн хяналтгүй цагдаа, прокурорын байгууллага, шүүх тус тусдаа тоо бүртгэл хөтөлж түүгээрээ өөрсдийн ашиг сонирхолыг илэрхийлсээр байгаа нь криминологийн үзүүлэлтийн найдвартай байдлыг алдагдуулж байна. Зөвхөн ашиг сонирхолын төдийгүй судалгааны аргачлалын хувьд ч эрс зөрүүтэй байх нь энэ байдлыг улам хүндрүүлж байдаг.

Сүүлийн жилүүдэд эрүүгийн хэргийн судалгаанд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй нэгэн нөхцөл байдал үүсээд байгаа нь хууль сахиулах байгууллагын ажлын ачаалал юм.

Нэг хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүгчид ногдох хэргийн тоо болон уг хэрэгт явуулах ажлын ачаалал хэрээс хэтэрсэн байх нь тухайн ажилтанууд худал тоо баримтаар дээд албан тушаалтануудаа аргалан өөрөө ажлаа хийсэн болж өнгөрөх хандлагыг гарцаагүй төрүүлэх бөгөөд эхэндээ байгууллага дотооддоо, цаашлаад байгууллагаас дээд байгууллага, албан тушаалтанаа худал мэдээ баримтаар аргалахад хүргэж энэ байдал криминологийн үзүүлэлтийн найдвартай байдлыг алдагдуулахад хүргээд байна.

Зөвхөн криминологийн судалгааг бодитой, бүрэн дүүрэн болгоход сөргөөр нөлөөлөөд зогсохгүй гэмт явдалтай тэмцэх ажил хэрэгт бүхэлд нь сөргөөр нөлөөлж байдаг эд хөрөнгө, зэвсэг, техник, санхүүгийн хангамжийн дутагдалтай байдлыг дурьдахгүй өнгөрч болохгүй. Ерөөсөө нийгэм дэх гэмт явдлыг хянах хүчирхэг материал техникийн бааз үгүйгээр криминологийн судалгааны, гэмт явдалтай тэмцэх ажлын үр нөлөөг дээшлүүлэх нь бараг боломжгүй зүйл юм.

Криминологийн үзүүлэлтийг илүү бодитой, үнэн зөв болгох үндсэн арга нь криминологийн судалгааг тодорхойгүй болгож буй дээр өгүүлсэн хүчин зүйлсийн нөлөөллийг арилгах, саармагжуулах явдал болно.

Юуны өмнө статистикийн тоо баримтыг хуурмаглахыг ямагт эрмэлздэг улс төрийн, байгууллагын ашиг сонирхолын, үзэл суртлын нөлөөллөөс тусгаарлах хэрэгтэй. Эн тэргүүнд улс төрийн хүчин өөрийн мөрийн хөтөлбөр, хөгжлийн үзэл баримтлалаа алдаагүй зөв болохыг нотлоход ашиглаад байгаа нөлөөнөөс тусгаарлах нь чухал.

Хоёрдугаарт, гэмт хэргийн талаарх байгууллага тус бүрийн бүртгэлийг нэгтгэж улсын хэмжээнд нэгдсэн бүртгэл гаргах шаардлагатай байна. Энэ аливаа нэг байгууллага өөрийн ашиг сонирхол, нэр хүндийг хадгалж үлдэх зорилгоор гэмт хэргийн тоо бүртгэлийг дураараа өөрчлөөд байх боломжийг хязгаарлах юм. Мөн энэ тохиолдолд гэмт явдлын судалгааг нэгдсэн аргачлалаар хийх боломж бүрдэнэ.

Гуравдугаарт, Гэмт явдалд тавих хяналтыг илүү бодитой болгохын тулд цаашид авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай бас нэг чухал арга хэмжээ бол хууль сахиулах байгууллагын ачааллыг судлаж гаргах явдал болно. Хэрэг

бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүгчид ноогдож буй хэргийн тоо, явуулах ажиллагааны ачааллыг тогтоосны үндсэн дээр цаашид хууль сахиулах байгууллагын орон тоо, төсөв, цалин хангамжийг тооцож гаргахын зэрэгцээ бидний хувьд энэ тоо баримт гэмт явдлын статистик үзүүлэлтийн найдвартай байдлын бас нэг шалгуур болох учиртай.

Дөрөвдүгээрт, гэмт явдалд тавих хяналтыг боловсронгуй болгохын тулд эрүүгийн тоо бүртгэл болон криминалистикийн бүртгэл мэдээллийн санг улам бүр төгөлдөржүүлж, цаашид энэхүү мэдээллийн санг иргэний бүртгэл мэдээлэл, хүн амын орлого, зарлагын бүртгэл, татварын болон иргэний эрүүл мэндийн, эд хөрөнгийн гэх мэт бүх төрлийн бүртгэл мэдээллийн сантай уялдуулан нэгдмэл байдлаар ашиглаж, өөр хооронд нь харьцуулан шалгаж найдвартай байдлыг нь тодорхойлж ашиглах шаардлагатай байна.

Тавдугаарт, социологийн судалгааны тусламжтайгаар гэмт явдлын бодит төвшинг тогтоох нь чухал байна юм. Иргэдээс өөрийнх нь эсрэг болон ойр дотных нь хүмүүсийн эсрэг үйлдэгдсэн гэмт хэрэг, хууль бус үйлдлийн талаар болон энэ хэрэг явдал хууль сахиулах байгууллагад бүртгэгдэж шалгагдсан эсэх талаар авах санал асуулгыг олон оронд нийт хүн амын дунд тодорхой хугацааны давтамжтайгаар авдаг бөгөөд (жилд, хагас жилд нэг удаа) нуугдмал гэмт явдлын төвшинг баримжаалахад тус болдог гэж үздэг байна.

МОНГОЛ УЛСАД ТЕРРОРИЗМТАЙ ТЭМЦЭХ ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН БҮРДҮҮЛЭХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

Хууль зүйн магистр Л.Батдолгор

Монгол Улсад терроризмтай тэмцэх эрх зүйн орчин бүрдүүлэх талаар сүүлийн үед төр засгаас анхаарч Монгол Улсын шинэ Эрүүгийн хуулинд хэд хэдэн заалт оруулж өгсөн байна. Монгол улс терроризмын эсрэг олон улсын эвсэл байгуулахыг дэмжих тухай Монгол улсын Ерөнхийлөгчийн 60 дугаар зарлиг 2001 оны 10 дугаар сарын 3-ны өдөр гарсан юм.

Ерөнхийлөгч энэ зарлигтаа Монгол улс терроризмын эсрэг олон улсын эвсэл байгуулах чармайлтыг тууштай дэмжиж дипломат, хууль зүй, санхүү, цэрэг, тусгай албадын шугамаар эвслийн үйл ажиллагаанд өөрийн хувь нэмрийг оруулахад бэлэн байгаагаа мэдэгдэх чиглэлийг Засгийн газарт өгч, 2001 оны 10 дугаар сарын 10-ны өдөр Монгол Улсын Засгийн газар, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн уг зарлигийг хэрэгжүүлэх зорилгоор "Терроризмын эсрэг олон улсын эвслийн үйл ажиллагааг дэмжих" тухай 226 дугаар тогтоол гаргажээ.

Энэ тогтоолоор Террористуудын талаар болон тэдгээрийн санхүүжилтийн эх үүсвэр болсон хар тамхи, мөнгө угаах үйл ажилагааны талаар эвсэлд орсон улс орны холбогдох албадтай хуулийн хүрээнд мэдээлэл солилцох, хамтран ажиллахыг Хууль зүй дотоод хэргийн сайд, Тагнуулын ерөнхий газарт үүрэг болгож, 2002 оны 12 дугаар сард Улаанбаатар хотноо болсон Терроризмын эсрэг олон улсын бага хуралд "Терроризмтай холбогдох эрх зүйн өөрчлөлт"-ийн талаар Улсын Их Хурлын гишүүн, Хууль зүйн байнгын хорооны дарга Ц.Шаравдорж дэлгэрэнгүй илтгэл тавьж, олны сонорт хүргэжээ.

Терроризмын эсрэг дээрхи онол-практикийн бага хуралд Ц.Шаравдорж: "Монгол Улс эрүүгийн хууль тогтоомждоо терроризмын гэмт үйлдэл хүн төрөлхтөний эсрэг, даян дэлхийн энх тайван, аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргүүдийг Монгол Улсын Эрүүгийн хуулиар хүнд, онц хүнд гэмт хэрэгт тооцон ангилж зарим зохицуулалт хийж хуульчилсан нь чухал алхам болсныг тэмдэглэж, гэхдээ алан хядах ажиллагаанаас урьдчилан сэргийлэх, түүнтэй тэмцэхдээ үндэсний хууль тогтоомжийн шинэчлэлд анхаарах зүйл нэлээд байгааг онцлон дурьдлаа. Тухайлбал терроризм буюу алан хядах ажиллагааны тухай ойлголтыг тодорхой болгож хуульчлах, алан хядах шинж бүхий гэмт хэргийн олон улсын жишиг стандартад хүргэх, олон улсын гэрээ конвенцийн заалттай нийцүүлэх шаардлага бий гэж цохон тэмдэглэсэн юм. Би судлаачийн хувьд үүнтэй санал нийлж байна.

Цаашид терроризмтай тэмцэх эрх зүйн орчинг улам боловсронгуй болгох, ялангуяа террорийн гэмт явдалтай тагнуулын байгууллага, цагдаагийн байгууллагын эрүүгийн цагдаагийн алба, хилийн тагнуулын алба, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын гүйцэтгэх ажлын үйл ажиллагааг хуулийн хүрээнд явуулах эрх зүйн орчин бүрдүүлэх, гүйцэтгэх ажлын энэ албад гүйцэтгэх ажил явуулаад олсон үр дүн /бүтээгдэхүүн-г хуулийн дагуу хэрхэн борлуулахтай холбоотой зарим асуудлаар өөрийн бодол санааг нэмэрлэх гэсэн юм.

Өнөө үед Тагнуулын ерөнхий газар Монгол Улсын ЭБШХ-ын 27 дугаар зүйлийн 1-ээр тус байгууллагад харьяалуулсан төр, нийгмийн зүтгэлтний амь биед халдах, төрийн эрх мэдлийг хууль бусаар авах хуйвалдаан зохион байгуулах, хорлон сүйтгэх, төрлөөр устгах гэх зэрэг Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд зүйлчилсэнээр терроризмтай холбогдох зургаан төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх үүрэг хүлээсэн байна.

Гэтэл террорын гэмт явдлын хуульчилсан тодорхойлолт гэж тайлбарлаад байгаа Монгол Улсын эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 177 зүйлд заасан гэмт хэргийг мөрдөн шалгах эрх Тагнуулын ерөнхий газарт хуулиар олгогдоогүй.

Энэ тухай дээр дурьдсан терроризмын эсрэг онол-практикийн бага хуралд илтгэл тавьсан академич С.Нарангэрэл терроризмтай тэмцэх, мөрдөн шалгах, гэмт үйлдлийг таслан зогсооход тусгай албад, тагнуулын байгууллага чухал үүрэгтэй боловч ЭБШХ-ийн 27 дугаар зүйлд зааснаас үзэхэд Тагнуулын ерөнхий газрын мөрдөн байцаалтын харьяалалд уг хэргийг хамруулаагүй байна гэж онцлон тэмдэглэснийг зөвшөөрч байна.

Монгол улсад террор, терроризмын тухай өнөө хэр нь тогтсон цагцтэй ойлголт, тодорхойлолт бий болоогүй байна. Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд "зандагчлах" гэж оруулсан зүйлийн нэр ч, агуулга ч террорын гэмт явдлын бүрэн утгыг илэрхийлэхгүй байна. Террор терроризм гэсэн нэр томъёог олон улсын жишгээр уг нэрийг хэвээр нь хэрэглэх нь зүйтэй гэж үздэг судлаачидтай санал нэг байна.

Террорын гэмт явдалтай тэмцэл явуулж байгаа олон улсын туршлагаас үзэхэд террорын гэмт явдал нь нарийн зохион байгуулалттай, далд нууц аргаар үйлдэгддэг, тусгай албадад хэрэглэгддэг аргуудыг зээлдэн авч хэрэглэдэг, тэр ч байтугай өөрийн тагнуул, сөрөх тагнуулын албатай болсон гэж ном хэвлэлд бичсээр байна..

Террорын гэмт явдалд тусгай албадад урьд өмнө нь ажиллаж байсан буюу ажиллаж байгаа ажилтнуудыг татан оролцуулдаг нь ховор биш байна. Хууль хяналтын байгууллага, түүний дотор тусгай албадад өөрийн хань хамсаатныг нэвтрүүлэхийг террорын гэмт явдал зохион байгуулагчид гол зорилгоо болгодог нь нотлогджээ. Түүнээс гадна гүйцэтгэх ажлын байгууллагад хэрэглэгддэг нууцаар чагнах хэрэгсэл, нууцаар харах хэрэгсэл, гүйцэтгэх ажлын бусад хэрэгслүүд ч террорын гэмт явдал, зохион байгуулалттай гэмт хэргийн этгээдүүдэд ашиглагдаж түүний эсрэг гүйцэтгэх ажлын арга хэрэгсэл ашиглаж мөрдөн шалгах тэмцэх ажиллагаа олон улсын хэмжээнд давамгайлах хандлагатай байна..

Үүнээс үндэслээд гүйцэтгэх ажлын үйл ажиллагаа явуулахад хэрэглэгддэг гол аргуудыг "Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль"-д хуульчилж өгөх нь тулгамдсан асуудал болсныг тэмдэглэж байна. Гүйцэтгэх ажлын нууц мөрдөн шалгах ажиллагаанд голчлон хэрэглэгддэг гүйцэтгэх ажлын асуулга тавих, нууцаар лавлагаа гаргуулах, харьцуулан шинжилгээ хийхийн тулд дээж загвар цуглуулах, шалгалт хийх зорилгоор худалдан авах, эд зүйлс ба баримт бичгийг шинжлэх, хууль бус зөвөөрлөлтийг хяналтад авах, гүйцэтгэх ажлын ажиглалт /хяналт/ хийх, бие хүнийг нууцаар таниулах, байшин барилга, өрөө тасалгаа, орон сууц, эзэмшил газар, тээврийн хэрэгсэлд нууц үзлэг хийх, шуудангаар илгээсэн зүйлс, цахилгаан ба бусад харилцааны мэдээлэлд хяналт тавих, утсан харилцааны яриаг чангах, холбооны техникийн сувгаас мэдээлэл олж авах, гүйцэтгэх ажлын нэвтрэх арга хэмжээг зохион байгуулах, гүйцэтгэх ажлын туршилт хийх гэсэн аргуудыг ОХУ "Гүйцэтгэх-эрэн сурвалжлах ажиллагааны тухай" хуульдаа /1995 онд/ хуульчилсан байна. Эдгээр аргууд бол дэлхийн зонхилох тусгай албадад хэрэглэгддэг аргууд юм.

1997 онд Монгол Улсын Их Хурлын батлан гаргасан гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн төслийг хэлэлцэх үед Улсын Их Хурлын гишүүн Ц.Нямдорж "Гүйцэтгэх ажлын тухай" хуулийн төсөл санаачлахдаа гүйцэтгэх ажлын дээр дурьдсан аргуудын ихэнхийг уг төсөлдөө оруулсан байсан боловч харамсалтай нь дэмжигдээгүй билээ.

Мөн Улсын Их Хурлаар батлагдан гарсан "Гүйцэтгэх ажлын тухай" хуульд Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Н.Багабанди бүхэлд нь хориг тавихдаа, уг хориг тавьсан үндэслэлийн гуравдугаарт: "Хуулиар зайлшгүй зохицуулбал зохих гүйцэтгэх ажлын аргатай холбоотой асуудлыг хуульд тусгаагүй орхисон байна" гэж тэмдэглэсэн боловч Улсын Их хурал Ерөнхийлөгчийн хоригийг хүлээж аваагүй юм.

Үүнээс гадна гүйцэтгэх ажлын үйл ажиллагаа явуулах, хэрэг шалгах явцад олсон мэдээ сэлт /үр дүн/, баримтыг үнэлж хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажиллагаа, шүүн таслах ажиллагаанд нотлох баримтын хэмжээнд нотолгоо болгож ашиглах ажиллагааг хуулийн хүрээнд зохицуулах асуудал ч учир дутагдалтай байсаар байна. Энэ асуудлын практик ажиллагаанд одоо хүртэл ахиц гарахгүй байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Гүйцэтгэх ажлын шугамаар авагдсан баримт сэлтийг нотлох баримтын хэмжээнд үнэлж болно гэсэн ЭБШХ-ийн 79 дүгээр зүйлийн заалт нь гүйцэтгэх албадын хөдөлмөр гаргаж олсон ажлын үр дүнг ашиглаж ч болно, ашиглахгүй ч байж болно гэсэн хоёрдмол утгатай заалт болжээ гэж боддог. Мөн хуулийн 92 дугаар зүйлд "хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор нь талуудын хүсэлт болон өөрийн санаачлагаар гүйцэтгэх ажил эрхэлж байгаа байгууллагаас хэрэгт ач холбогдол бүхий эд мөрийн баримт сэлтийг гаргуулж авах эрхтэй" гэсэн заалт бий. Гэсэн ч ЭБШХ-д гүйцэтгэх ажил явуулах эрх бүхий хэд хэдэн албадын гүйцэтгэх ажлын үйл ажиллагааны үр дүн /бүтээгдэхүүн/-г хэрэглэх тухай гүйцэтгэх албатай хамтран ажиллах ажиллагааг зохицуулсан заалт байхгүй байна.

Террорын гэмт явдалтай тэмцэж буй гадаадын олон орны хууль сахиулах байгууллагын туршлагаас үзэхэд террорын гэмт хэргээс сэргэмжлүүлэх, урьдчилан сэргийлэх, шуурхай илрүүлж таслан зогсоохын тулд гүйцэтгэх ажил, мөрдөн байцаах ажлын хамтарсан баг байгуулж гүйцэтгэх ажил явуулж олсон мэдээллийн дагуу шуурхай арга хэмжээ авснаар томоохон үр дүнд хүрдэг байна. Тийм учраас гүйцэтгэх албад, мөрдөн байцаах албадын хоорондын харилцан ажиллагааг зохицуулах эрх зүйн орчинг улам боловсронгуй болгох шаардлагатай гэж үзэж байна.

Өнөө үеийн эрх зүйн олон шинжлэх ухаанаас гадна "Гүйцэтгэх ажлын эрх зүйн шинжлэх ухаан" гэж хууль эрх зүйн салбар шинжлэх ухаан бий болжээ. Эрх зүйн энэ салбар шинжлэх ухааныг манай эрх зүйч эрдэмтэн судлаачид Монгол улсад хөгжүүлж гарын авлага, сурах бичиг, судалгааны материал бэлтгэж ядахдаа эхний ээлжинд хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч нар, прокурор, шүүгчид, төрийн сургалттай болон магадлан итгэмжлэгдсэн хуулийн бусад дээд сургуульд суралцагчдад "Гүйцэтгэх ажлын эрх зүй" эсхүл "Гүйцэтгэх ажлын эрх зүйн үндэс" гэсэн хичээлийг сургалтын хөтөлбөрт оруулж заах хэрэгтэй гэсэн саналтай байна.

Гүйцэтгэх ажлын үйл ажиллагааны хуулийн зохицуулалтын зохих хэмжээний мэдлэггүйгээр гүйцэтгэх ажлын үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллага болон мөрдөн байцаагч нар, хяналт тавьдаг прокурор, хэрэг таслан шийдвэрлэдэг шүүгч нарын ажлын уялдаа холбоо нягтарч террор мэтийн нууц далд аргаар үйлдэгддэг онц хүнд хэргүүд авсаар илрэхгүй.

ОХУ-ын Хууль зүйн ухааны доктор А.Ю. Шумилов "Орчин үед хууль хамгаалах байгууллага ба тусгай албадын гүйцэтгэх ажлын үйл ажиллагааг зохицуулдаг эрх зүйн гүнзгий мэдлэггүй хуульч өөрийгөө өндөр мэдлэгтэй гэж тооцохын аргагүй болжээ. Эрх зүйн салбар дахь өнөөгийн бодит байдал ийм байна". гэж хэлсэн нь бас ч гүн гүнзгий учир утгатай байна. Гүйцэтгэх ажлын зохих мэдлэгтэй болсноор манай хуульчид террор мэтийн хүнд, онц хүнд гэмт хэргийг илрүүлэхэд гүйцэтгэх ажлын арга хэрэглэж нотолгоо болох зүйлийг олохын давуутай талыг олж харахад ахиц гарна гэж найдаж байна.

ШҮҮН ТАСЛАХ АЖИЛЛАГААНД ПРОКУРОР ЯЛЛАХ ҮҮРЭГТЭЙ ОРОЛЦДОГ

*Нийслэлийн прокурорын газрын
хяналтын прокурор Е.Сагсай*

**/Шүүн таслах ажиллагааг
мэтгэлцээний үндсэн дээр
явуулах талаар хяналтын
прокурорын эргэцүүллийг
толилуулж байна/.**

Монгол Улсын шинэ Эрүүгийн болон ЭБШХ хэрэгжээд нэг жил гаруй боллоо. Энэ нь Шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх салбарт хүний эрхийг тууштай хамгаалах, хууль дээдлэх талаархи Үндсэн хуулийн заалтыг хэлбэрэлтгүй дагаж мөрдөхөд чухал алхам боллоо. УИХ-аас батлан гаргасан энэхүү хууль нь хууль, эрх зүйн ажлын дадлага туршлагатай практикийн болон удирдах ажилтнууд, хууль зүйн шинжлэх ухааны эрдэмтдийн оюун ухаанаар тунгаагдсан, олон улсын хууль эрх зүйн орчин үеийн жишиг чиг хандлагыг тусгасан, онол практикийн өндөр түвшинд боловсруулагдсан сайн хуулиуд болсон гэдэгтэй практикийн ажилтан миний бие санал нэгтэй байна. Шинэ ЭБШХ-ийн үзэл баримтлал, үндсэн зарчмын шинжтэй нэг гол асуудал бол шүүх хуралдааныг мэтгэлцээний үндсэн дээр явуулах тухай асуудал юм.

1994 онд ЭБШХ-д оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр анхан шатны болон давж заалдах шатны шүүх хуралдааныг мэтгэлцэх зарчмаар явуулахаар хуульчилсан нь хууль зүйн утгаараа шүүгдэгчийн гэм буруутай эсэхийг бүх талаас нь бүрэн бодитойгоор тогтооход чиглэгдсэн анхны алхам байсан гэдгийг үгүйсгэхгүй байна. Шүүн таслах ажиллагааг мэтгэлцээний үндсэн дээр явуулах зарчмыг хэрэгжүүлэхэд оролцогч нь яллах тал юм. Шинэ ЭБШХ-д зааснаар яллах тал гэдэгт зөвхөн прокурорыг хамааруулж томъёолсон байна. Зарим улс орнуудад яллах талд хохирогч, түүний төлөөлөгч, иргэний нэхэмжлэгч тэдэнтэй хууль ёсны төлөөлөгчдийг оруулж тооцдог бөгөөд биелэлийн хувьд ч тэгэж үздэг байна.

Яллах тал болох прокурор нь Үндсэн хуулийн 56 дугаар зүйл болон ЭБШХ-д заасан чиг үүргийн хүрээнд шүүн таслах ажиллагаанд мэтгэлцээний нэг тал болон оролцож, улсын яллагчийн үүргийг гүйцэтгэж, шүүгдэгчид сонсгосон ялыг нотлох үүргийг хэрэгжүүлж байна. Үүний тулд шүүн таслах ажиллагааг мэтгэлцээний үндсэн дээр явуулах зарчмыг хангахад оролцох прокурорын оролцоо нь дараахь байдлаар илэрч хэрэгжиж байна гэж үзэж болохоор байна. Үүнд:

1. Эрүүгийн хэргийг анхан шатны шүүхийн шүүх хуралдаанаар хэлэлцэх үндэслэл нь зөвхөн прокурорын үйлдсэн яллах дүгнэлт болон прокурор баталсан хэрэг бүртгэгчийн яллагдагчаар татах тухай тогтоол болдог.

2. Улсын яллагч нь прокурорын яллах дүгнэлт, эсхүл яллагчаар татах тухай тогтоолыг уншиж сонсохоос шүүхийн хэлэлцүүлэг эхэлдэг.

3. Улсын яллагч нь шүүх хуралдааны журам, уг хуралдаанд зайлшгүй оролцуулбал зохих этгээд, бусад оролцогчдын гаргасан санал хүсэлт, шүүх хуралдааны явцад шийдвэрлэж байгаа асуудлын талаар санал гаргахаас гадна шүүхийн тогтоол, шүүгчийн захирамж үндэслэлгүй, хууль зөрчсөн гэж үзвэл эсэргүүцэл бичдэг.

4. Улсын яллагч нь шүүгдэгчийн үйлдсэн гэмт хэрэгт ял ногдуулахад баримтлах Эрүүгийн хуулийн зүйл, хэсэг, хэргийн байдал, хэрэгтний санаа зорилго, арга, хэлбэр, сэдэлт, гэмт хэрэг үйлдсэн нөхцөл, шалтгаан, хэргийг хөнгөрүүлэх, хүндрүүлэх нөхцөл байдлууд, шүүгдэгчид ногдуулах ялын төрөл, хэмжээ, хорих ял эдлүүлэх дэглэмийн болон бусад асуудлаар дүгнэлтээ шүүхэд гаргадаг.

5. Шүүхийн хэлэлцүүлгээр шүүгдэгч гэм буруугүй болох нь нотлогдсон, эсхүл хэргийг хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтад буцаах шаардлагатай гэж улсын яллагч үзсэн бол ялахаас татгалзаж, саналаа бичгээр гаргана. Энэ нь шүүхээс шүүгдэгчийг цагаатгах буюу хэргийг хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтад буцаах шууд үндэслэл болдог.

6. Төрийн эрх ашгийг хамгаалах шаардлагатай гэж улсын яллагч үзсэн бол иргэний нэхэмжлэл гаргах буюу гаргасан нэхэмжлэлийг дэмжих эрхийг хуулиар эдэлдэг. Түүнчлэн Эрүүгийн хуульд заасан хөнгөн хэргийн хохирогч нь яллагдагчийн эрхшээлд байгаагаас, эсхүл шалтгааны улмаас өөрийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалж чадахгүй тохиолдолд прокурор хэргийг шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэхээр шилжүүлэх эрхтэй байдаг.

Эндээс үзэхэд анхан шатны шүүхийн шүүх хуралдааныг мэтгэлцээний үндсэн дээр явуулах зарчмыг хэрэгжүүлэхэд хамгийн идэвхитэй үүрэг бүхий нэг тал нь улсын яллагч болох нь тодорхой. Нөгөө талаар Эрүүгийн хуульд заасан гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай этгээдийн хэргийг шүүн таслах ажиллагаанд төрийн ашиг сонирхол заавал хөндөгдөх учраас үүнийг төр төлөөлөн оролцдог прокурор гүйцэтгэдэг нь мэдээж билээ.

Анхан шатны шүүхийн шүүн таслах ажиллагааг мэтгэлцээний үндсэн дээр явуулах талаар хуулиар тогтоосон зарчмыг хэрэгжүүлэх бодит боломж мэтгэлцүүлэн шүүх явдал зайлшгүй шаардлагатай эсэх талаар өөрийн бодлоо илэрхийлье.

1. Мэтгэлцэх зарчим нь барууны улс орнуудад сонгодог утга агуулгаараа хэрэгждэг зарчим юм. Гэтэл 1992 онд баталсан шинэ Үндсэн хуулиар манай улс хууль дээдлэх зарчмыг сонгосноороо эх газрын эрх зүйн тогтолцоотой улс орнуудын бүлд хамаарч үндсэндээ хуучин уламжлалаа хадгалж үлдсэн юм.

Эх газрын эрх зүйн бүлд хамаарах улс орнуудад мэтгэлцэх зарчим төдийлөн үйлчилдэггүй болох нь зарим улс орнуудын хууль тогтоомжоос тодорхой харагддаг. Эндээс үзэхэд анхан шатны шүүх хуралдааныг

үйлчилдэггүй улс орнуудад шүүх хуралдааныг мэтгэлцээний үндсэн дээр явуулдаг, шүүх хуралдаанд оролцогчид чөлөөтэй, эрх тэгш мэтгэлцдэг явдал байдгийг ч бид мэдэх билээ. Тэгэхээр мэтгэлцэх зарчмаасаа шүүн таслах ажиллагааг мэтгэлцээний үндсэн дээр явуулах чиг хандлага руу шилжүүлсэн, өөрөөр хэлбэл "хатуу мэтгэлцэх" зарчмаас үзэл баримтлалын хувьд татгалзсан хууль болсон байна гэсэн дүгнэлт хийж болохоор байна.

4.Шүүн таслах ажиллагааг мэтгэлцээний үндсэн дээр явуулах зарчмын талаар анхаарах өөр нэг асуудал нь хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажиллагааны тухай юм. Өнөөдөр манайд Хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын шатанд эрүүгийн хэргийн нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх үүргийг төр дангаараа өөр хэнтэй ч хуваалцахгүйгээр хэрэгжүүлж байгаа, өөрөөр хэлбэл хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажиллагааны явцад ямар ч мэтгэлцээний тухай болон мэтгэлцээний үндсэн дээр явуулах тухай яриа огт байхгүй байгаа явдал юм. Харин гагцхүү хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажиллагааг хуулийн хүрээнд явуулах, хууль зөрчүүлэхгүй байлгах шаардлагын үүднээс өмгөөллийн болон эрх зүйн туслалцааг Эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаанд оролцогчдод үзүүлж байгаа нь мэтгэлцээнтэй холбоогүй юм.

Хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажиллагааг зөвхөн төр, түүнийг төлөөлсөн байгууллага, албан тушаалтнууд эрхэлж байгаа тохиолдолд гэв гэнэтхэн шүүх хуралдааныг мэтгэлцэх үндсэн дээр явуулна гэдэг нь хир зэрэг оновчтой хувилбар байх юм бол гэсэн эргэлзээ байна. Хэргийн бодит үнэн нь зөвхөн шүүх хуралдааны мэтгэлцээний эцсийн үр дүнд тодрох уу, эсхүл хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажиллагааны бодит үр дүн үү гэдэг асуудал бас л үзэл баримтлалын шинжтэй асуудал юм. Миний хувьд хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагааны явцад хэргийн бодит үр дүн ихэнх тохиолдолд тодордог гэдэгтэй санал нэг байна. Иймээс шүүн таслах ажиллагааг мэтгэлцүүлэн шүүсэн, эсхүл байцаан шүүсэн эсэхээс үл хамааран шүүх хуралдаан хуульд заасан үндэслэл журмынхаа дагуу явагдаж шүүх, шүүгч прокурор, өмгөөлөгч болон бусад оролцогчдын оролцоотойгоор шүүхээс эцсийн шийдвэр гаргах нь мэдээжийн зүйл билээ.

Даяарчлалын эрин үед эрх зүйн бүлгүүдийн сонгодог хэлбэрүүдээс мэтгэлцээнийг хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж үзвэл сонгодог утгаар нь яллах өмгөөлөх талуудын чиг үүргийг туйлын тодорхой болгож хуульчлан тогтоох, шүүхийн мэтгэлцээнд хөндлөнгийн шинжтэй байж хууль хэрэглэдэг болгох нь зүйтэй. Үндсэн хуулиараа сонгож авсан замаараа явна гэвэл мэтгэлцээнийг зарчим болгон авсан үзэл баримтлалаасаа татгалзаж, шүүн таслах ажиллагааг тэгш эрх бүхий талуудын мэтгэлцээний үндсэн дээр явуулдаг байх явдлыг зарчмын хувьд бий, үйл ажиллагааны хувьд хүлээн зөвшөөрөх нь зүйтэй байна гэсэн саналтай байна.

Тухайн улсын нутаг дэвсгэр дээр шүүн таслах ажиглалаанд байнга оролцох хуульч нь тухайн мужийн бар-ын холбооны гишүүний таслах шаардлагад хамрах ёстой бөгөөд энэ нь тухайн бар-ын холбооны таслах

Угний зэрэгцээ шүүн, нэрлэгддэг ажиглагч байгаа хуульчдад мөн тавигддаг. Ниймээс бар-ын холбоо гэдэг бол хуульч мэргэжилтнээс өөрийн ажил үүрэг, олон нийтийн дунд биеийнх буюу олж байгаа төрийн бус байгууллага юм. Энэ нь олон нийтээс (public) санхүүгийн аливаа зэрэгцээ шаардлагатай бөгөөд бар-ын холбооны гишүүдээс хувийн жамбаар жил бүр төлөх татавараар бүрэн санхүүжигддэг.

Хүхэжигддэг улсуудад энэхүү мэргэжлийн гишүүн тодорхойлогч үйлдвэр гүйцэтгэдэг. Бар-ын шалгалтыг өрсөн эгээр хуульчид нь ёс зүйн хэмжээ, насаа байгуулах үүснэгтийн, аргуулал мэтнийн, арга хэрхэвч зүйлсийг тохиргооноос хуульч мэргэжлийнхэн эрх олж авдаг. Түүнчлэн шүүн таслах ажиглалаанд оролцох эрхтэй байхын тулд бар-ын холбооны гишүүн байх ёстой.

Энэхүү систем нь тухайн улсын дээр шүүхээс шүүн таслах ажиглалааа өөрчлөх, журмыг тогтоож мөн өөрчлөх нэрт лиценз олгох мөхөм, түүний эрх мэтнийн байгууллагад тавьж байгаа нөхцөл байдлыг хамгааж жижигхэн байгууллагад эрх олгох байх болох юм.

Бар-ын нэгдсэн холбоо гэдэг нь тухайн муж улсын гишүүний шүүн таслах ажиглалаанд оролцох эрх олгох буюу лиценз олгох зохион байгуулалтын бүтэц юм. Үүний үндсэн гол элемент нь тухайн улсын нутаг дэвсгэр дээр хуульч мэргэжлээр ажиглах хүсэлтэй бүх хуульч мэргэжилтнээс голд бүрэн таслах шаардлагад хамрагддаг бөгөөд бар-ын холбооны гишүүнээр шаардлагад хамрагддаг.

АНУ-ын Азид эрх зүйн институтын захирал Жой Спирок /Тоёасын Веланд хууль зүйн их сургууль/

Тайлбар: АНУ-д "Бар"-ын систем гэж байдаг. Энэ нь хуулийн сургууль төсөвд тодорхой хугацаанд ажилласны дараа "Бар"-ын гэх тусгай талгалт өгөөд тэнгсэн нь мэргэжлийн хуульч боддог талгуур эзлүүлт юм. Хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор Г.Совд.

/Монголын хуульчдад загвар болгох нь/

БАРЫН НЭГДСЭН ХОЛБООНЫ
ҮНДСЭН ШИНЖ ЧАНААР

аливаа хэлбэр, журмын дагуу уг үйл ажиллагааг эрхэлж болох боловч тухайн муж улсын Барын холбооны жилийн татварыг зайлшгүй төлөх үүрэгтэй байдаг.

Тодорхой хэрэг шийдвэрлэхэд өмгөөлөгчөөр оролцох эсвэл нэг удаагийн ажил үйлчилгээ үзүүлэх хүсэлтэй гадаадын хуульч мэргэжилтэн нь тухайн шүүхэд өргөдөл гаргах журмаар хязгаарлагдмал эрхтэйгээр /хэрэг бүхэн дээр энэ журмыг баримтлах/ оролцож болох боловч тухайн улсын зохих эрх бүхий өмгөөлөгчтэй хамтран оролцох шаардлага бас тавигддаг юм.

Энэхүү хязгаарлагдмал өмгөөллийн үйл ажиллагаа нь гадаадын хуульчийг тухайн улсын Бар-ын холбооны гишүүн байхыг шаарддаггүй ч өөр ямар нэг муж улсын шүүхийн шүүн таслах ажиллагаанд оролцох эрх олж авсан байхыг шаарддаг. Бар-ын нэгдсэн холбоо нь энэ утгаараа тухайн муж улсын нутаг дэвсгэрийн хүрээнд шүүн таслах ажиллагаанд оролцох үйл ажиллагааг зохицуулдаг хаалттай систем юм.

Үндсэн элементүүд нь:

1. Үндсэн хууль буюу өөр хууль тогтоомжоор Дээд шүүхэд тухайн муж улсын Бар-ын холбоонд гишүүнээр элсэх болон үйл ажиллагаанд нь хяналт тавих бүрэн эрх олгогдсон байх.

2. Шүүх нь Бар-ын холбоонд элсэх стандартыг тогтоох үүрэг хариуцлагыг хүлээж түүгээрээ хэнийг "Өмгөөлөгч" буюу хууль зүйн үйл ажиллагаа явуулах эрх бүхий хүн гэх асуудал дээр хяналт тавих.

3. Шүүхээс шүүн таслах ажиллагаанд оролцоход баримтлах дүрэм, журам тогтоох.

4. Шүүх нь шүүхийн байгууллагын үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах.

5. Шүүхээс өмгөөлөгчийн сахилгын дүрмийг батлан гаргаж, ёс зүйн болон мэргэжлийн стандартыг тогтоох.

6. Шүүх нь өмгөөлөгч, шүүгч нарын сахилгын хэргийг хэлэлцэн шийдвэрлэх.

7. Өмгөөлөгч бүр Бар-ын нэгдсэн холбооны гишүүн байх.

Техас муж улсын хувьд түүхэн уламжлалтай нэг онцлог шинж байдаг бөгөөд энэ нь шүүгчээр ажиллах хэн боловч хамгийн доод шатны шүүхийн болон Эе эвийн шүүхийн өмгөөлөгчдийн холбооны гишүүн байх шаардлага юм.

Эрх мэдлийн тэнцвэртэй байдал

Өмгөөлөгчдийн мэргэжлийн түвшинг тодорхойлж, лиценз олгох системийг шүүхээс тогтоож хэрэгжүүлэхдээ төрөл бүрийн арга замыг хэрэглэж болдог. Түүнчлэн, Засгийн газар нь аливаа төрийн байгууллага, тэр ч байтугай шүүх эрх мэдлийн үйл ажиллагаанд шүүх эрх мэдэлтэй эрх мэдлээ хуваалцах тун дургүй байдаг. Тийм ч учраас шүүх эрх мэдэл өөрөө засаглалын нэн хүчтэй салбар болж бүрэлдэх хүртэл хууль тогтоогч нь /Үндсэн хуулиар хориглоогүй бол/ шүүхэд шүүн таслах үйл ажиллагаа явуулах журам, шүүн таслах ажиллагаанд оролцох зөвшөөрлийн лицензи олгох, түүнийг хасах шалгуур, шаардлагуудыг шүүхэд шууд тулган тогтоох

нэгдсэн системийн үйл ажиллагаа нь зохих ёсоор явагддаг, үнэнч шударга эрх зүйн системийг бүрдүүлэхэд чиглэгдэх ёстой билээ.

ТЕХАС МУЖ УЛСЫН БАР-ЫН ХУУЛЬ

Техас муж улсын одоогийн хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа Бар-ын хууль нь Засгийн газрын хууль зүйн салбар дахь захиргааны агентлаг бөгөөд төрийн бус, олон нийтийн үүсгэл санаачилгын байгууллага юм. Энэхүү хууль нь шүүх эрх мэдлийн байгууллагуудаас Үндсэн хуулиар олгогдсон шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг нь зохицуулахад чиглэгддэг. Дээд шүүх нь муж улсын Бар-ын холбооны үйл ажиллагаанд хяналт тавих үүрэг хүлээдэг. /Tex. Gov't Code, 81.011/.

Мөн хууль нь муж улсын Бар-ын холбооны үйл ажиллагаа нь хуульч мэргэжилтнээс олон нийтийн өмнө хүлээх үүрэг, хариуцлагаа зохих ёсоор биелүүлэх явдлыг хангахад үйл ажиллагаа чиглэгдэх ёстойг тусгайлан зааж өгчээ. Энэ зорилгыг дараах байдлаар хуульчилжээ:

1. шүүхээс шүүн таслах үйл ажиллагааны чанарыг дээшлүүлэхэд чиглүүлэх;
2. олон нийтэд үзүүлэх эрх зүйн үйлчилгээний чанар ба үүнд хуульчдын гүйцэтгэх үүрэг, хариуцлагыг дээшлүүлэх;
3. шүүн таслах ажиллагаанд оролцож буй хуульчдын шударга байдал, ур чадварыг дээшлүүлж, зохих түвшинд байлгах, олон нийтийн итгэл найдварыг хүлээж ёс зүйн хэм хэмжээтэй байхад сургах;
4. муж улсын Бар-ын холбооны гишүүдийг мэргэжлийн зохих хэлбэрийн үйлчилгээгээр хангах;
5. орон нутгийн Бар-ын холбоодыг бүрэлдэн тогтох, үйл ажиллагаанд нь дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх;
6. шүүн таслах үйл ажиллагаа явуулахад хамааралтай эрх зүйн шинжлэх ухаан, эрх зүйн шинэчлэл, Бар-ын холбоо олон нийтийн харилцааны асуудлаар чуулга, уулзалт, ярилцлага зохион байгуулах;
7. хуулийн 6 дугаар дэд бүлэгт заасан асуудалтай холбогдолтой мэдээллийг /Tex. Gov't Code, 81.012/ хэвлэн нийтлүүлэх асуудал зэрэг болно.

Муж улсын Бар-ын холбооны хуульд заасны дагуу Дээд шүүх нь олон жилийн турш Муж улсын бар-ын холбооны дүрэм, журмыг тогтоож ирсэн. Үүнд: Мэргэжлийн ёс зүйн дүрэм /өмгөөлөгчдийн/, Сахилгын шийтгэл хүлээлгэх дүрэм, ба Үндсэн хуульд заасан эрх хэмжээний дагуу Шүүгчдийн ёс зүйн дүрэм. Муж улсын нэрийн өмнөөс хуульчдад лиценз олгох үүргээ Дээд шүүхээс биелүүлэхэд нь туслалцаа үзүүлэх үүднээс хууль тогтоогч Хуульчдаас шалгалт авах зөвлөлийг бий болгосон. Энэ зөвлөл нь Дээд шүүхээс тогтоосон мэргэшлийн шаардлага, шалгуурыг хангасан, Дээд шүүхээс томилогдох 9 өмгөөлөгчдөөс бүрдэнэ. /Tex. Gov. Code, 82.01/

Мөн хуулиар хуульчдаас шалгалт авах эрх хэмжээ, шалгалтын журам тогтоох эрхийг Дээд шүүхэд тусгайлан олгосон байдаг. /Tex. Gov. Code, 82.02/

Зохион байгуулалттай Бар-ын системийн үр ашиг

Зохион байгуулалт бүхий Бар-ын системийн үр ашиг нь өмгөөлөгчдийн дунд өрсөлдөөнийг өрнүүлж, хуульч мэргэжлээр ажиллахыг хүсэгчдэд хүлээлгэх итгэлийг бий болгодогт оршдог. Мөн энэ нь хуульч мэргэжлийн нэр хүндийг өргөж, мэдлэг, мэргэшлээ дээшлүүлэн мэргэжлээрээ ажиллаж чадсан тэр хүн л жинхэнэ хуульч байх шаардлагад тохирдог. Энэ нь үнэхээр хууль тогтоогчийн адил хууль тогтоох, тайлбарлах, хууль тогтоогчид зөвлөх чадвар бүхий практикийн хуульчдыг бий болгоход чиглэдэг. Бар-ын нэгдсэн холбоо нь мэргэжлээрээ ажиллаж байгаа хуульчдад нэгдсэн шаардлага тавьж, гишүүд нь бүгд ёс зүйн ижил хэв хэмжээ, нэг мөр практикийг даган мөрдөж буйн баталгааг бий болгодог.

Энэ нь мэргэжлээрээ ажиллах, шүүн таслах ажиллагаанд оролцохын тулд Бар-ын холбооны гишүүн байхыг шаарддагаар дамжин хэрэгжинэ. Итгэл хүлээгээгүй болон ёс зүйн дутагдал гаргасан гомдол гарсан үндэслэлээр Бар-ын холбооны гишүүний эдлэх давуу эрхийг алдах, үйл ажиллагаа явуулах эрхээ хасуулах, орлогын эх үүсвэргүй болох зэрэг үр дагавраар мөн адил хэрэгждэг гэж хэлж болно. Техас муж улсын Бар-ын нэгдсэн холбоо нь 1939 онд хууль тогтоогчоос Муж Улсын Бар-ын хуулийг батлан гаргаснаас хойш өнөөдрийг хүртэл муж улсын шүүх эрх мэдлийн салбарын захиргааны агентлаг хэлбэрээр үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Энэ нь Техас муж улсын Шүүхийн зөвлөл ба Шүүхийн захиргааны байгууллагын хамтарсан үүрэг юм.

МОНГОЛ УЛСЫН БАР-ЫН НЭГДСЭН ТОГТОЛЦОО

Монгол улсын хувьд Бар-ын холбоо байгуулснаас гарах үр, ашиг нь Монгол Улс бүрэн чөлөөт өрсөлдөөнт зах зээл рүү шилжин орж байгаа, иргэд хооронд үүсэх хэрэг, маргааны тоо улам бүр өсөн нэмэгдэж байгаатай уялдах болно. Хяналттай системтэй, социалист зах зээлийн эдийн засгийн үед маргагч талууд нь үйлдвэрлэл, худалдааны зүйлийг өмчлөх эрхгүй байдгаас үүдэн маргааныг төрөөс зохицуулах үүрэг нь маш бага юм. Үйлдвэрлэлийн хэрэгслэл төрийн хяалтаас гарч хувийн эзэмшилд шилжих тэр хэрээр эдгээр зүйлсийг хэрэглэж ашиглах талаарх маргаан зайлшгүй үүсэн гарч ирдэг. Үүнээс уялдан эдгээр маргааныг тайван замаар шийдвэрлэх механизмыг яаралтай бий болгох хэрэгцээ үүсдэг билээ. Шүүх, захиргааны журам, арбитра, зуучлалын байгууллага ба өмгөөлөгч, тусгай сургалтанд хамрагдсан логик сэтгэлгээ сайтай хүмүүс зэрэг талуудын ашиг сонирхлыг хамгаалан маргаан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцох хүмүүс зэрэг бүх арга, механизмууд шаадлагатай болно.

Энэ бүх асуудлыг өөрийн цаг үедээ шийдвэрлэхэд, АНУ-ын Үндсэн хуулийг боловсруулагчид ба дээр үеийн төрийн зүтгэлтнүүдийн дийлэнхи хэсэг нь хуульчид байснаараа АНУ азтай байсан гэж хэлж болно. АНУ-ыг үндэслэгч эцгүүд Үндсэн хуулийн зүрх нь чөлөөт зах зээл гэж үзсэн билээ. Энэхүү систем нь Америкийн үндэстний тогтвортой байдлын үндэс суурь болж үйлдвэрлэлийн хэрэгсэл ба өмчийг хувийн өмч гэж үзсэн энэ байр суурь ба гэрээний эрхийг Америкийн ард түмний эрх гэж хүлээн зөвшөөрсөн билээ. Үүнтэй ижил үзэл баримтлал нь 1992 онд Монгол Улс шинэ үндсэн хууль батлагдан гарснаар 70 жилийн турш ноёрхож байсан

коммунист ситемийн нөлөөн дор үүсч байгаагүй шинэ асуудлуудыг үүсгэн гаргаж байна.

Зах зээлийн эдийн засагт хуульчид хэрэгцээтэй байх тухай гурван үндэслэл

Орчин үеийн улс үндэстний хувьд шүүгч, төрийн захиргааны түшмэл, өмгөөлөгч ба гэмт хэрэгтнийг мөрдөн шалгаххаас өөр бас хуульчдын үйлчилгээ шаарддаг гурван гол салбар байдаг. Энэ нь:

1. Хувь этгээдийн гэрээ /байгуулах ба хэрэгжүүлэх/ Өмч ба үйлдвэрлэлийн бусад хэрэгслэлийг хувьд өмчлөх явдал өсөн нэмэгдэхийн хэрээр зах зээлийн зах зээлийн зохицуултанд орж буй улс үндэстний хувьд хувь этгээдийн гэрээний эрх зүйн зохицуулалтыг бүрэлдүүлэн бий болгох шаардлага урган гардаг. Гэрээний олонхи төрлийг хуульчилж болох хэлий ч боловч хууль тогтооцоос төсөөлж барахгүй олон төрлийн гэрээг иргэд байгуулж, үүнийг хамгаалах аргуудыг сэддэгтэй уялдан шүүхийн шийдвэрийг даган энэ хууль тогтоомж нь байнга хөдлөн хөгжиж байдаг. Энэ бол маргалдагч талуудыг шүүхэд төлөөлж асуудлыг хуулийн хүрээ, рамканд оруулан шийдвэр гаргахад нь шүүгчдийг аргачлалаар хангах өмгөөлөгчийн үйл ажиллагаа билээ. Гэрээний хэрэглээ ийнхүү өсөх нь хуульчдаас гэрээ байгуулах, гэрээг зөрчихөөс хамгаалах, үр дагаврыг шалгаж хянахад өмгөөлөгчийн хувьд туслалцаа үзүүлэх буюу шүүгчийн суудлаас шийдвэрлэх зэрэг үйлчилгээ үзүүлэхийг шаарддаг юм.
2. Хувиараа өмчлөх ба ашиглах, өмчлөх эрхийг шилжүүлэх. Үл хөдлөх ба бусад эд хөрөнгө өмчлөх үйл явц өсөхтэй уялдан үүнийг ашиглах, өмчлөх эрхийг шилжүүлэхтэй тухай хууль тогтоомж, түүний дотор үл хөдлөх ба бусад эд хөрөнгийн бүртгэлийн системийн шаардлага гарч ирэх бөгөөд үүнд мөн хуульчдын үйлчилгээ хэрэгтэй билээ. Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулиар хувийн өмчийн энэ эрхийг эрхийг хангаж өгсөн хэдий ч хууль тогтоомж, шүүхийн үйл ажиллагаа нь энэ үзэл баримтлалыг бодитойгоор хэрэгжүүлэх нэн ялангуяа төрөөс зөвшөөрөл олгодог, өмчөө худалдах асуудал өөрөөр хэлбэл төрийн өмчийг хянах, өмчлөх эрхээ хязгаарлах асуудлыг бодитойгоор хэрэгжүүлэх боломжийг үнэн бодитойгоор бүрдүүлэх асуудал гарч ирдэг. Энэ бүх шинэ мэргэшилд зохих ёсоор бэлтгэгдсэн, үр чадвар эзэмшсэн хуульч мэргэжилтэнгүйгээр хувийн өмчийн ямар ч систем оршин тогтнох бололцоогүй байдаг. Эс тэгвэл энэхүү систем нь эмх замбараагүй байдлыг үүсгэн төрийн албан тушаалтнуудын хээл хахуулийг хөхүүлэн хохирол үүсгэх нөхцөл байдал зайлшгүй үүсгэдэг.
3. Гэм хорын асуудлыг шийдвэрлэх нь. Чөлөөт зах зээлийн үр дүн буюу түүнээс үүсэн гарах гуравдахь гол салбар нь санаатай буюу болгоомжгүй үйлдэл, эс үйлдэл, мөн хууль бус үйлдлээс үүсэн гарах гэм хор учруулснаас гарах хариуцлагын асуудлыг асуудлыг шийдвэрлэх ажиллагаа байдаг. Хяналтын тогтолцоотой эдийн засагт дээрх үйлдэл, эс үйлдлээс үүсэн гарах хариуцлагыг ерөнхийдөө эрүүгийн эрх зүйгээр шийдвэрлэдэг. Хувийн өмчийн үзэл

баримтлалгүйн дотор оюуны өмчийн эрх бий болсноор бусад этгээдийн гэм хор учруулах үйлдэл, эс үйлдлээс эрх чөлөөтэй байх, санаатай буюу болгоомжгүй үйлдэл, эс үйлдэл, мөн хууль бус үйлдлээс учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрхийн онол маш түргэн бүрэлдэж үүсдэг. Дахин дурдахад, үүнтэй уялдан гэм хорын маргаан, нэхэмжлэлийг маргааныг шалгах, зөвлөлгөө өгөх, төлөөлөх хуульч мэргэжилтний хэрэгцээ шаардлага маш түргэн өсч ирдэг. Эдгээр маргааныг шийдвэрлэх төрийн тогтолцоог бүрдүүлэх нь амархан боловч энд зохих ёсоор сургалтанд хамрагдсан өмгөөлөгч, хуульч мэргэжилтний хэрэгцээ нь одоо оршин тогтнож байгаа хүнд суртлын механизмд зайлшгүй хэрэгтэй билээ. Чөлөөт зах зээлийн системийн эдгээр үндсэн шаардлага нь зохих ёсоор сургагдсан хуульч мэргэжилтний хэрэгцээ шаардлагын үндэслэл нь болж байна. Үүнд: Гэрээний эрх зүйн асуудал, өмчийн асуудал ба гэм хорын хариуцлага.

Хуулийг боловсронгуй болгох асуудал

Хамгийн наад зах нь дээр дурдсан эрх зүйн гурван гол салбар нь засгийн газар үүнийг хүсч байгаа эсэхээс үл шалтгаалан үүсэн хөгждөг. Засгийн газраас үүнийг зохицуулалт хийж болох боловч энэ нь эдийн засаг дахь хувьчлалын шууд үр дүнтэй шууд уялддаг билээ. Бэлтгэл бүхий улс үндэстэн үүнийг чөлөөт зах зээлийг нийгмийг цэцэглэн хөгжүүлэх нэг хэрэгсэл болгон ашигладаг.

Хуульч мэргэжилтэн бол энд хууль эрх зүйн "усан үзмийн талбай дахь ажилтан" гэсэн үг. Тэд төрөөс үр суулгуулахын тулд талбайд мөр гарган борлуулах ажил гүйцэтгэх шарны үүрэг гүйцэтгэнэ гэсэн үг. Гэхдээ хуульч мэргэжилтний ажлын үр дүн нь төр захиргааны байгууллага ажилтан, шүүх, болон бусад байгууллагын заавар удирдамжаас хамаарч болох боловч иргэдийн эрх, үүргийн шинэ үзэл баримтлалыг хөгжүүлэлгүйгээр нийгмийн хөгжил ахин дэвшинэ гэж төсөөлөх аргагүй. Хуульч мэргэжилтэн нь энд чөлөөт зах зээлийн эдийн засагт энэ нийгэмд сургалт мэдлэгээр дамжуулан бизнесийн практикийг хөгжүүлэх, хувь этгээдийн эрх үүргийг таньж, хүлээн зөвшөөрөхөд удирдан чиглүүлэгч нь болдог.

Бизнес эрхлэгч нь мөнгөтэй, бүтээлч санаачилгатай, үйлдвэрлэл удирдан явуулах, бараа, таваар бүтээн гаргах эрх мэдэлтэй байж болно, гэхдээ маргаан үүсэн гарах тохиолдолд хуульч мэргэжилтэн нь үүнийг тайван замаар шийдвэрлэхэд удирдан чиглүүлэх ёстой.

Ийнхүү зохион байгуулалттай Бар-нь зах зээлийн систем бүрэлдэн бий болж тогтноход маш чухал нөлөө бүхий хууль эрх системийг боловсронгуй болгох салшгүй хэсэг мөн. Бар-ын нэгдсэн холбоо нь зохион байгуулалттай бар-ын системийн маш оновчтой хэлбэр болдог. Энэ нь хуульч мэргэжилтнийг ажиллуулах системийг бүрдүүлэн бий болгох, хөгжүүлэх механизмаар хангаж өгдөг. Бар-ын ямар ч холбоо нь практикийн хуульчдын дунд өрсөлдөөн бий болгож, мэргэжлээ дээшлүүлэхийг шаардаж, үнэнч шударга байдлыг дээшлүүлж шударга бус болон итгэл алдах байдлыг цээрлүүлдэг. Бар-ын нэгдсэн холбооны үзэл баримтлал нь бүх шүүгч, өмгөөлөгч ба прокурорыг Бар-ын холбооны гишүүн байхыг шаардахаас гадна холбооны дүрэм, журам, ба ёс зүйн дүрэмд

захирагдахыг шаарддаг. Энэ бүхэн нь хууль тогтоогчоос тависан зорилго бүхий хүчин чармайлыг нэгдмэл, нягтралтай, зохионб байгуулалатанд оруулдаг билээ. Үүнээс өөр хэлбэрийн дурын байгууллага байж болохыг үгүйсгэхгүй хэдий ч энэхүү системтэй адилхан ажиллаж чаддаггүй билээ.

АНУ-ын Холбооны Бар-ын систем

Эдгээр тайлбар, саналуудыг Монголын хуульч мэргэжилтнийг нэгтгэн зохион байгуулах нэгдмэл Бар-ын системийн хэрэгцээг тодрохойлох асуудлыг үүсгэх зорилготой гаргасан юм. Энд АНУ-ын Бар-ын холбоонд байгаа асуудлуудыг бүгдийг хөндөж чадаагүй хэдий ч АНУ болоод нэгдмэл үндэстэн биш хэдий ч шүүхийн нэгдсэн тогтолцоотой орнуудад адилхан тохиолдож болох асуудлуудыг тусгалаа.

Монгол улсад өмгөөлөгчдийг мэргэжлийн хувьд удирдан зохион байгуулах байгууллага хэрэгцээ улам өсч байгаа нь харагдаж байна. АНУ-ын холбооны шүүхийн систем нь 50 муж улсын шүүхийн системээр ялгагддагийн нэг адил хуульч мэргэжлээр ажиллах зөвшөөрөл олгох систем нь мөн муж улс бүрийн шүүхээс тогтоосон журмын дагуу явагддаг. Жишээлбэл Техас муж улсын хойд дүүргийн шүүхээс олгосон зөвшөөрлийн дагуу зөвхөн тэр нутаг дэвсгэрийн хүрээнд хуульч мэргэжлээр ажиллахыг зөвшөөрдөг бол холбооны тав дахь тойргийн давж заалдах шатны шүүхээс олгосон зөвшөөрлийн дагуу тэр шүүхийн тойрогт л үйл ажиллагаа явуулахыг зөвшөөрдөг.

Гэхдээ энэ бүх зөвшөөрөл нь муж улсын дээд шатны шүүхэд шалгалт өгснөөр олгогддог. Тийм ч учраас АНУ-ын холбооны шүүх нь өөрийн гэсэн Бар-ын нэгдсэн холбоо байхгүйн улмаас холбооны шүүхийн шатанд үйл ажиллагаа явуулахын тулд ямар нэг муж улсын газар нутаг дээр шүүн таслах ажиллагаа явуулах зөвшөөрөл авсан байхыг шаарддаг. Энэхүү шаардлага нь холбооны зохих шатны шүүхэд өмгөөлөх үйл ажиллагаанд оролцохын тулд тэр шүүхээс тавих шаардлагыг хангасны үндсэн дээр зөвшөөрөл авах шаардлагатай харилцан шүтэлцэж холбооны засгийн газрын зүгээс өмгөөлөгчдийн үйл ажиллагаанд тавих хяналтын механизмыг бүрдүүлдэг юм. Олон муж улсуудад хуульч мэргэжлийн үйл ажиллагаа явуулах зөвшөөрөл ба лиценз авахын тулд Бар-ын холбооны гишүүнчлэлийг шаарддаг. Энэхүү Бар-ын холбооны гишүүнчлэлийг заавал шаарддаг практик нь холбооны шүүхээс өмгөөлөгчдийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих боломжийг олгодог юм.

Дүгнэлт

Нэг үндэстнээс бүрдсэн гэж хэлж болох бүтэцтэй, нэгдмэл ганц шүүхийн тогтолцоотой Монгол улсад хуульч мэргэжлээр ажиллах хүсэл сонирхолтой хэн бүхэн заавал нэгдэж түүнд харъяалагдаж байхыг шаардсан Бар-ын нэгдмэл тогтолцоог бүрдүүлэх нь Монгол улсын иргэдийн эрх чөлөөг хадгалан хамгаалахад тус дэм болох хамгийн төгс систем байх юм. Өнөөдийн байдлаар Монгол Улс өмгөөлөгчдийн үйл ажиллагааг зохицуулах нэгдсэн буюу зохион байгуулалттай тогтолцоо нь зах зээлийн өрсөлдөөнт нийгэмд маш чухал ач холбогдолтой гэдгийг анхаарах хэрэгтэй.

Зохион байгуулалтгүй тогтолцоо нь хүнд суртлын систем, нэн ялангуяа засгийн газрын хууль зүйн асуудлын хүрээнд байх нь нь зохимжгүй. Хэрэв хүн өөрийн амьдралыг удирдан зохион байгуулах эрх чөлөөтэй бол мөн алдаа хийх эрх чөлөөг бас эдлэх ёстой. Энэүү гэм буруугийн болгоомжгүй хэлбэр, гэрээний зөрчил, хүсэн хүлээж байсан зүйлээ буруугаар төсөөлөх зэргээс үүсэн гарах энэхүү салбарт л хуульч мэргэжилтний хэрэгцээ маш их байдаг. Хуульч мэргэжилтэн нь олон төрлийн үйлчилгээ үзүүлдэг бөгөөд тэд нар нэн ялангуяа маргаан үүсэхээс урьдчилан сэргийлэх асуудлыг урьдчилан харж энэхүү гарч болох асуудлыг тайван замаар шийдвэрлэх үүднээс туслалцаа үзүүлэхийн тулд ажилладаг. Эдгээр өмгөөлөгч, хуульчдыг үндэсний хэмжээнд зохион байгуулж стандарттай сургалт явуулах нь шүүхийн үйл ажиллагааг системтэй болгоход нэн чухал ач холбогдолтой байдаг.

Монгол улс нь өөрийн шүүхийн тогтолцоог хуульчдыг сургах, тэдэнд багшлах болон хуульч мэргэжлээр ажиллах эрх олгох системтэй болгож чадсанаар гарах үр дүн нь маш тааламжтай бөгөөд хэрэгтэй байх болно. Шүүхийн систем нь "Хууль дээдлэх" зарчмыг даган мөрдсөнөөр иргэний үндсэн эрх чөлөөг эдлэх орчинг жинхэнээр бүрдүүлэх юм. Ийм ч учраас албан ёсны Бар-ын гишүүнчлэл, мэргэжил дээшлүүлэх сургалтанд жил бүр хамрагдах шаардлага бий болгон шүүгч, өмгөөлөгч нарын ёс зүйн хатуу хэм хэмжээтэй дүрэмтэй байх нь Монгол Улсад хууль дээдлэх ёсыг Засгийн газар болон иргэд нь ховулаа хүндэлдэг болгох маш чухал нөлөөтэй зүйл болох билээ.

Ашигласан материал

- *Техас муж улсын Бар-ын хууль*
- *Техас муж улсын хуульчийн мэргэжлийн ёс зүйн дүрэм*
- *Техас муж улсын өмгөөлөгчдийн сахилгын дүрэм*
- *Мэргэжлийн хорооны дүрэм*
- *Шүүгчийн ёс зүйн дүрэм*

НОТАРИАТ ИРГЭНИЙ ЭРХИЙГ ХАМГААЛДАГ

*Монголын Нотариатчдын танхимын
мэдээллийн албаны ажилтан П.Отгонжаргал*

Монгол улсын шинэ үндсэн хуулийн хүрээнд 1997 оны 5 дугаар сард Монгол Улсын Нотариатын тухай хууль батлагдан гарч, 2002 онд эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөрийн дагуу Иргэний хууль, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, Нотариатын тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хууль зэрэг шүүх эрх мэдлийн болон хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаатай холбогдсон олон хуулиуд батлагдан 2002 оны 9 дүгээр сарын 1-нээс хэрэгжиж эхэлснээр нотариатч, нотариатчийн үүрэг гүйцэтгэгчийн эрх хэмжээ ажлын ачаалал, үйлчилгээний төрөл, хамрах хүрээ өргөжиж нотариатын байгууллагын ач холбогдол улам ихэсч байна.

Нотариатч нар үйл ажиллагаагаа уялдуулан зохицуулах үүднээс 1997 оноос Төрийн бус байгууллага болох Нотариатчдын танхимыг зохион байгуулан ажиллаад 7 жилийн нүүр үзэж байгаа бөгөөд энэ нь нотариатчдын удирдах дээд байгууллага юм. Иргэд, байгууллага аль нь ч Нотариатын байгууллага, нотариатчийн талаарх санал, хүсэлт, гомдлоо дээрх байгууллагад гарган шийдвэрлүүлэх боломжтой.

Нотариатч бол төрөөс тогтоосон журмын дагуу нотариатын үйлдэл хийх эрх бүхий этгээд байдаг. Нотариатчийн чиг үүрэг өнөөгийн нөхцөлд бие даасан шинжтэй болсон нь түүний оролцоотойгоор бүрдүүлсэн баримт бичиг хүлээн зөвшөөрөгдөж, нотлох баримтын болон түүнийг гүйцэтгүүлэх хууль зүйн хүчин чадлыг бүрэн агуулж, нийтийн итгэл хүлээх болсонтой холбоотой юм.

Нотариатч нь бидний өнөөгийн амьдарч буй нийгэм дэх өмчийн харилцаанд голлох үүрэгтэй оролцдог бөгөөд нотариатын үйлдэл хийх явцад гэрээ, хэлцлийн утга агуулга түүний улмаас үүсэх үр дагавар тэдгээр нь хууль тогтоомжтой нийцэж буй эсэхийг тайлбарлан таниулж, иргэдийн хууль зүйн мэдлэгийг дээшлүүлэхэд тус дөхөм болох ажлуудыг хийж, гүйцэтгэж байдаг.

Тиймээс нотариат нь бичиг баримтад тавигдах нийтлэг шаардлага хангасан бичиг баримтыг тогтоосон журмын дагуу гэрчлэх үйлчилгээг үзүүлдэг.

Бичиг баримтад тавигдах нийтлэг шаардлага хангасан бичиг баримт гэдэг нь: Засваргүй, гаргацтай, баллаагүй, зохих гарын үсэг зурагдаж, тамга тэмдэг дарагдсан, тухайн бичиг баримтад шаардлагатай бусад материал бүрэн бүрдсэн байхыг хэлнэ.

Нотариатч байхгүй газар түүнийг орлон нотариатчийн үүрэг гүйцэтгэгч ажиллах бөгөөд энэ нь дотоодод нотариатын үйл ажиллагааг тусгай зөвшөөрлийн үндсэн дээр хавсран эрхэлж байгаа сум, дүүргийн Засаг даргын тамгын газрын ажилтан, гадаадад Монгол улсын дипломат төлөөлөгчийн болон Консулын газрыг хэлнэ.

Монголын Нотариатчдын танхим нь Нотариатчдын танхимаас мэргэжлийн өндөр түвшинд зохион байгуулдаг сонгон шалгаруулалтанд орж тэнцсэн, мэргэжлийн хуульчдыг нэгтгэсэн гишүүддээ үйлчилдэг төрийн бус байгууллага юм.

Монголын Нотариатчдын танхим нь Улаанбаатар хотод байрладаг бөгөөд түүний салбар нь Монгол Улсын бүх аймаг, хотуудад үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Өнөөдөр Монголын Нотариатчдын Танхимын гишүүн нийт 149 нотариатч ажиллаж байгаагаас Улаанбаатар хотод 89 нотариатч, орон нутагт 60 нотариатч ажиллан байнгын үйл ажиллагаа эрхэлдэг.

Нотариатчдын танхимын эрх барих дээд байгууллага нь Нотариатчдын танхимын бүх гишүүдийн хурал юм. Уг хурлыг жилд нэг удаа зохион байгуулах бөгөөд энэ оны ээлжит хурлыг 2003 оны 9 дүгээр сард зохион байгуулахаар бэлтгэл ажлыг хангаж байна. Нотариатчдын танхимын хурлын чөлөөт цагт эрх барих дээд байгууллага нь Удирдах Зөвлөл бөгөөд Удирдах Зөвлөл нь 9 хүний бүрэлдэхүүнтэй.

Нотариатчдын танхимын гүйцэтгэх эрх мэдлийг Ерөнхийлөгч хэрэгжүүлнэ. Нотариатчдын танхимын дэргэд байнгын ажиллагаатай дараахь орон тооны бус зөвлөлүүд ажилладаг. Нотариатын тухай хууль, Нотариатчийн ёс зүйн хэм хэмжээ зөрчсөн нотариатчид сахилгын шийтгэл ногдуулах асуудлыг хянан шийдвэрлэх буюу санал болгох эрх бүхий Сахилгын зөвлөл 5 хүний бүрэлдэхүүнтэй ажилладаг.

Нотариатын тухай хууль, Нотариатчийн Хариуцлагын даатгалын сангийн ажиллах журмын биелэлтэнд хяналт тавьж, Хариуцлагын даатгалын сангийн шимтгэлийн орлогыг биелүүлэн, Нотариатчдын хариуцлагын даатгалын сангийн үйл ажиллагааг зохицуулах зорилго бүхий Хариуцлагын даатгалын зөвлөл сонгогдсон юм. Нотариатчдыг шаардлагатай мэдээлэл лавлагаа, гарын авлага, бусад материалаар хангаж, хууль тогтоомжийн лавлагааны санг хөтлөх зорилго бүхий Мэдээллийн алба ажиллаж байна.

Монголын Нотариатчдын Танхимын дэргэд Нотариатын архив ажиллах бөгөөд Нийслэлийн нийт нотариатчдын 2002, 2003 оны материалууд хадгалагдаж, 2002 оноос өмнөх нотариатчдын архивын материалыг Нийслэлийн архивын газарт илжжүүлсэн бөгөөд лавлагаа хийлгэхийг хүсвэл тус газарт хандахыг зөвлөж байна. Нотариатын архивын материал нь Хууль хяналтын байгууллагын аль ч шатанд бичмэл нотлох баримт болж нотариатчдын хийсэн үйлдэл болон иргэд, байгууллага, аж ахуй нэгжийн хууль ёсны эрх ашгийг хамгаалах үнэ цэнэ бүхий нотлох баримтууд байдаг юм.

Нотариатчдын танхим нь нотариатчдыг мэргэжил арга зүйн нэгдсэн удирдлагаар хангах, нотариатч бэлтгэх, сургах, даван сургах, тэдгээрийн эрх ашиг сонирхлыг төрийн болон төрийн бус байгууллагад төлөөлөх, нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэхэд тус дэмжлэг үзүүлэх, нотариатчдын ёс зүйн хэм хэмжээг сахин биелүүлэхэд үйл ажиллагаагаа чиглүүлж, нотариатч нь дор дурдсан бичиг баримтыг гэрчлэх болон бусад эрх зүйн үйлдэл хийнэ.

1. Хэлцэл, гэрээ, итгэмжлэл
2. Хуулийн этгээд үүсгэн байгуулах бичиг баримт
3. Өв залгамжлах эрх, гэрээслэл

4. Үл хөдлөх хөрөнгийн бүртгэлтэй холбогдох бичиг баримт
5. Гэр бүлийн гишүүдийн дундаа хамтран болон дундаа хэсгээр өмчлөх эд хөрөнгөөс оногдох хувиа өмчлөх эрх
6. Бичиг баримтын хуулбарын үнэн зөв
7. Орчуулсан бичиг баримт
8. Бичиг баримтад зурсан гарын үсгийн үнэн зөв
9. Өв залгамжлах эрхийн гэрчилгээ олгох
10. Хууль тогтоомжид заасан бусад үйлдэл

Нэг. Гэрээ гэрчлэх үйлдэл :

Гэрээнд оролцогч талууд хүсвэл ямар ч гэрээг нотариатаар гэрчлүүлж болно. Үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй холбоотой бүх төрлийн гэрээг нотариатаар гэрчлүүлж, үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийн газар бүртгүүлснээр хүчин төгөлдөр болдог.

2002 оны 5 дугаар сарын 23-ны өдрийн "Нотариатын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай" хуулиар "Үл хөдлөх эд хөрөнгийг бусдад шилжүүлэхтэй холбогдсон аливаа хэлцэл болон өвлөх эрхтэй холбогдсон бичиг баримтыг зөвхөн тухайн эд хөрөнгө байгаа тойргийн нотариатч гэрчилнэ" гэж өөрчлөгдсөн бөгөөд үүнээс хойш дээрхи заалтыг баримтлан нотариатч нар дүүрэг хамааран гэрчилж байгаа. Харин бусад үл хөдлөх эд хөрөнгийг бусдад шилжүүлэхтэй холбогдсон аливаа хэлцэл болон өвлөх эрхтэй холбоотойгоос бусад баримт бичгийг гэрчлэхэд дүүрэг хамаарахгүй юм.

Нотариатаар гэрчлэгдэх гэрээ нь :

- хуульд нийцсэн
- агуулга нь ойлгомжтой
- оролцогч талуудын эрх үүргийг тодорхой зааж өгсөн
- үг, үсгийн алдаагүй, засваргүй
- тамга дарж, гарын үсэг зурсан
- хугацааг тодорхой заасан
- гарах үр дагаврыг тусгасан
- алданги, торгууль тооцох
- хариуцлага тооцох зэрэг шаардлагыг хангасан байна.

Нотариатч гэрээг гэрчлэхдээ уг гэрээ нь хуульд нийцэж байгааг нягтлах төдийгүй үүнээс гарах үр дагаварыг талуудад тайлбарлах, хэлж өгөх үүрэгтэй мөн уг гэрээг гэрчлэхэд шаардлагатай бүх бичиг баримтыг шалган нягталж нотариатын архивт үлдэх нэг хувь гэрээнд хавсаргаж авна.

ХУУЛЬЧДЫН ДУНДААС ТӨРСӨН АНХНЫ АКАДЕМИЧ

*МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн захирал
Хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор,
профессор, Академич
С.Нарангэрэл хариулж байна.*

**Уламжлал ёсоор манай уншигчдад Тө өөрийгөө
товч танилцуулна уу?**

– Могой жилтэй. МУИС-ийн хуулийн анги төгсгөөд сургуульдаа багшаар үлдэж, 10 жил ажиллаад Нийслэлийн прокурорын орлогч, Улсын ерөнхий прокурорын туслах бөгөөд Шүүн таслах ажиллагаанд хяналт тавих хэлтсийн даргаар ажиллаж байгаад 1990 онд өөрийн хүсэлтээр эрдэм шинжилгээний ажилд шилжсэн. Засгийн газрын дэргэдэх төрийн бодлого, нийгмийн асуудал судлах төвд эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан, Улсын Бага Хурлын дэргэдэх Төр, нийгэм судлалын Академийн дэд захирлаар ажиллаж байгаад Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгогдсон. 1992 оны Үндсэн хуулиар байгуулагдсан анхны УИХ-д ажиллах аз жавшаан тохиолдож, дараа нь МУИС-даа үргэлжлүүлэн багшилж байна даа.

Таны аав хуульч хүн, хууль сахиулах байгууллагад дээд албан тушаалд ажиллаж байсан гэж дуулсан юм. Та энэ мэргэжлийг сонгоход аав тань нөлөөлсөн нь дамжиггүй, ер нь удам дамжсан хуульч их олон байдаг болов уу? Нэрлэх ...

– Аав нь хуульч учраас үр хүүхдэдээ мэргэжлээ өвлүүлсэн тохиолдол цөөнгүй байдаг. Үүнийг тоочилж нэрлэнэ гэвэл маш урт жагсаалт гарах байх аа. Гэхдээ энэ асуудлыг чанарын хувьд өөрөөр хэлбэл мэргэжлийг нь нэр төртэй залгамжилж, хууль зүйн шинжлэх ухаанд оруулсан хувь нэмрээр нь авч үзвэл миний аав Б.Содовсүрэн 1950-аад онд Москвад Ломоносовын нэрэмжит их сургууль төгссөн тэр үеийнхээ өндөр боловсролтой, манай улсын анхны эрдэмтэн хуульчдын нэг, нэлээд олон ном бичсэн, монголын хуульчдын бүхэл бүтэн үеийн /1960, 1970-аад оны/ багш хүн байсан юм.

Энэ утгаар нь авч үзвэл миний хувьд аавынхаа бүх ажил үйлийг үргэлжлүүлж, түүний хийж бүтээсэн зүйлийг улам урагш ахиулсан гэж хэлэхэд намайг хүмүүс даруу бус авш авир гаргалаа гэхгүй байх аа.

Монголд ардчилал дөнгөж өрнөж эхэлж байсан үе санагдана. Тэр үед Та Улсын Ерөнхий прокурорын газарт ажиллаж байсан байх аа. “Чойномд тулгасан ял” гэж бэсрэг ном бичсэн билээ. Чойномыг дээд түвшиндөө ойлгоход Таны тэр ном ихээхэн хувь оруулсан нь мэдээж л дээ. Цаг төдийлөн “наашлаагүй” үед энэ ном гаргасныхаа төлөө Та дээрээс лавтай “банга” хүртсэн байх даа гэж тухайн үед бодогдож байсан юм л даа?

- Дэлхийн "хүйтэн" дайн төгсгөлийн шатандаа орж, ЗХУ болон түүний нөлөөнд байсан улс орнуудад ардчилсан хөдөлгөөн өрнөсөн 1980-аад оны сүүлчээр манай оронд хүний эрхийн асуудалтай холбогдсон хэд хэдэн хэргийн асуудал хурцаар босож ирсэн үе л дээ. Ер нь манай оронд явагдсан ардчилсан хөдөлгөөнийг эрчимжүүлэхэд яруу найрагч Р.Чойномын "хэрэг" чухал нөлөө үзүүлсэн юм. Энэ үед би Улсын Ерөнхий прокурорын газрын шүүн таслах ажиллагаанд хяналт тавих хэлтсийн даргаар ажиллаж байлаа. Миний хариуцсан прокурорын шүүхийн энэхүү хяналт тэр үед ямарч хэргийг татаж хянаж, шаардлагатай бол Улсын Ерөнхий прокурорын эсэргүүцлийн төсөл бэлтгэж, тэр зөвшөөрвөл Улсын Дээд Шүүхийн бүгд хуралд оруулж хянан хэлэлцүүлдэг эрх хэмжээтэй байв.

Би 1988 онд Р.Чойномыг холбогдуулан дөрвөн жилийн хорих ял шийтгэсэн төрийн эсрэг онц аюултай гэмт хэргийн материалыг НАХЯ-ны архиваас татуулж уншиж судалсан. Тэр хэрэг улсын маш нууцын зэрэглэлд байлаа. Улсын Дээд Шүүхийн бүгд хуралд Ерөнхий прокурорын эсэргүүцэл бичүүлж, Р.Чойномын үйлдэлд гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнгүй байх тул цагаатгах шаардлагатай юм гэж танилцуулахад тэр үеийн Улсын ерөнхий прокурор /Ж.Балжинням асан/ - цаг нь болоогүй байна гээд цаваргалж билээ.

Р.Чойномын хавтаст хэргийг уншихад ерөөсөө л яруу найраг, уран зохиол уншсан юм шиг маш их сонирхолтой байж билээ. Тэр үед "Канон" /хувилгагч/ гэх зүйл байсангүй. Би олон хоног сууж Р.Чойномын хэргийн материалыг тэмдэглэж аваад номын сандаа хадгалчихсан байв.

1990 онд эрдэм шинжилгээний ажилд шилжсэн үедээ ном болгон бичиж, Монголын уран зохиол хэвлэлийн газар /Ерөнхий редактор нь ардын уран зохиолч Д.Пүрэвдорж гуай байсан/ 50 мянган хувь хэвлэж гаргасан. Энэ нь манай орны хувьд дэндүү олон шүү дээ. Борлогдох болов уу, яах бол гэж санаа нэлээд зовниж байсан боловч бараг тэр дороо шахуу дуусаж билээ. Энэ ном манай улсад ардчилсан хөдөлгөөн ялахад чухал нөлөө үзүүлсэн гэж зарим хүмүүс ярьдаг байсан шүү.

Японы монгол судлаач эрдэмтэн эл номыг Монгол улсад ардчилал эрийн цээнд хүрсний баталгаа гэж Японы нэр хүнд бүхий олон уншигчидтай сэтгүүлд бүр 1993 онд бичсэн байна лээ.

Таныг хуульчид төдийгүй, олон түмэн сайн мэддэг. Та нийгэм, улс төрийн амьдралд ихээхэн нөлөөтэй хүн билээ. Харин эрдэм оюуны ажлын сэдэв чиглэл уншигчдад сонирхолтой байх болов уу гэсэн үүднээс асууж байна. Та хэдэн онд, хаана, ямар сэдвээр дэд эрдэмтэн, шинжлэх ухааны доктор хамгаалсан бэ?

- Эцнээ аспирантурт суралцаж 1988 онд Москвад "БНМАУ-ын эрүүгийн хууль тогтоомжийг боловсрунгуй болгох асуудал" сэдвээр хууль зүйн ухааны дэд эрдэмтний зэрэг, хожим нь "ХХ зууны Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүйн үндсэн асуудал" сэдвээр хууль зүйн шинжлэх ухааны докторын зэрэг тус тус хамгаалсан.

Та хуульчдын дундаас төрсөн анхны академич. Энэ эрхэм алдарт хүргэхэд эрдэм оюуны мөн их "бартаат зам"-ыг туулсан байж таарна. Та мэргэжлийн онолын чиглэлээр олон ном туурвисан. Энэ талаар уншигч олонтой сэтгэгдлээ хуваалцана уу?

- Эрдэм судлалын ажил оюуны хамгийн хүнд хүчир үйл ажиллагаа.

Эрдэмтэн болоход эрдэм шинжилгээний ажилд дур сонирхолтой байх, судлагааны асар их материал цуглуулах, арга зүй эзэмших, цөхрөлтгүй хөдөлмөрлөж, "чөмгөө таштал" суух гээд өөрөөс шалтгаалах зүйл гол боловч бусад хүчин зүйлийн нөлөө ч их байдаг. Аав эрдэмтэн байсан учраас түүний үлгэр дууриалал, гэрийн хүмүүжил чухал нөлөө үзүүлсэн. Багш нар, эрдэмтэд ч их тус хүргэсэн дээ.

Академич Б.Ширэндэв гуай 1990-ээд оны эхээр – Танай хуулийн эрдэмтэд дандаа л эрүүгийн эрх зүй судлалруугаа хошуурах юм. Хууль зүйн шинжлэх ухааны нийтлэг онол чинь хоцрогдоод байгаа юм биш үү гэж маш чухал санаа надад өгсөн нь сэтгэл зүрхний минь угт байнга явдаг. Миний багш доктор, профессор Г.Совдын дэмжлэг маш их дээ. Доктор, профессор Б.Чимид багш надад "суух цуцалтгүй ажиллах чадвар"-ыг нутагшуулсан хүн байгаа юм.

Хуучин тогтолцооны үед бичсэн "БНМАУ-ын иргэний эрх, үүрэг" /1983/, "БНМАУ-ын засан хүмүүжүүлэх эрх зүйн үндсэн асуудал" /1985/, "Эрх зүйн хүмүүжил" /1986/, "Гэмт хэрэг зүйчлэх шинжлэх ухааны үндэс" /1988/ зэрэг ном маань шинжлэх ухааны ач холбогдлоо алдаагүй байна.

Улс орон маань хууль дээдлэх, зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцоонд шилжсэнээс хойш "Англи-Монгол-Орос хууль зүйн толь" /1994/, "Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүйн ерөнхий анги" /1998/, "Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо" /2001/, "Амьд эрх зүй" /2002/, "Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцооны удиртгал" /2003/ зэрэг ном бичлээ. Эдгээрээс "Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцооны удиртгал" гэсэн ном маань англи, герман, орос, хятад хэлнээ орчуулагдаж байна.

Манай хуульчид, оюутан залуус хууль зүйн ертөнцийн шинэ бүтээлтэй танилцаж, мэдлэгээ байнга сэлбэж яваасай. Хууль зүйн салбарт хоцрогдол, мэдлэгүйдэлт ихээхэн газар авчээ. Энэ нь улмаар хүний эрх, эрх чөлөө, ардчилсан үнэт зүйлст хор хохирол учруулж байна.

Би мэргэжлийн бус учраас ялгаж ойлгож чадахгүй байх шиг. Нэг хэсэг хуулийн чиглэлээр төгссөн хүнийг эрх зүйч мэргэжилтэй, хуульч цолтой гээд байсан санагдана. Гэтэл гадаадад болохоор хуульч болох шалгуур үзүүлэлт арай өөр байдаг гэсэн. Энэ талаар манайд тогтсон ямар ойлголт байна вэ? Ер нь хуулийн сургууль төгссөн хүн бүр хуульч мөн үү?

- 1992 оноос өмнө хууль зүйн хувийн хэвшлийн их, дээд сургууль гэж байсангүй. Иргэний чиглэлийн хуульчдыг зөвхөн МУИС-д бэлтгэж хууль зүйн дээд боловсрол эзэмшүүлж байв. Энэ үед төгсөлтийн шалгалтыг улсаас авч, хуульч цол шууд олгодог байсан юм. Гэтэл сүүлийн жилүүдэд хувийн хууль зүйн сургуулиуд борооны дараахь мөөг шиг олширч, сургалтын чанар, мэргэжилтний бэлтгэл үнэхээр муудсан. Туршлагатай,

эрдэм мэдлэгтэй, чадвартай багшлах боловсон хүчингүй, дөнгөж сургууль төгсгөчихөөд дэргэдээ зааж чиглүүлэх, халааг нь нэр төртэй үргэлжлүүлэх, үлгэр дууриалал авах багшгүй хүмүүс хууль зүйн дээд боловсролын сургалт явуулна гэдэг хэрээс хэтэрсэн, ухаан санаанд багтамгүй асуудал юм шиг бодогддог.

Насаараа багшийн ажил хийсэн бид ч өөртөө хатуу шаардлага тавьж, толгой дээш таталгүй суухгүй бол хоцорчих гээд байна шүү дээ. УИХ-аас баталсан хуульчдыг сонгон шалгаруулах хуулиар манай орны хууль зүйн их, дээд сургууль төгсгөчид эрх зүйн дээд боловсролтой хүмүүс болно. Харин тэд шүүгч, прокурор, мөрдөн байцаагч, өмгөөлөгч болохыг хүсвэл дахин сонгон шалгаруулалтыг давж гарах хэрэгтэй болжээ.

Та 1992-1996 онд Улсын Их Хурлын гишүүнээр сонгогдон ажиллахдаа хэдэн хууль санаачлан батлуулсан. Тэр дотроос онцлон тэмдэглэж ямар ямар хуулийг нэрлэх вэ?

- “Захиргааны хариуцлагын тухай”, “Эрүүгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай” ... гээд их олон хууль батлуулахад оролцжээ. Миний сонгогдон ажиллаж байсан шинэ Үндсэн хуулиар байгуулагдсан анхны УИХ ардчилсан тогтолцооны эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэж, хамгийн их ачаалалтай ажиллаж байсан. Эрүүгийн хуулийг Үндсэн хуульд нийцүүлэх зайлшгүй шаардлага үүдэж тэрхүү зарчмын шинжтэй томоохон нэмэлт өөрчлөлтийг дангаараа боловсруулан санаачилж, хууль сахиулах байгууллагуудтайгаа зөвшилцөн батлуулж явлаа.

1996 оны УИХ-ын сонгуульд Та “Ардчилсан холбоо” эвслээс нэр дэвшсэн Б.Дэлгэрмаад унасан. Сонгогчид та хоёрыг аль аль нь УИХ-д зайлшгүй байх мэргэжлийн хуульчид, хүчтэй өрсөлдөгчид таарлаа. Ийм хоёр хүнийг нэг тойрогт өрсөлдүүллээ гэж бурууг нэр дэвшүүлсэн намд тохож байсан. Хэдий тодорхой хугацаа өнгөрсөн ч нийгмийн сэтгэлд зүйд нөлөөлсөн чухал асуудалд Та тухайн үедээ хэрхэн хандсан бол ...

- Б.Дэлгэрмаа бид хоёрын хэн нэг нь УИХ-ын гишүүний ачааг үүрэх байсан. Монголын чадалтай хуульч эмэгтэйд улс төрийн тэмцэлд “ялагдаж”, дадаж сурсан багшлах, эрдэм судлалын ажлаа үргэлжлүүлэх боломж надад олдсонд би дотроо баярлаж явдаг. Одоо Б.Дэлгэрмаа экс гишүүн манай сургуулийн докторант, би түүний эрдэм шинжилгээний удирдагч. Би Б.Дэлгэрмаад хосгүй сайхан ээж, аавынгаа энх тунх байхад нь чи ганцхан хуслийг нь биелүүлж чадаагүй. Доктор болчихвол бурханы орноос аав, ээж чинь охиноороо бахархах болно гэж захидаг юм.

Та угийн өмгөөлөгч, бүр Монголын өмгөөлөгчдийн холбоог тэргүүлж байлаа. Томоохон хэрэг явдалд орооцолдсон олон хүмүүсийг өмгөөлж байсан. Өмгөөллийн ажил манайд ямар төвшинд байдаг вэ? Гаднаас ажиглаж байхад өмгөөлөгч нарт цагдаа, мөрдөнгийнхэн тийм ч таатай биш байдаг бололтой. Энэ талаар Таны сэтгэгдлийг сонсмоор байна?

- Мэтгэлцээний зарчмыг удирдлага болгодог шүүн таслах ажиллагааны хөдөлгөгч хүч нь өмгөөлөгчид байх ёстой. Өмгөөлөгчид мэргэжлийн өндөр ур чадвартай, ёс зүйн зарчимдаа үнэнч, үйлчлүүлэгчийнхээ хууль ёсны эрх ашгийг тууштай хамгаалдаг байдал, шударга, хараат бус, гагцхүү хуульд захирагддаг шүүхийг буй болгоход үнэлж баршгүй тус дөхөм үзүүлнэ. Сайн өмгөөлөгчдөөс шүүгч, прокурор, мөрдөн байцаагч хэрэг асуудлыг шийдвэрлэхдээ их зүйл сурч мэдэж авдаг шүү дээ.

Та одоо МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн захирлаар ажилладаг. Энэ сургуульд элсэхийг хүсэгчид улам л нэмэгдээд байх юм. Гэтэл хуульч мэргэжлийн хүн ажиллах орон тоо хязгаартай. Энэ нь хуульч болох гэсэндээ юу, эсвэл танай сургуулийн сургалт сайн байдгийнх уу?

- МУИС-ийн Хууль зүйн сургууль бол дээд боловсролтой хуульчдыг эх орондоо анх бэлтгэсэн түүхэн уламжлалтай бөгөөд манай улсын хууль зүйн дээд боловсрол, шинжлэх ухааны үндэсний хамгийн том хүчтэй төв мөн. Манай сургуульд хамгийн нэртэй эрдэмтэд, будаачид ажилладаг. Хууль зүйн шинжлэх ухааны гол бүтээлүүд эндээс гардаг. Энэ сургуулийг удирдаж байгаа миний хувьд ажлын цагийн нэлээд хэсгийг хууль зүйн бусад сургуулиас шилжиж манайд суралцах гэсэн хүсэлтийг шийдвэрлэхэд зориулдаг. Тэгэхээр манай сургалтын чанарт, сургуулийн нэр хүндэд байдаг байх аа. Хэрэв байр сав хангалттайсан бол бүгдийг нь гомдоохгүй юм сан гэж боддог.

Та хууль зүйн чиглэлээр эрдмийн зэрэг хамгаалуулах зөвлөлийн дарга сонгуультай. Энэ зөвлөлөөр эрдмийн зэрэг хамгаалж буй хүмүүсийн эрдмийн ажлын чанар /төвшин/ сайн гэж эрдэмтдээс сонсож байсан юм. Эрдмийн томоохон энэ зөвлөлийг тэргүүлж буй хүний үгийг өөрөөс нь сонсох нь зөв байхаа?

- Манай орны хамгийн том нэр хүндтэй эрдэмтдээс бүрэлдсэн зөвлөлийг удирдах нь нэр хүндтэй бас хариуцлагатай ажил үйлс байдаг. Хууль зүйн эрдэм судлалын бүлд сайн бүтээл, чадварлаг судлаач төрүүлэхэд манай эрдмийн зөвлөлийн гишүүдийн хүчин чармайлт төвлөрдөг. Хууль зүйн чиглэлээр эрдмийн зэрэг хамгаалуулах зөвлөл зөвхөн манай сургууль дээр байдаг. Эрдмийн зэрэг хүртчихээд түүнийхээ нэр төртэй эзэн нь болж явна гэдэг уг хүнээс л цаашдаа шалтгаалдаг.

Та нэг сонинд өгсөн ярилцлагадаа миний хамгийн үнэтэй юмны нэг нь “Миний хувийн номын сан” гэсэн байсан. Та яаж тийм их ном цуглуулж чадсан болоо, тэгээд номын сангийнхаа тухай ярина уу?

- Үе дамжсан эрдэмтэн хуульчдын бүрдүүлсэн номын сан юм даа. Ер нь сайн номын сангүйгээр чадалтай хуульч болж чадахгүй л дээ. Хуульч хүнд мэргэжлийн ном, зохиол, хууль тогтоомжоос гадна бусад шинжлэх ухааны мэдээлэл ч чухал хэрэгтэй болдог. Ер нь миний номын сан баялаг, ховор ном ч их бий дээ.

ШИНЭ НОМ, СОНИН, СЭТГҮҮЛ

ТАНД, ТАНАЙ БАЙГУУЛЛАГАД ЧУХАЛ ХЭРЭГЦЭЭТЭЙ ГАРЫН АВЛАГУУД

НОМ

- * МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛИУД - 6
- * МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛИУД - 8
- * МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛИУД - 9
- * МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛИУД - 10
- * "ГАЗАР" Монгол Улсын хууль тогтоомжийн эмхтгэл
- * МОНГОЛ УЛСЫН ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ, ИРГЭНИЙ ХЭРЭГ ШҮҮХЭД ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ ТУХАЙ ХУУЛЬ
- * МОНГОЛ УЛСЫН ЭРҮҮГИЙН ХУУЛЬ, ЭРҮҮГИЙН БАЙЦААН ШИЙТГЭХ ХУУЛЬ
- * ЭРҮҮГИЙН БАЙЦААН ШИЙТГЭХ ХУУЛИЙН ТАЙЛБАР
- * ЗАХИРГААНЫ ХЭРГИЙН ШҮҮХ (эмхтгэл)
- * ЗАХИРГААНЫ ХЭРЭГ ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ ТУХАЙ ХУУЛЬ
- * ЗАХИРГААНЫ ХЭРГИЙН ШҮҮХ БАЙГУУЛАХ ТУХАЙ ХУУЛЬ
- * МОНГОЛ УЛСЫН ОЛОН УЛСЫН ГЭРЭЭ
- * МОНГОЛ УЛСЫН ИРГЭНД ГАЗАР ӨМЧЛҮҮЛЭХ ТУХАЙ ХУУЛЬ
/өврийн 10х14 см/
- * БИЗНЕСИЙН ЭРХ ЗҮЙ /гарын авлага/
- * ШҮҮХИЙН МЭТГЭЛЦЭЭН /Д.Зүмбэрэллхам /
- * ӨМГӨӨЛӨГЧИЙН МЭТГЭЛЦЭХ УР ЧАДВАР /Д.Зүмбэрэллхам/
- * ОЛОН УЛСЫН АРИЛЖААНЫ АРБИТР /Д.Уянга/
- * ОЛОН УЛСЫН ЭРҮҮГИЙН ШҮҮХ
- * МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЭРХ ЗҮЙ /С.Төмөр/
- * БҮХ ШАТНЫ ХУРАЛ, ЗАСАГ ДАРГЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНД ХОЛБОГДОХ ЭРХ ЗҮЙН АКТЫН ЭМХТГЭЛ
- * ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХ, ТҮҮНЭЭС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ, НИЙГМИЙН ДЭГ ЖУРАМ ХАНГАХ ТАЛААР ГАРГАСАН БАРИМТ БИЧГИЙН ЭМХТГЭЛ
- * МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ ЗҮЙ, ДОТООД ХЭРГИЙН САЙДЫН ТУШААЛЫН ЭМХТГЭЛ
- * МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛИУД /эмхтгэл/
- * SELECTED COMMERCIAL LAWS OF MONGOLIA
- * COMMERCIAL LAWS OF MONGOLIA

СОНИН СЭТГҮҮЛ

- * ХУУЛЬ ЗҮЙН МЭДЭЭЛЭЛ" сэтгүүл
- * ХУУЛЬ ДЭЭДЛЭХ ЁС" сэтгүүл
- * ХУУЛЬ ЗҮЙН МЭДЭЭ" сонин

Сэтгүүлийн нэгдсэн зөвлөл

Хаяг: Улаанбаатар – 46, Үндэсний архивын газрын 2065 тоот өрөө

Индекс – 14279

Утас: 322094, 315789, 315734

**Факс: 976-11-322094
976-11-315789**

**Хууль тогтоомж, шүүх эрх мэдлийн эрдэм шинжилгээ,
сургалт, мэдээлэл, сурталчилгааны үндэсний төв**